

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**BÖLGESEL KALKINMADA TARIMIN ROLÜ: TKDK
DESTEKLERİ ÜZERİNE ISPARTA'DA BİR İNCELEME**

**AHMET ALİ BOZKURT
1430202630**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi GÖKHAN ÖZKUL**

Isparta – 2019

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Ahmet Ali BOZKURT
Anabilim Dalı	İKTİSAT
Tez Başlığı	Bölgesel Kalkınmada Tarımın Rolü: TKDK Destekleri Üzerine Isparta'da Bir İnceleme
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	-

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 21/01/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

OY BİRLİĞİ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
 Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
 Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÖZKUL / Süleyman Demirel Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Süha ÇELİKKAYA / Süleyman Demirel Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Vedat BAYDAR / Muş Alparslan Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9-(8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "**Bölgesel Kalkınmada Tarımın Rolü: TKDK Destekleri Üzerine Isparta'da Bir İnceleme**" adlı çalışmanın tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Ahmet Ali BOZKURT

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Ahmet Ali Bozkurt".

BOZKURT, Ahmet Ali, *Bölgesel Kalkınmada Tarımın Rolü: TKDK Destekleri Üzerine Isparta'da Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019.

ÖZET

Tarım sektörü geçmişten günümüze bütün medeniyetlerde yaşamsal bir sektör olma konumuna sahiptir. Gelişen dünya ekonomisi ve artan nüfus olgusu tarım sektörünün bu özelliğini daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla tarım sektörü son yıllarda kalkınma politikalarında etkili bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle kırsal bölgelerin daha çok tarım sektörü ile varlıklarını idame ettirmeleri, bölgesel kalkınma politikalarının bu bölgelerde tarım sektörü aracılığıyla uygulanmasına neden olmuştur. Bu nedenle ülkeler tarım sektöründe verimlilik ve üretkenliği esas alan yöntemler geliştirmenin yanında emek yoğun üretim yönteminden vazgeçerek sermaye yoğun üretime geçiş için gerekli çalışmalara ağırlık vermeye başlamışlardır. Bu bağlamda Türkiye'de de bölgesel kalkınmada tarım sektörünün etkili bir araç olarak kullanılabilmesi için sermaye yetersizliği yüzünden gerçekleştirilmesi mümkün olmayan projelerin TKDK IPARD destekleriyle hayata geçirilmesini kapsayan programlar uygulanmaya başlanmıştır. 2007-2013 yıllarını kapsayan TKDK IPARD I programı bunlardan biridir. Çalışmada ekonomisi tarıma dayalı illerden biri olan Isparta'da IPARD I programından faydalanan firmaların bölge ekonomisi üzerindeki etkileri, desteklerin yararlanıcı firmaların büyüme performanslarına etkisi ile desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşanan problemler betimleyici istatistikler, ki-kare testi, logit modeli ve kruskal wallis testi ile incelenmiştir. 109 firmadan elde edilen anket bulgularına göre firmaların destek öncesine göre istihdam sayılarının ortalama olarak %100 arttığı, yıllık cirolarının %20 arttığı, destek alan firmaların yaklaşık %80'inin firma büyüme performansının (satış hacmi, nakit akışı, kar marjı, istihdam seviyesi, yatırımları, tanınırlığı ve sektördeki konumunu kapsayacak şekilde) arttığı, destek alınan tedbir türü ile yatırımlar dışındaki firma büyüme performansı ölçütleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşanan problemlerin yüksek seviyede olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Bölgesel Kalkınma, Kırsal Kalkınma, Tarımsal Kalkınma, TKDK Destekleri, IPARD Programı, Isparta İli.

BOZKURT, Ahmet Ali, *The Role of Agriculture in Regional Development: A Study in Isparta on TKDK Supports*, Master's Thesis, Isparta, 2019.

ABSTRACT

Agricultural sector has a position as a vital sector all of the civilizations from past to present. Developing world economy and increasing population phenomenon have strengthened this feature of agricultural sector. Therefore, the agricultural sector has been used as an effective means in development policies in recent years. In particular, the maintenance of the agricultural sector and assets of rural areas have led to the implementation of regional development policies through the agricultural sector in these regions. Therefore, countries have begun to give weight to the labor intensive production method and work on the transition to capital intensive production, in addition to developing methods based on productivity in the agricultural sector. In this context, Turkey has begun to carry out the covering the implementation of programs TKDK IPARD, projects not being able to be used as an effective means of regional development in the agricultural sector due to insufficient capital. The TKDK IPARD I program covering the time of 2007-2013 is one of them. In this study, the effects of the firms benefiting from IPARD I program on the regional economy, the effects of the subsidies on the growth performance of the beneficiary firms and the problems experienced in the application and implementation processes of the supports are given by descriptive statistics, it was investigated chi-square test, logit model and kruskal wallis test. According to the survey results obtained from one hundred nine companies, the average number of jobs increased by 100%, the annual turnover increased by 20%, the 80% of the firms that received the support from the firm's growth performance (sales volume, cash flow, profit margin, employment level investments, brand recognition, position at the sector). It has been concluded that there is no significant relationship between firm growth performance criteria except for the type of measure taken and the type of support received, and the problems experienced in the application and implementation processes related to the supports.

Keywords: Regional Development, Rural Development, Agricultural Development, TKDK Supports IPARD Program, Isparta Province.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM BÖLGESEL KALKINMANIN KAVRAMSAL HARİTASI

1.1. KALKINMA KAVRAMI	5
1.1.1. Kalkınma Kavramı ve Kapsamı.....	6
1.1.2. Kalkınma ve Büyüme Arasındaki İlişki	7
1.1.3. Kalkınma Kavramı İle İlişkili Kavramlar	10
1.1.3.1. Tarım	11
1.1.3.2. Teknoloji	11
1.1.3.3. Beşeri Sermaye	14
1.1.3.4. Kalkınmanın Finansmanı	18
1.1.3.5. Planlama.....	20
1.2. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI	21
1.2.1. Bölge ve Bölgesel Kalkınma Kavramı	21
1.2.1.1. Bölge Kavramı	21
1.2.1.2. Bölgesel Kalkınma Kavramı	23
1.2.2. Bölgesel Kalkınma Teorileri.....	25
1.2.2.1. Merkezi Yerler Teorisi	25
1.2.2.2. Sektörler Teorisi	26
1.2.2.3. Yeni Sanayi Odakları Teorisi	27
1.2.2.4. İhracat Merkezleri Teorisi	28
1.2.2.5. Kalkınma Kutupları Teorisi.....	29
1.2.2.6. Birikimli Nedensellik Teorisi	30
1.2.2.7. Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorisi	32
1.2.2.8. Neo-Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi	33
1.2.2.9. Merkez-Çevre Teorisi.....	34
1.2.2.10. İçsel Bölgesel Kalkınma Teorisi	35

1.2.2.11. Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı	37
1.2.2.12. Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı.....	39
1.3. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA	
POLİTİKALARI.....	40
1.3.1. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Amaçları ve Araçları	41
1.3.1.1. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları.....	41
1.3.1.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları.....	42
1.3.2. Dünyada Bölgesel Kalkınma Politikaları	45
1.3.3. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları	47

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMADA TARIMIN ROLÜ

2.1. KIRSAL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI	55
2.1.1. Kırsal Alan Kavramı	55
2.1.2. Kırsal Kalkınma Kavramı	56
2.1.3. Kırsal Kalkınma Yaklaşımları	58
2.1.3.1. Agro Turizm Yaklaşımı	59
2.1.3.2. Rehovot Yaklaşımı.....	60
2.1.3.3. Entegre Kırsal Kalkınma Yaklaşımı	60
2.1.3.4. Modernleşme Yaklaşımı	61
2.1.3.5. Bağımlılık Yaklaşımı	62
2.1.3.6. Katılımcı Kırsal Kalkınma Yaklaşımı.....	63
2.1.3.7. Sürdürülebilir Geçim Yaklaşımı	64
2.1.3.8. Yerinden Yönetim ve Yerel Yönetişim Yaklaşımı	65
2.1.4. Kırsal Kalkınmanın Belirleyicileri	65
2.1.4.1. Yüksek Ekonomik Büyüme	65
2.1.4.2. Etkin Toprak Reformu	66
2.1.4.3. Etkin Kurumlar	66
2.1.4.4. Kırsal Altyapı	67
2.1.4.5. Kırsal Finansal Hizmetler	68
2.1.4.6. Dinamik Bir Tarım Sektörü	69
2.1.4.7. Tarım Dışı Kırsal Ekonomik Faaliyetler.....	69
2.1.4.8. Mali Destekler	70
2.2. TARIMSAL KALKINMA KAVRAMI.....	71
2.3. TARIMSAL KALKINMANIN ÖNEMİ VE BÖLGESEL	
KALKINMADAKİ YERİ.....	72
2.4. TÜRKİYE’DE TARIMSAL KALKINMA	73
2.4.1. Türkiye’de Tarımsal Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi.....	74
2.4.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi	75
2.4.3. Tarımsal Kalkınma İle İlgili Yaşanan Sorunlar	78

2.4.3.1. Kırsal Alanda Demografik Yapı ve Sorunlar.....	78
2.4.3.2. Kırsal Alanda Yerleşim, Altyapı ve Sorunlar	80
2.4.3.3. Kırsal Alanda Ekonomik Yapı ve Sorunlar	82
2.4.4. Türkiye’de Tarımsal Yapı.....	85
2.4.4.1. Tarımsal Arazi Kullanım Durumu	85
2.4.4.2. Tarım İşletmelerinin Yapısı	87
2.4.4.3. Tarımsal Üretim	90
2.4.4.4. Girdi Kullanımı	94
2.4.5. Türkiye’de Tarımsal Kalkınmayı Destekleyen Kurumlar	96
2.4.5.1. Tarım ve Orman Bakanlığı (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı)	97
2.4.5.2. Kalkınma Ajansları	99
2.4.5.3. Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)	100
2.4.5.4. Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü (TİGEM).....	102
2.4.5.5. Tarım Kredi Kooperatifleri	103
2.4.5.6. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)	103
2.4.5.7. Ziraat Bankası	105
2.4.5.8. Tarımsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK).....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TKDK DESTEKLERİ VE BÖLGESEL KALKINMADA ROLÜ: ISPARTA ÖRNEĞİ

3.1. LİTERATÜRDE TARIMSAL KALKINMAYA İLİŞKİN YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR	115
3.2. ISPARTA İLİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	123
3.2.1. Isparta İlinin Sosyo Ekonomik Göstergeleri.....	123
3.2.2. Isparta’da Tarım ve TKDK Destekleri	128
3.3. ARAŞTIRMANIN ÖZELLİKLERİ	138
3.3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı.....	138
3.3.2. Ana Kütle ve Örneklem	139
3.3.3. Araştırmanın Yöntemi.....	141
3.4. ARAŞTIRMA BULGULARI	146
3.4.1. Demografik Bulgular	146
3.4.2. IPARD I Desteklerinin Bölgesel Kalkınmaya ve Firma Performansına Etkisine İlişkin Bulgular.....	150
3.4.3. IPARD I Desteklerinin Başvuru ve Uygulama Süreçlerine İlişkin Bulgular	168
3.4.4. IPARD I Desteklerinin Sonuçlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular	177
SONUÇ.....	182

KAYNAKÇA	190
EKLER	202
Ek-1: Anket Formu	202
ÖZGEÇMİŞ	205

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma Ve Geliştirme
BF	: Beklenen Frekans
BM	: Birleşmiş Milletler
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DİKA	: Dicle Kalkınma Ajansı
DOĞAKA	: Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FGLS	: Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GF	: Gözlenen Frekans
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IFAD	: Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
IPARD	: Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma Aracı
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
KARACADAĞ	: Karacadağ Kalkınma Ajansı
KBGSYH	: Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KDV	: Katma Değer Vergisi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KOBİ	: Küçük Ve Orta Boy İşletmeler
KOSGEB	: Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Destekleme Geliştirme İdaresi Başkanlığı
KÖY	: Kalkınma Öncelikli Yöreler

KUDAKA	: Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
LR	: Benzerlik Oranı
MARKA	: Doğu Marmara Kalkınma Ajansı
MEVKA	: Mevlana Kalkınma Ajansı
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Teşkilatı
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TİGEM	: Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü
TKDK	: Tarımsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TL	: Türk Lirası
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TR	: Türkiye
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret Ve Kalkınma Konferansı
VIF	: Varyans Büyütme Faktörü
WB	: Dünya Bankası
ZEKÂ	: Zafer Kalkınma Ajansı

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: İşletme Büyüklüğüne Göre Arazi Kullanımı Dağılımı, 2016.....	86
Tablo 2: Tarım İşinde Çalışma Süresi.....	88
Tablo 3: İşletme Büyüklüğü ve Tarım Arazisinin Tasarruf Şekline Göre İşletme ve İşledikleri Arazi Dağılımı, 2016.....	89
Tablo 4: İşletmelerin Ekonomik Büyüklüklerine Göre Dağılımı, 2016	89
Tablo 5: İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme Başına Düşen Tarım Arazisi Parça Sayısı ve Tarım Arazisi Ortalama Parça Büyüklüğü, 2016	90
Tablo 6: Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alan ve Üretim Miktarları (TON)	91
Tablo 7: Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri Üretimi (Ton)	92
Tablo 8: Sebze Üretim Miktarları (Ton)	93
Tablo 9: Organik Bitkisel Üretim (Ton)	94
Tablo 10: İl Seçimleri.....	112
Tablo 11: Isparta 2007-2017 Toplam Nüfus, Kır ve Kent Nüfusu	124
Tablo 12: Isparta Nüfusu Yaş Gruplarına Dağılımı	124
Tablo 13: Eğitim Durumuna Göre 15 Yaş Üzeri Nüfus	125
Tablo 14: Isparta'da Kayıtlı İşletme Sayıları ve Sektörleri (2017).....	126
Tablo 15: Isparta GSYH (1000TL) (2009 Bazlı).....	127
Tablo 16: Isparta'da KBGYH (2004-2014)	127
Tablo 17: Isparta Kamu Yatırımları (1000TL) (2006-2017)	128
Tablo 18: Bitkisel ve Hayvansal Üretim Değerleri (1000TL)	130
Tablo 19: Isparta Tarım ve Ormancılık İthalat ve İhracat (2002-2017)	131
Tablo 20: Isparta İli Kredi Dağılımı (1000TL), (2000-2017).....	133
Tablo 21: Isparta İli TKDK Destek Miktarı, İmzalanan Sözleşme ve Fesih Edilen Sözleşmeler	135
Tablo 22: IPARD I Sözleşmeleri ve Isparta karşılaştırması	137
Tablo 23: Destek Alınan Tedbire Göre Gözlenen ve Beklenen Örneklem Sayısı.....	140
Tablo 24: Ki-Kare Uygunluk Testi	140
Tablo 25: Anakütle ve Örneklem Dağılımı.....	141
Tablo 26: Proje Sahibinin Demografik Bilgileri.....	146
Tablo 27: Firmaya İlişkin Demografik Bilgiler	147
Tablo 28: Destek Alınan Tedbir ve Yatırıma İlişkin Demografik Bilgiler	149
Tablo 29: Destek Alan Firmaların Destek Öncesi ve Sonrası İstihdam Bilgileri	151
Tablo 30: Destek Alan Firmaların Destek Öncesine Göre Yıllık Ciro Artışı.....	151
Tablo 31: TKDK IPARD I Projelerinden Yararlanmanın Firma Büyüme Performansına Etkisi	153
Tablo 32: Normallik Testleri.....	154
Tablo 33: Satış Hacmi ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi	154

Tablo 34: Nakit Akışı ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi	155
Tablo 35: Kar Marjı ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi	155
Tablo 36: İstihdam Seviyesi ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi	156
Tablo 37: Yatırımlar ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi	156
Tablo 38: Firmanın Tanınırlığı ve Sektördeki Konumu ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi.....	157
Tablo 39: Firma Büyüme Performansına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	158
Tablo 40: Korelasyon Analizi	159
Tablo 41: Varyans Büyütme Faktörü.....	159
Tablo 42: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Satış Hacmini Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)	160
Tablo 43: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Nakit Akışını Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)	161
Tablo 44: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Kar Marjını Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)	163
Tablo 45: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların İstihdam Seviyesini Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)	164
Tablo 46: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Yatırımlarını Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)	165
Tablo 47: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Tanınırlığını ve Sektördeki Konumunu Etkileyen Faktörler (Logit Analizi).....	167
Tablo 48: IPARD I Desteklerinin Başvuru ve Uygulama Süreçlerinin Değerlendirilmesi	169
Tablo 49: One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testi.....	170
Tablo 50: Varyansların Homojenliği Testi	171
Tablo 51: Kruskal-Wallis Testi.....	172
Tablo 52: Ortalama Sıralar.....	176
Tablo 53: IPARD Desteklerinin Sonuçlarının Değerlendirilmesi	177
Tablo 54: One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testi.....	178
Tablo 55: Varyansların Homojenliği Testi	179
Tablo 56: Kruskal-Wallis Testi.....	179
Tablo 57: Ortalama Sıralar.....	181

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: GSMH ve İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Tarım) (2009 Bazlı) (1000 TL).....	77
Şekil 2: Türkiye Tarım ve Ormanlık ürünleri İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	77
Şekil 3: Türkiye’de Kır Kent Nüfusu (1927-2017).....	79
Şekil 4: Türkiye - G8 Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdamın Dağılımı.....	83
Şekil 5: Türkiye 1996-2017 İstihdamın Sektörel Dağılımı (%).....	84
Şekil 6: Türkiye’de 2004-2017 Tarımsal Alan Kullanım Dağılımı	86
Şekil 7: Türkiye’de 2016 Arazi Yapılarına Göre Sulanan ve Sulanmayan Alan.....	87
Şekil 8: Türkiye’de 2009-2017 Kimyasal Gübre kullanımı (Ton)	94
Şekil 9: Türkiye’de 2006-2017 Tarımsal İlaç Kullanımı (Ton).....	95
Şekil 10: Türkiye’de 2002-2017 Ortalama Mazot Fiyatı.....	96
Şekil 11: Isparta İşlenen Tarım Alanı (1995-2017)	129
Şekil 12: 2017 İşlemlerinde Alım Satıma Konu Olan İlk 10 Madde (1000TL)	132
Şekil 13: İmzalanan Sözleşmelerin Fesih Edilen Sözleşmelere Oranı.....	136
Şekil 14: IPARD I Çağrı Dönemlerine Isparta Payı	137
Şekil 15: Araştırma Modeli.....	145

ÖNSÖZ

Bölgesel kalkınmada tarım sektörünün önemini ortaya koyabilmek adına TKDK destekleri üzerinde gerçekleştirilen bu çalışma, katılımcıların genel tutumlarını, desteklerin bölge halkının refah düzeyine katkısını, faydalanıcıların destekler sayesinde elde ettikleri kazanımları ve desteklerin bölge ekonomisine olan katkısını ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Çalışma üç bölüm üzerine kurgulanmıştır. Birinci bölüm bölgesel kalkınma kavramının genel olarak anlaşılmasını sağlamak üzere kurgulanmıştır. İkinci bölüm bölgesel kalkınmada tarım sektörünün önemini vurgulamak üzere kurgulanmıştır. Üçüncü bölümde ise anket yöntemi ile elde edilen veriler uygun analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiş ve sonuçları açıklanmıştır.

Çalışmanın bu seviyeye gelmesinde akademik manada benden desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesi ile çalışmanın her aşamasında yol gösteren ve akademik manada olgunlaşmam konusunda gerekli desteği sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÖZKUL'a eğitim-öğretim hayatım boyunca yanımda olan, maddi ve manevi olarak her zaman destekleyen değerli aileme ve akademik kariyer başlangıcım için destek olan ve çalışma anketlerine ilişkin verilerin toplanması sürecinde yardımcı olan değerli abim Öğr. Gör. Mustafa Erhan TÜRKOĞLU'na da ayrıca teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

GİRİŞ

Kalkınma kavramı, kullanıldığı tarihsel döneme göre içeriği farklılık gösterse de çoğunlukla ilerlemeyi ve ortak yararı ifade etmektedir. Dolayısıyla kalkınma politikaları ile ülkeler daha iyi ve daha gelişmiş bir geleceğe ulaşmak istemektedirler. Yerel dinamiklere göre hedefler değişse de temel olarak ekonomik büyümenin sağlanması, refahın artırılması, modern değerlere sahip bir toplum yapısının inşası en temel hedefler arasında sıralanmaktadır.¹

Bir ülkedeki sosyo-ekonomik koşulların daha iyi hale getirilmesi adına yapılan çalışmalar bütünü olarak tanımlanan ekonomik kalkınmanın başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için bölgesel kalkınma politikaları kullanılmaktadır. Bölgesel kalkınma, bölgeler arası refah düzeyindeki dengesizlikleri ortadan kaldırmak, bölge potansiyelinin tam kapasite ile kullanılmasını sağlamak ve bölge halkının refah düzeyinde bir iyileştirme yapabilmek adına etkili bir araçtır.²

Bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi adına tarım stratejik bir öneme sahiptir. Tarımı stratejik bir konuma getiren birçok faktör bulunmaktadır. Gıda güvenliği, sanayi için gereken hammadde temini, tarımsal faaliyetler alanında sağlanan istihdam ve yeterli gıda erişimi gibi konular bu faktörlerin başında gelmektedir.³

Tarımsal üretim konusunda yoğun teknoloji kullanımı ve verimlilik ülkeler açısından büyük bir önem arz etmektedir. Düşük teknoloji kullanımı, verimlilik esasının göz ardı edilmesi bölgesel kalkınma politikaları ile aşılmaya çalışılmaktadır. Tarım sektörüne gereken önemi vermeyen ülkeler ilerde tarım sektörü ile bağlantılı olan birçok

¹ Halil Buyruk, Ekonomik Kalkınma Hedefinden Bin Yıl Kalkınma Hedeflerine: Eğitim-Kalkınma İlişkinine Dair Bir Çözümleme, Mülkiye Dergisi, C. 40, S. 1, s. 113.

² Neslihan Ertaş, Bölgesel Kalkınma Politikası Aracı Olarak Kalkınma Ajansları: Türkiye’de Bölgesel Potansiyelin Değerlendirilmesi Açısından “Mevlana Kalkınma Ajansı” Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013, s. 18-19.

³ Uludağ İhracatçı Birlikleri, Tarımın ve Organik Tarımın Türkiye İhracatındaki Yeri, Önemi, Gücü, Geleceği ve Tarım Sektörünün İhracatta Karşılaştığı Problemler Sektörü Geliştirmenin Yolları, Ocak, 2017, s.44.

farklı sektörde dışa bağımlı hale gelmekle beraber ülke içinde de sürdürülebilir gıda noktasında birçok problemle karşı karşıya kalacaklardır.⁴

Tarım, bölgesel kalkınma çabalarında gelirin tabana yayılması ve düşük gelirli kırsal halkın bölgesel kalkınmadan daha fazla pay almasına imkan sağlayan kritik bir sektördür. Özellikle sanayi ve turizm sektörlerinin gelişimi için elverişli olmayan bölgelerde tarım daha da kritik bir sektör haline gelmektedir.

18 Mayıs 2007 tarih ve 5648 Sayılı Kanun ile kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), vermiş olduğu desteklerle Türkiye'nin tarım ve kırsal kalkınma yolculuğuna önemli katkılarda bulunmaktadır. Avrupa Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yürütülen AB'ye katılım müzakereleri kapsamında, TKDK kırsal kalkınma için katılım öncesi süreçte tahsis edilen IPARD (Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı) Programı fonlarını kullanmaktadır. Bu fonlar sayesinde TKDK, özellikle tarım sektörünün modernizasyonuna destek sağlayarak, tarımsal işletmelerin gıda güvenliği, hayvan sağlığı, bitki sağlığı ve çevre ile ilgili AB standartlarına uyumunu teşvik etmektedir. Bunun yanında tarım-çevre, iklim ve organik tarım tedbiri ve yerel kırsal kalkınma stratejilerinin uygulanmasını sağlamak suretiyle sürdürülebilir kalkınmaya da katkı vermektedir.⁵ IPARD programı çerçevesinde Türkiye'de 42 ilde; tarım, hayvancılık, gıda, balıkçılık ve alternatif tarım alanlarında faaliyet gösteren işletmelere, üretici bireylere, kooperatiflere ve üretici birliklerine hibe programları aracılığı ile finansman desteğinin sağlanması planlanmıştır.⁶ 2007-2013 dönemini kapsayan IPARD I ile tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılmasına, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesine ve pazarlanmasının yeniden yapılandırılmasına, bu işletmelerin AB standartlarına ulaştırılmasına, kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine ve geliştirilmesine yönelik yatırımlar desteklenmiştir. IPARD I ile kazanılan bu kırsal kalkınma ivmesi, 2014-2020 dönemini kapsayan IPARD II programı kapsamındaki desteklemeler ile devam etmektedir.⁷

⁴ Yusuf Tuna, Tarım Ürünleri Fiyatlarına Devlet Müdahalesi ve Türkiye'de Müdahale Fiyat Politikasının Tarihçesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 47, S. 1-4, 1989, s. 346-349.

⁵ TKDK, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı 2017-2021, 2017, s. vi.

⁶ TKDK, 2017, s. 6.

⁷ TKDK, 2017, s. vi.

IPARD I programı 2013 yılında sona ermesi nedeniyle yaratmış olduğu sonuçları net bir şekilde değerlendirmek mümkündür. IPARD I programından yararlanan 42 ilden biri de Isparta'dır. Isparta, Türkiye'de ekonomisi tarıma dayalı iller arasında yer almaktadır. Dolayısıyla çalışmada Isparta ili incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı TKDK IPARD I programından yararlanan firmaların Isparta'nın kalkınması üzerinde nasıl bir etki yarattığını incelemektir. Bunun yanında çalışmada TKDK IPARD I desteklerinin yararlanıcı firmaların büyüme performanslarına etkisi, desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşanan problemler ile bu desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçlar da irdelenmiştir. Tüm bu hedeflere ulaşmak için çalışmada anket yöntemi tercih edilmiş ve ulaşılan 122 firmadan analiz yapmaya uygun 109 firmanın anketi kullanılmıştır. Elde edilen anket verileri ise betimleyici istatistikler Ki-Kare Testi, Kruskal Wallis testi ve Logit analizi yardımıyla incelenmiştir.

Çalışma üç bölüm üzerine kurgulanmıştır. Birinci bölümde bölgesel kalkınmanın kavramsal haritası ortaya konmaya çalışılacaktır. Üç kısımdan oluşan bu bölümün kalkınma kavramı kısmında; kalkınma kavramı ve kapsamına, kalkınma ve büyüme arasındaki ilişkiye ve kalkınma kavramı ile ilişkili kavramlara değinilecektir. İkinci kısım olan bölgesel kalkınma kavramı ve kapsamı kısmında öncelikle bölge ve bölgesel kalkınma kavramı ele alınacak, ardından ise bölgesel kalkınma teorileri incelenecektir. Birinci bölümün son kısmında ise bölgesel kalkınma politikalarının amaçları ve araçlarından bahsettikten sonra dünyada ve Türkiye'deki bölgesel kalkınma politikaları hakkında bilgiler verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümün de ise bölgesel kalkınmada tarımın rolü açıklanmaya çalışılacaktır. Dört kısımdan oluşan bu bölümün ilk kısmında kırsal kalkınma kavramı ve kapsamından bahsedilecektir. Bu bağlamda bu kısımda sırasıyla kırsal alan kavramı, kırsal kalkınma kavramı, kırsal kalkınma yaklaşımları ile kırsal kalkınmanın belirleyicileri ele alınacaktır. İkinci bölümün ikinci kısmında tarımsal kalkınma kavramından bahsedilecektir. Ardından üçüncü kısımda ise tarımsal kalkınmanın önemi ve bölgesel kalkınmadaki yerine değinilecektir. İkinci bölümün son kısmı ise Türkiye'de tarımsal kalkınma başlığını taşımaktadır Bu bağlamda bu kısımda Türkiye'de tarımsal kalkınmanın tarihsel gelişimine, Türkiye'de tarım sektörünün ekonomideki yeri ve önemine, tarımsal kalkınma ile ilgili yaşanan sorunlara, Türkiye'de

tarımsal yapıya ve son olarak Türkiye’de tarımsal kalkınmayı destekleyen kurumlara değinilecektir.

“TKDK Destekleri ve Bölgesel Kalkınmada Rolü: Isparta Örneği” başlığını taşıyan çalışmanın son bölümünde ise ilk olarak literatürde tarımsal kalkınmaya ilişkin yapılmış ampirik çalışmalara değinilecektir. İkinci kısımda ise Isparta ilinin genel özelliklerinden bahsedilecektir. Üçüncü kısımda ise araştırmanın amacı ve kapsamı, anakütle ve örneklem ile yöntemini içeren araştırmanın özelliklerine değinilecektir. Dördüncü kısımda ise araştırmanın bulgularına değinilecektir. Çalışma sonuç kısmı ile sona erecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMANIN KAVRAMSAL HARİTASI

Ekonomik istikrar ve büyüme amaçlarını birlikte yürütme arzusu bölgesel kalkınma politikalarına olan eğilimi arttırmıştır. Bu politikaların temel özelliği üretim faktörlerinin yeniden dağılımını sağlamak ve etkinlik kaybını minimize ederek gelişmiş ülkelerde bölgesel dengesizliklerin en aza indirgenmesini sağlamaktır. 1980'lerden sonra bölgesel kalkınma politikalarını yönetmek üzere bağımsız kuruluşlara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu yapılanmadaki amaç bölgesel dinamiklerin daha etkin olarak kullanılmasını sağlamak ve küçük ve orta çaplı girişimciliğin potansiyelini artırmaktır.⁸

Bu bağlamda bu bölümde genel olarak kalkınma kavramından ne anlaşılması gerektiği, kalkınma kavramını destekleyici nitelikte olan; tarım, teknoloji, beşeri sermaye, kalkınmanın finansmanı ve planlama konularına değinilecektir. Bölgesel kalkınmanın daha net ve anlaşılır hale getirilebilmesi amacıyla bölge kavramı üzerinde durulacaktır. Bölgesel kalkınma açısından kalkınma teorileri önem arz etmektedir. Bölgesel kalkınma teorileri detaylarına inmeden ana hatlar üzerinden açıklanacaktır. Son kısımda ise Türkiye'de ve Dünya'da uygulanan bölgesel kalkınma politikalarını açıkladıktan sonra bu bölüm sonlandırılacaktır.

1.1. KALKINMA KAVRAMI

Bu kısımda kalkınma kavramı genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle kalkınma kavramının tanımlaması yapılacaktır. Daha sonra genel olarak kalkınma ve büyüme kavramları arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır. Genel kanının aksine kalkınma ve büyüme kavramının birbirinden farklı kavramlar olduğu ve kalkınma kavramının büyüme kavramından daha kapsamlı bir kavram olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Son olarak kalkınma kavramı ile ilişkili kavramlara değinilerek kalkınma kavramı ve kapsamı başlığı sonlandırılacaktır.

⁸ Mustafa Emre AKBAŞ - Halit Gökhan YÜKSEL, "Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Uygulanabilirliği ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2015 Temmuz c. 8 S. 2, s. 72.

1.1.1. Kalkınma Kavramı ve Kapsamı

Kalkınma kavramı, herhangi bir ülkedeki ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıların değişime uğrayarak, bireylerin yaşam kalitesinin maddi ve manevi alanda ilerleme kaydetmesi ve toplum refahının artarak devam etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Kısaca, kalkınma sadece rakamlarla ifade edilen büyümeyi değil aynı zamanda yapısal ve sosyal değişimleri de bünyesinde barındırmaktadır.⁹

Ekonomik kalkınma, ülkedeki iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümü sağlayarak birey yaşantısının hem maddi hem manevi olarak gelişme kaydetmesi, ilerlemesi ve toplum refahının daha üst seviyelere taşınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kalkınma, ölçümlere dayalı olan ve GSMH'deki artışla belirlenen ekonomik büyümeyi içermekle birlikte, ekonomik ve sosyal değişimleri de içinde barındırmaktadır. Kalkınma süreci, milli gelirdeki sayısal artışa ek olarak kurumlardaki yapısal değişimleri, iktisadi ve sosyal yaşantının yeniden şekillenmesini, toplumun değer yargılarında, dünyaya bakış açılarında ve davranış kalıplarındaki değişiklikleri de kapsamaktadır. İlâveten piyasanın işlerliğine katkı sağlayacak düzenlemelerin ekonomik ve toplumsal yapıda meydana gelecek olan değişimlere katkı sağlayacak ve bu düzenlemeleri de yine kalkınma kavramı içinde değerlendirmek doğru olacaktır.¹⁰

Bir ekonomide kişi başına milli gelir artışı ve fertler arasındaki dengeli gelir dağılımı aynı zamanda ülkenin sanayileşme hamlesi ve kalkınmanın başlangıcı olmaktadır. Çünkü hayat standartlarındaki gözle görülür iyileşmeler bireylerin tasarruf yeteneklerinin güçleneceği anlamına gelir, tasarruf yeteneği artan bireyler yatırımlara kaynak aktarımı sağlayabilecek duruma gelmiş demektir. Yatırımlara yönlendirilen bu tasarruflar ülkenin milli gelirine de pozitif yansımış olacaktır.¹¹

Kalkınma kavramının içeriği, kuramı, amaçları, politikaları 1950'lerden bu güne kendini sürekli revize etmiştir. Kalkınma ekonomisi kavramlarından görece üstünlüğün yerini, günümüzde sürdürülebilir rekabete bıraktığı görülmektedir. Rekabete dayalı küresel düzende ayakta kalabilmek büyük bir önem arz etmektedir. Fiyat avantajı temelinde açıklanan mutlak üstünlüklerin aksine, günümüzde sürdürülebilir kalkınma

⁹ Ahmet Tekin, "Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, S. 29, s. 38.

¹⁰ Tamer İşgüden, Makro İktisat, Bilim ve Teknik Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 233.

¹¹ İsmail Türk, Maliye Politikası, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s. 221.

için yaratıcı güç ve yeniliklerden elde edilecek avantajlara vurgu yapılmaktadır. Bu avantajları elde edebilmek içinse fiziksel yatırımlar yerine AR-GE harcamalarının artırılması gerekmektedir. Devletler, ekonomik kaynakların ve refahın eşit dağılımını sağlaması ve dengesiz kalkınmayı önlemek için dezavantajlı ekonomik aktörlere sağlanan doğrudan destekleri iptal ederek avantajlı ekonomik alanlara yönlendirilmelidir. Günümüzde doğrudan müdahale, yerini destek ve yönlendiricilik temelinde sorumluluğu kamu ve özel sektöre bıraktığı görülmektedir.¹²

Kalkınma kavramına, büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki farklılıkları ortaya koyarak da açıklama getirilmiştir. Genel olarak ekonomik büyümeden bahsedildiği zaman, ürün miktarının daha fazla olması anlaşılırken, ekonomik kalkınma daha fazla ürünün yanında üretim, dağıtım ve ürün çeşitlendirmesini de kapsamaktadır. Büyüme; yatırım, çıktı, tüketim ve gelir olarak ekonomik ölçeğin kantitatif değişimini göstermektedir. Kalkınma ise; kurumlarda, davranışlarda teknolojiyi ve yeniliği de içeren ekonomik yapının kalitatif değişimini göstermektedir. Kalkınmanın büyümeden farklı olarak içerdiği unsurlar şunlardır.¹³

- Kendi kendini besleyen (sürdürülebilir) büyüme,
- Üretim ve tüketim kalıplarında yapısal değişim,
- Teknolojik gelişme,
- Sosyal, politik ve kurumsal modernizasyon,
- Beşeri koşullarda gelişmedir.

1.1.2. Kalkınma ve Büyüme Arasındaki İlişki

Büyüme kavramı yerine gelişme ve kalkınma kavramlarının kullanımının yanlış olduğunu savunan görüşler mevcuttur. Bu görüşe göre büyüme, gövde genişlemesi olarak ifade edilirken, gelişme ve kalkınma ekonominin, sosyal hayat ve siyasi hayatta bir takım iyileşmeleri ifade eder. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin GSMH'si ve kişi başına düşen milli geliri artarken ülke ekonomisindeki yapısal dönüşümleri de ekonomik gelişme olarak nitelendirilmektedir. Bundaki temel kıstaslar sanayi

¹² Ayda Eraydın, "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler", Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2004, c. 1, T.C., DPT, s. 127-128.

¹³ Mustafa Ildıran, Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri, Nobel Yayın, Ankara, 2004, s. 6.

sektörünün tarım sektöründen daha ileride olması kırsal bölgelerde kente olan göç hızının yüksek olması, ihracat alanında tarım ve madencilik kalemlerinin payının düşük olması, ithalat bileşenlerinde yatırım mallarının ağırlıkta olması ve dış fonların payının azalması olarak ifade edilmektedir.¹⁴

Görüldüğü gibi ekonomik büyüme ve kalkınma arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma kavramı büyümenin aksine daha kapsamlı ve refah düzeyini daha yakından ilgilendiren hususları barındırmaktadır.

Ekonomik kalkınmada ana hedef yaşam standartlarında bir artış sağlamaktır. Bu husustaki nicel dönüşümlere ek olarak bir takım niteliksel gelişmeleri de göz önünde bulundurmak doğru olacaktır. Gelişim süreci diğer bir ifadeyle ekonomik ve toplumsal yapıdaki gözle görülür iyileşmeler insani yaşam koşullarının daha iyi hale getirilmesidir. Ekonomik büyüme daha çok sayıları ifade ederken ekonomik kalkınma büyüme de içine alarak aşağıdaki gelişmeleri de kapsamaktadır.¹⁵

- Gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi
- Kaynak tahsisi yapılırken toplumsal yapının göz önünde bulundurularak sanayi toplumuna geçilmesi,
- Üretim artışına paralel olarak verimlilik konusunda da ilerleme kaydedilmesi
- Altyapı ve sosyal yatırımların ülkenin her bölgesine ulaştırılması özellikle geri kalmış bölgelerinde unutulmaması
- Beslenme sorunlarına gereken hassasiyet gösterilerek, gerekli çözümlerin hayata geçirilmesi
- Eğitim politikalarının ülkenin uzun dönemli çıkarlarına hizmet edecek şekilde revize edilmesi
- Maddi imkânlarda gelişme yaşanırken toplumun manevi huzuru kaybetmemesi

Bu kısma ekleme yapılacak

Büyüme hızı, kişi başına düşen milli gelirden her yıl meydana gelen nispi artışı ifade eder. Günümüzde ülkeler arasındaki kişi başına milli gelir düzeyleri arasında hala

¹⁴ Armağan, a.g.m., s. 1.

¹⁵ Armağan, a.g.m., s. 2

çok ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden büyüme konusu sürekli gündemde kalmakta ve yeni büyüme modelleri üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.¹⁶

Bu bağlamda ekonomik büyüme teorileri daha çok sermaye birikimi, teknik gelişme ve nüfus artışı konuları üzerine yoğunlaşmaktadır. Ekonomilerde ekonomik büyüme hızı ile ilgili olarak genel kabul görmüş üç farklı yaklaşım mevcuttur. Birincisi, Harrod-Domar büyüme modelleri ikincisi, Neo-klasik yaklaşımlardır. Üçüncüsü ise içsel büyüme modelleridir. Keynesyen denge modeli dinamikleştirilerek kurulan ve keynesyen varsayımlara dayandırılan Harrod-Domar büyüme modelleri savaş sonrası yıllarda popülerliği hayli artmıştır. Harrod-Domar modelinin savunduğu temel fikir, büyüme hızının sermaye birikimi tarafından belirlendiğidir. Bu durumda, devletin maliye politikası araçları ile ekonomiye müdahale ederek hedeflenen büyüme hızına ulaşması veya uzun dönem büyüme hızında meydana gelebilecek sapmaları minimize etmesi mümkün olabilecektir. Bu kapsamda, devlet kamu yatırım harcamaları ile hem ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynarken, hem de vergi politikasını ekonominin toplam tasarruf hacmini genişletici yönde kullanabilir. Bu durumda kamu tasarruflarını arttırmak, özel yatırımları teşvik etmek, ekonomik kalkınmadan doğan ve ekonomik kalkınmayı tehlikeye sokabilecek yapısal dengesizlikleri ortadan kaldırmak mümkün olabilecektir.¹⁷

Robert M. Solow 1956'da yayınladığı “İktisadi Büyüme Teorilerine Bir Katkı” eserinde bahsettiği büyüme teorisi, Neo-klasik büyüme modelinin yapı taşı niteliğindedir. Modelde genel olarak tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Modele ait temel varsayımlar şöyle sıralanmaktadır:¹⁸

- Ekonomide üretimi ve tüketimi yapılan mevcut mal sayısı tektir. Tek mal ticarete kapalı bir ekonomiye işaret eder,
- Modelde teknoloji dışsal olarak kabul edilmektedir,
- Ölçeğe göre sabit getiri (cobb-douglas) söz konusudur,

¹⁶ Nezihe Sönmez, Kamu Bütçesi ve Bütçe Politikası, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1994, s. 235.

¹⁷ İşgüden, 1982, s. 233.

¹⁸ Tezel, Jones, 2001: 18-19). (Jones, C.I. (2001). *İktisadi Büyüme Giriş*. 1.Baskı. İstanbul: Literatür Yayınları, 1989, s. 267-270.

- Model azalan verimler kanunu altında işler ve işçi başına sermaye miktarında artış sermayenin marjinal ürününü azaltmaktadır,
- Piyasada tam rekabet ve tam istihdam koşulları hâkimdir,
- İşgücü artışı sabit oran üzerinden ve dışsal olarak artış göstermektedir,
- Faktör piyasalarının işleyişinde aksamalar meydana gelmektedir. Ücret ve kar limitleri değişen piyasa koşullarına hızlıca adapte olur.
- Modelin belirli bir yatırım fonksiyonu bulunmamaktadır. Bu durum bireylerin gelecek beklentilerinin dışlandığını göstermektedir.

1990'lı yıllardan sonra teknolojik gelişmeler ışığında içsel büyüme modelleri geliştirilmiştir.¹⁹ AR-GE'ye dayalı içsel büyüme modelleri Romer, Grossman ve Helpman ile Aghion ve Howitt modelleridir. Aynı zamanda teknoloji ve bilgi birikiminin içselleştirilmesine dayalı modeller ise; Romer, Lucas, Mulligian ve Sala-i-martinin, Rebelo (AK tipi yaklaşım), Scott'un yeni içsel büyümesi, Autume ve Michel'in yaparak öğrenmesi ile Wansink modellerinden oluşmaktadır. Son olarak da beşeri sermaye olgusu içsel büyüme modelleri de; Jones'un beşeri sermaye ve içsel büyümesi, Mankiw, Romer ve Weil'in beşeri sermayesi, Gemmel'in beşeri sermayesi, Nonneman ve Wanhoudt'un, Judson'un beşeri sermayenin belirlenmesine ilişkin modeli, Arrau'nun modeli ile Tallman ve Wang'ın beşeri sermaye modelleri olarak sıralanmaktadır.²⁰

1.1.3. Kalkınma Kavramı İle İlişkili Kavramlar

Kalkınma kavramını analiz edebilmek amacıyla bu kısımda kalkınma ile ilişkili kavramlar üzerinde durulacaktır. Bahsedilecek kavramlar; tarım, teknoloji, beşeri sermaye, kalkınmanın finansmanı ve planlama olmak üzere beş başlık olarak ele alınmaktadır.

¹⁹ Ahmet Ertuğrul, A., Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi, 1. Baskı, Efil Yayın evi, Ankara, 2014, s. 829.

²⁰ Ateş, Sanlı., "Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 1998, s. 26-140.

1.1.3.1. Tarım

Kırsal alanlar, insan ve doğa ilişkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığı ve kendine has toplumsal ve ekonomik yapılarından dolayı hayat standartlarının kentsel alanlara göre daha ağır olduğu bölgeler olarak tanımlamak doğru olacaktır. Temel ekonomik faaliyet denilince kırsal alanlarda tarım ve ormancılık göze çarpmaktadır.²¹

İnsanların temel ihtiyacı olan beslenme ihtiyacına yönelik verdiği cevapların yanı sıra kalkınma için ihtiyaç duyulan kaynakları temin etmesinden ötürü tarım sektörü her zaman önemini korumaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde istihdam dağılımı açısından tarım büyük bir pay alırken istihdam konusunda da büyük bir yere sahiptir. İster bölge bazında ister ülke bazında tarım sektörünün ekonomiye önemli bir katkı sunması bekleniyorsa uygun politikaların belirlenip hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.²²

1.1.3.2. Teknoloji

Dünya ekonomisine bakıldığı zaman 1990'lerden sonra ortalama kişi başına düşen milli gelir seviyelerinde Neo-klasik büyüme düşüncesinin savunduğu yakınsamanın aksine ıraksamanın olduğu gözlemlenmiştir. Bahsi geçen dönemde gelişmiş ekonomi statüsüne sahip ülkelerde (Hollanda, Norveç, Amerika Birleşik Devletleri) büyüme rakamları yüksek düzeyde gerçekleşmiş olmasına rağmen İrlanda ve Güney Kore gibi ülkeler gelişmiş ekonomi statüsüne sahip ülkeleri yakalama eğiliminden kopmamışlardır. Fakat Avrupa ekonomileri ile birlikte Japonya, makroekonomik şoklarında etkisiyle büyüme rakamlarını yüksek seviyelerde gerçekleştirmeyi başaramamıştır. Büyüme oranlarındaki bu farklılığın altında yatan sebep ise işgücü verimliliğinin arttırılma çabalarının farklı seviyelerde gerçekleşmesidir. Çoklu faktör verimliliği artışı sağlayabilen ülkeler (ABD, Norveç, Finlandiya, İrlanda, Danimarka, Avustralya) bu başarılarını, mal ve hizmet üretimi ile ilgili organizasyonel değişimler sayesinde gerçekleştirebilmişlerdir. Teorik olarak ülkelere ait büyüme

²¹ Kırsal Kalkınma Çalışma Grubu, "Avrupa Birliğine Üyelik Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Politikası Raporu", Ankara, 2003, s. 36.

²² Sevim Artık, "Türkiye'de Tarımsal Büyümenin Kaynakları: 1980-2010 Dönemi" Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014, s. 1-3.

performanslarını bir faktör üzerinden değerlendirmek kolay olsa da böyle bir uygulama pratikte yeterli olmamaktadır. Üst seviyelerde büyüme rakamlarını yakalayabilmenin doğru yolu teknoloji ve inovasyonu iyi kullanmaktan geçmektedir. Bilim, teknoloji ve ekonomik performans arasındaki ilişkilerin yeni bir boyut kazandığı 1990'lı yıllarda ekonomi üzerindeki etkileşimde olan organizasyonlar, ağ oluşturma, işbirliği, bilgi transferinin ülke içi ve ülke dışında akışının önem kazanmasından büyük ölçüde etkilenmiştir.

Bu değişen ekonomik çevrede inovasyon, piyasanın yönlendirdiği, bilimsel süreçle iç içe, ekonomide kendisine daha fazla yer bulan bir konuma yerleşmiştir.²³ Yeni bir fikir veya icat ticari bir faaliyete dönüştürüldüğü zaman inovasyon olarak tanımlanabilir. Buradan hareketle iktisadi büyüme ve kalkınma açısından durum değerlendirilmesi yapılacaksa inovasyona ayrıca önem vermek gerekmektedir.²⁴

İnovasyon denildiği zaman ekonomiyle ilgili sadece geliştirilen yeni ürünler değil aynı zamanda kurumsal ve organizasyonel olarak yapılan değişiklikleri de inovasyon kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu kurumsal ve organizasyonel alanda yapılan değişikliklere örnek vermek gerekirse pazarlama stratejileri, yönetim kademesindeki yeni uygulamalar, içsel ve dışsal iletişim ve yenilenen hizmet uygulamalarını sayabiliriz. Yeni dış ticaret teorisi, Heckscher-Ohlin Samuelson Modeli ve uluslararası ticaret teorisi rekabetçilik kavramının temellerinin atıldığı ilk yerlerdir.²⁵

Lopez'in tanımlamasına göre kalkınma, rekabetçilik ve inovasyon arasındaki bağıntı "toplumun, küreselleşen ve öğrenen ekonomi ile yüzleşmesi" dir. İnovasyon ile rekabet, rekabet ile kalkınma ve inovasyon ile kalkınma arasında ilişki mevcuttur. Bu ilişkiler üzerine yapılan araştırmalar gün geçtikçe artmaya başlamıştır. İktisadi kalkınma alanındaki gelişmelere paralel olarak kalkınma kavramı üzerine yeni bakış açıları geliştirilmeye başlanmıştır. Beşeri sermaye ile birlikte entelektüel sermaye

²³ OECD, New Economy The Changing Role Of Innovation And Information Technology In Growth, Paris, Organization for Economic Cooperation and Development, 2000, s. 7-8.

²⁴ E. Wayne Nafziger, Economic Development, New York, Cambridge University Press, 2006, s. 393.

²⁵ UNCTAD, Investment and Technology Policies for Competitiveness, Review of Successful Country Experiences, New York: United Nations, 2003, s. 3.

kavramlarındaki değişiminde önemi daha da artarak bilgi için gerekli bir kaynak olduğundan bahsedilmektedir.²⁶

Schumpeter (1939; 1962), inovasyon ile girişimci arasında bir ilişkinin var olduğunu vurgulayan ilk iktisatçıdır. Kayda değer bir inovasyonun özel sektöre gereken karı sağlayacağını ve yine bu inovasyonun beraberinde iktisadi büyümeyi tetikleyen bir unsur olacağını da dile getirmiştir. Schumpeter yaratıcı yıkım kavramını ortaya atarak rekabetçiliğin temelinde yatan hususun inovasyon olduğunu çalışmalarında dile getirmiştir. Teknoloji birikim seviyesinin yüksek olduğu firmalarda inovasyon ve rekabetçilikte yüksek olmaktadır. Fiyat temelli rekabetçilik anlayışı inovasyon temelli rekabetçilik ile karşılaştırıldığı zaman daha statik bir konuma sahip olduğu gözlenmektedir.²⁷

İktisadi kalkınmanın temel itici gücünü inovasyon oluşturmaktadır. Özellikle de küresel ekonomide artan rekabet olgusu uzun süreli büyümenin devamını sağlayabilmek için ülkelerin ihtiyaç duyduğu yetenekleri teknolojik inovasyon ifade etmektedir. Gelişen piyasalarda girişimciler verimliliklerini arttırabilmek için inovasyona ihtiyaç duymakta ve piyasa ihtiyaçlarına cevap verebilmekte ve bunun sonucu olarak da sürdürülebilir kalkınma sağlanabilmektedir. İnovasyonun bir diğer fonksiyonu ise gelişmiş ülkelerde yaşanan teknolojik gelişmelerin gelişmekte olan ülkelere transferine de olanak sağlamaktır.²⁸

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki iktisadi kalkınma ile inovasyon arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Schacht (2000)'ın yapmış olduğu çalışmada ABD'nin göstermiş olduğu büyüme performanslarının teknolojik gelişme ile yakından bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Küresel ekonomide artan rekabet, bilişim ve iletişim teknolojisinin hızlı yükselişi gibi unsurların sayesinde firmaların inovasyon eğilimi giderek artmaya başlamıştır. Hükümetlere bu noktada önemli görevler düşmektedir. Özel sektör yatırımları için uygun ortam sağlamak, mülkiyet haklarını korumaya

²⁶ Lopez M. R., "Innovation, Competitiveness and Development: Searching for the Link a gesto Economic Development", IKE Internal Seminar, October 25, 2000, Aalborg University – Denmark, 2000, s. 11.

²⁷Dobrinsky R., "Innovation as a Key Driver of Competitiveness", United Nations Economic Commission for Europe, Report – 2008, s. 52-55.

²⁸ Fan Q., vd., "Innovation for Development and the Role of Government: A Perspective from the East Asia and Pacific Region", Washington: The World Bank, 2009, s. 35.

yönelik gereken düzenlemeleri yapmak, AR-GE harcamalarını özel sektör yatırımları için cezbedici hale getirmek ve son olarak endüstri kümelenmelerini teşvik etmek bu görevler arasında sayılabilir. İnovasyon kapasitesini artırıcı kamu politikaları uygulayan ülkeler kalkınma konusunda başarılı sonuçlar elde ederek bunu ispatlamıştır. Bu ülkelere örnek verecek olursak Finlandiya, Almanya, Güney Kore, Singapur ve ABD'yi saymak mümkündür. UNCTAD'ın (2004), yaptığı çalışmaya göre, rekabet kanunları ile uygulanan doğru politikalar kalkınmaya olumlu katkı sağlayacak araçlardır. Brezilya, Peru, Tayland ve Güney Afrika gibi gelişmekte olan ülkeler ve Nepal, Tanzanya ve Zambiya gibi az gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmalara göre rekabet ile kalkınma arasındaki ilişki ortaya konularak etkin rekabet politikalarının uygulanabilmesi için gereken kurumsal ön koşullar için çalışmalar başlamıştır. Fan vd. (2009), kalkınma ve inovasyon arasındaki bağlantıları devletin rolü ile ilişkilendirmiş ve başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere Doğu Asya-Pasifik Bölgesi için inovasyon-rekabetçilik ve inovasyon-kalkınma arasında aynı yönde yüksek ilişki bulunduğunu ve devletin bu yönde hayata geçireceği uygulamaların pozitif etkilerine değinmektedir.²⁹

1.1.3.3. Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye; üretim süreci ile ilintili olarak bireylerin bilgi ve beceri düzeylerinin yanı sıra çalışma ortamına karşı hissettikleri aidiyet duygusunu da ifade etmektedir. Bunun yanı sıra fiziki ve zihni olarak beşeri sermaye kavramı üzerine ortak bir tanımlama mevcut değildir. Beşeri sermaye genel itibariyle bireylerin bilgi ve beceri düzeylerine ilaveten bedenlen hissettikleri dinçliği ifade eden bir kavramdır.³⁰

Üretimin gerçekleştirilebilmesi için bilinen üretim faktörlerine ek olarak beşeri sermaye de gerekmektedir. Bu yüzden beşeri sermayesini yeteri kadar geliştirmeyi başaramayan gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler gereken vasıfsız emek ve fiziki sermayeye sahip olsalar bile bazı malların üretimini gerçekleştirilmede problem yaşamaktadırlar. Beşeri sermayeleri nispi olarak daha ileri seviyede olan ülkeler ise üretim için üst düzey teknolojik gereksinim duyulan bu tür malların üretimini

²⁹ Fan Q., vd., 2009, s. 36.

³⁰ Martin Husz, Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy, Peter Lang Pub. Inc., Frankfurt am Main, New York. 1998: s. 9

gerçekleştirebilmektedirler. Bu sebepten ötürü bir ekonomi fiziki sermayeye ihtiyaç duyduğu kadar beşeri sermayeye de ihtiyaç duymaktadır. Genel olarak insan meziyetleri ile alakalı olan ve bireylerin gelişimi ile yakından ilgili olan değerler beşeri sermaye olarak nitelendirilmektedir.³¹

Dolayısı ile beşeri sermaye tanımında kullanılan tanımlamalar üretim aşamasında kullanılan faktörlerin standartların üzerinde bir etkinlik ile kullanılmasına olanak tanımakta ve gelişen teknolojiyi daha akılcı kullanmaya imkan sağlamaktadır. Ekonomik faaliyetlerdeki artan rasyonellik ise kalkınma önündeki engelleri birer birer kaldırarak ekonominin daha istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlamaktadır. Beşeri sermaye her ne kadar bireysel gelişimle özdeşleşmiş olsa da tamamen eğitime bağlı olduğunu ifade etmek doğru bir tanımlama değildir. Nitekim eğitimle beraber sağlık, dinamik nüfus faktörü ve buna ek olarak beyin göçü de beşeri sermaye unsurunu birbir etkileyen faktörler arasında değerlendirilmelidir. Beşeri sermayenin oluşum ve gelişim sürecinde üzerinde durulan hususlardan bahsetmek gerekirse; ortalama ömür, okuryazarlık, gıda ihtiyaçlarının karşılanması ve temel sağlık göstergeleridir. Eğitim, sağlık ve beslenme alanlarına kaynakların özel sektör mü yoksa devlet tarafında mı yapılacağı önemli bir husustur. Eğer özel sektör tarafından desteklenecekse burada öncelikle bireylerin gelir dağılımında bir eşitsizlik var mı ona bakılır. Kaynak tahsisi devlet tarafından yapılacak ise burada dikkat edilmesi gereken husus bu yatırımlara ayrılacak bütçe gelirlerinde artış sağlanır. Lucas'ın ifadesine göre bireyler beşeri sermayesine yaptığı katkının bir sonucu olarak üretim faktörleri verimliliğinin de artışı sağlamaktadır. Devletlerin eğitim ve teknolojiye yaptığı yatırımların beşeri sermaye üzerinde oluşturduğu etkinin fiziki sermayeye yapılan yatırımlardan daha etkili olduğunu olacağı ifade edilmiştir. Lucas'ın ifadesine göre beşeri sermaye ülke içinde tutulamayıp göç ederse, yoksul ülkelerde yoksulluk kalıcı hale gelir. Gelişmiş ülkelere olan etkisi ise ülkenin durgunluğa sürüklenmesidir. Beşeri sermayenin yeteri kadar gelişme gösteremediği Çin ve Hindistan gibi ülkeler ölçek ekonomisine sahip olmasına rağmen gerekli büyüme performansını yakalamayı başaramamışlardır.³²

³¹ Aysıt Tansel – Nil Demet Güngör, “The Educational Attainment of Turkey’s Labour Force: A Comparison Across Provinces and Over Time”, METU Studies in Development, 24,(4), 1997, s. 532.

³² Robert. E Lucas, “On The Mechanics of Economic Development”, Journal of Monetary Economics, 22, 1998, s. 39.

Beşeri sermayeyi destekleyecek olan diğer unsurlar için de gereken tedbirler alınmazsa hazır da bulunan yetmiş beşeri sermayenin ülke dışına çıkacağı ve ülke içinde kalan beşeri sermayenin ise üretime gereken katkıyı verimli bir şekilde sunmayacağını ifade etmek mümkündür.³³

Ekonomisi tarıma bağlı olan ülkelerde iş gücü verimliliğini artırmak için eğitim, sağlık ve beslenme gibi unsurlara ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak beşeri sermayesini geliştiren ülkeler daha yetenekli iş gücü potansiyeli elde etmekte ve daha nitelikli bir beşeri sermaye birikimi oluşturma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir.³⁴

Beşeri sermayenin gelişimi için eğitim ve sağlık yatırımlarına özellikle ihtiyaç duyulmaktadır. Sonuç itibarıyla eğitim alanında yapılan ve yapılacak olan yatırımlar iş gücü verimliliğinde artışı gerçekleştirmekte ayrıca sürdürülebilir büyümenin sağlanması için de pozitif dışsallıklar sağlamaktadır. Sağlık alanında yapılan yatırımlar ise beşeri sermayenin sahip olduğu niteliklerin değişmesini sağlayarak iş gücü verimliliğinde artışın gerçekleşmesini sağlayarak milli gelirin artışında önemli bir rol üstlenmektedir.³⁵

Beşeri sermayeyi özellikleri itibarı ile değerlendirmek gerekirse değişken bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu değişimler ülke insanlarına ait nitel ve nicel özelliklerin değişimi beşeri sermaye üzerindeki değişim özelliğini devreye sokan temel faktörler arasındadır. Beşeri sermayenin değişen yapısı fiziki sermayede olduğu gibi depolanma özelliğinin bulunmadığını göstermektedir. Depolanma özelliğinin bulunmaması bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Kullanılmadığı ve boşa geçirilen her dönem beşeri sermaye için bir kayıptır. Kazanımı gerçekleştirilen beşeri sermayenin üretim alanında kullanılmaması ve bunun sonucu olarak girişimcinin karını ve işçinin de ücretini alamadığı bir durumla karşı karşıya kalınır. Bu durum ise bir takım sosyal ve insani problemlerin oluşmasına sebebiyet vermektedir.³⁶ Ek olarak beşeri sermaye yatırımları bireyler üzerinde mikro düzeyde etki gösterirken daha sonra bunlar birikimli olarak ülkeye makro düzeyde etki

³³ Sami Taban – Muhsin Kar, “Beşeri Sermaye ve Kalkınma”, içinde, Sami Taban ve Muhsin Kar (Edit.), Kalkınma Ekonomisi, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008, s. 334.

³⁴ Ercan Dülgeroğlu, Kalkınma Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, Bursa, 2003, s. 89.

³⁵ Selahattin Bekmez - Aylin Çiğdem Köne - Derya Günel, “Beşeri Sermaye'nin Türkiye'de Bölgeler Arası Ekonomik Gelişme Açısından Önemi”, TİSK Akademi, Cilt:4, Sayı:7, 2009, s. 68.

³⁶ Mehmet Karagül, “Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No: 37. Afyon, 2002, s.30.

sağlamaktadır. Örnek vermek gerekirse eğitim yatırımlarından faydalanan bir bireyin kendisini geliştirerek kişisel refahının artışı gerçekleştirirken bu bireye benzer şekilde birçok bireyin de aynı tutumu sergilemesi sonucunda emek piyasasında bir iyileşme gözlemlenir ve verimlilik artışından teknolojik gelişmeye kadar birçok alanda bu makro etkiler görülebilir.³⁷

1700 ve 1800'lü yıllarda beşeri sermaye faktörü üzerinde yeterince durulmamıştır. Ancak 1900'lü yılların sonlarına doğru gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerin çoğunda beşeri sermaye üzerine detaylı araştırmalar yapılmış ve ekonomik gelişmişlik ile aralarındaki bağlantıyı ortaya koyabilmek adına birçok analiz gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen çalışmalarda beşeri sermaye ile eşdeğer kabul edilen insan kalitesinin ülkenin gelişimi için önemli bir unsur olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır.³⁸ Beşeri sermaye ile ilgili olarak ekonomik değer analizi 1960 yılında ilk defa S. Becker yapmıştır. Daha sonra beşeri sermaye alanında bir literatür klasiği kabul edilen 1962 yılında Schultz'un yapmış olduğu çalışmaya göre;³⁹ Gelişmiş ülke ekonomisine geçiş sürecindeki ülkelerde büyüme ve kalkınmanın yetersizliğinin temel sebebi fiziki sermaye yatırımlarının eksikliğinden çok, çalışma çağındaki bireylerin nitelik bakımından yetersiz olmasıdır.⁴⁰ Beşeri sermayenin ölçümü için Dünya Bankası çeşitli göstergeleri temel alarak 0 ile 1 arasında değerler alan bir indeks (beşeri kalkınma indeksi) ortaya koymuştur. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığı zaman bilgi toplumu olma yolunda ilerleyen ülkeler için eğitim ve sağlık kavramları büyük bir önem arz etmekte ve beşeri sermaye açısından farklı değerlendirmelere tabi kılınmıştır. Eğitim ve sağlık alanında yapılan ve yapılacak olan geliştirmelerin artması ülkenin kalkınıp gelişmesi adına pozitif sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç gelişimi sırasında esas olan nokta eğitim ve sağlık faktörlerinin birbirinden bağımsız olarak geliştirilmesi değil eşanlı olarak birbirini destekleyici aralarında etkileşim oluşturacak şekilde gerçekleştirilmesi sağlanarak kalkınma sürecinin hızlandırılması sağlanmalıdır. Burada amaçlanan temel hedef sağlıklı bireylerin bir takım sorunları olan bireylere

³⁷ İbrahim Güran Yumuşak – Mahmut Bilen, “Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 1, S. 1, 2000, s. 82.

³⁸ Karagül, 2002, s. 2.

³⁹ Theodore W. Schultz, “Investment in Human Capital”, American Economic Review, 61: 1961, s. 17.

⁴⁰ Asuman Altay – M. Vedat Pazarlıoğlu, “Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım”, Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, S. 12, Yıl 9, 2007, s. 98-99.

nazaran daha iyi eğitildiği gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Yapılan çalışmaların çoğunluğunda beşeri sermayenin ekonomik kalkınma açısından önemine vurgu yapılırken bu belirtilen önemin havada kalmaması için ise beşeri sermaye artışı için gereken yatırımlara da ağırlık verilmesi gerektiği özellikle belirtilmektedir. Çünkü Barro (1991) tarzı düşünen yazarların üzerinde durduğu husus eğer bir ülke beşeri sermaye stoku bakımından zengin ise mevcut teknolojiyi daha etkin ve daha verimli kullanarak toplam faktör verimliliğini daha sağlıklı geliştirebilir. Bunun sonucu olarak da ekonomik büyümedeki hızlanma da artış gösterecektir.⁴¹ Bu hızlanma ile ortaya çıkan gelir artışı ise yine döngünün devamını sağlamak amacıyla hükümetler eli ile sağlık, eğitim, konut, bölgesel dengesizlikle mücadele, meslek ve iş edindirme programları ile yoksulluğu giderici politikalara yönelik harcamalara aktarılırsa beşeri sermaye düzeyi daha da artacaktır. Aksi takdirde beşeri sermaye eksikliği yaşayan ülkelerde yapılan yatırımların verimliliği azalışa geçecek ve bu da ekonomideki büyüme hızını olumsuz yönde etkileyecektir. Beşeri sermayeye gereken yatırımın yapılmadığı ve büyüme oranlarının yetersiz olduğu bir ekonomi gelişim için itici güç olan sanayi sektörünün yetersizliğine sebep olurken ayrıca bilgi teknolojilerini geliştirme ve kullanma yeteneğinden de mahrum kalmaktadır. Ayrıca beşeri sermayenin keşfetme güdüsünü harekete geçirerek rekabet gücünün önemli bir kaynağı olan teknolojik verimliliğe de pozitif katkı sağlamaktadır.⁴²

1.1.3.4. Kalkınmanın Finansmanı

Sermaye birikimi az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmesi için büyük bir önem arz etmektedir. Fakat sermaye birikimi tek başına yeterli olmamaktadır. Beşeri, sosyal ve kültürel olarak da gelişim sağlanması gerekmektedir. Bunlara ilaveten kalkınmanın sağlıklı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için kaynak temininin sağlanması gerekmektedir. Çünkü az gelişmiş ülkelerde sanayileşme ve kalkınma sürecinde karşılaşılan temel problem sermaye birikimi ve kaynak temini olmaktadır. Temin süreci sağlıklı bir şekilde tamamlandıktan sonra kaynak tahsisi ve kaynakların doğru kullanımı

⁴¹ Robert J. Barro, "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", Quarterly Journal of Economics, c. 106, S. 2, 1991 s. 410.

⁴² Altay - Pazarlıoğlu, 2007, s. 99.

diğer bir sorun olmaktadır. Kalkınmanın finansı iç kaynaklar ve dış kaynaklar olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. İç kaynaklar ülke içi iktisadi aktörler aracılığıyla temin edilen kaynakları ifade ederken dış kaynaklar diğer ülke ve uluslararası kurumlardan elde edilen kaynakları ifade etmektedir.⁴³

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde karşılaştıkları problem iç tasarruf seviyesinin düşük olması dolayısıyla sermaye birikimin çok sınırlı olması, döviz darboğazı ve teknolojik gelişmenin arzulan seviyede olmaması nedeniyle verimlilik sorunu ile karşı karşıya kalmaları az gelişmiş ülkelerin finansman sorununun daha da derinleşmesine neden olmaktadır.⁴⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte iktisat üzerine yapılan çalışmalar transfer harcamaları, ödemeler dengesi ve dış borç üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra ise kalkınma sorunu da ele alınmaya başlanmıştır. Bu aşamadan sonra artık kalkınma iktisadı üzerine yapılan çalışmalar derinlik kazanmaya başlamış, teorik olarak kalkınma modelleri oluşturulmaya başlanmış ve çevre ülkelerin çoğunluğu piyasa ekonomisi çerçevesinde "yol gösterici" plan stratejisini benimseyip uygulamaya koymasına koşut olarak dış borçlanmanın ele alınış biçimi de değişmiştir. Dış borcun büyüme ve kalkınma açısından önemini belirtmek amacı ile birkaç husustan bahsetmekte fayda vardır. İlk olarak sermayenin kalkınma sürecinde önemli bir rol üstlendiği ifade edilmelidir. Nitekim gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki açılan makasın kalkınma yolu ile kapatılması hatta tamamen sıfırlanması hedeflenmektedir. Bu süreçte az gelişmiş ülkelerde ikili bir yapı (modern ve geleneksel sektör) meydana gelmektedir. Kalkınma politikalarının amaçları arasında sermaye yoğun modern sektörlerin güçlendirilmesi de vardır. Bu süreçte var olan sermaye maddi ve teknolojik sermaye için kilit rol üstlenmektedir. Bu sayede az gelişmişlik sorununun çözülebilmesi mümkün hale gelecektir. Bunun için büyük çapta yatırımlar gerekmektedir. Bu büyük çaplı

⁴³ Esin Candan, "Türkiye'de Kalkınmanın Finansmanında Tarımın Rolü", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 77-78.

⁴⁴ Türkel Minibaş, "Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye" İstanbul Üniversitesi. SBE. İktisat Ana Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul, 1985, s. 3.

yatırımlar için ise ihtiyaç duyulan donanım mallarının ithal edilmesi gerekmektedir. Sonuç itibariyle sanayinin iç dinamiği oluşmuş olacaktır.⁴⁵

Çokuluslu bankaların düşük faizle vermiş olduğu krediler finansman ihtiyacını karşılama işlevini yerine getirirken, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin talep sorununa çözüm olmuştur.⁴⁶

1.1.3.5. Planlama

Planlama bir mekânın koordinasyonu değil, karşılaşılan problemlerin çözümü veya daha sonra karşılaşma riski olan problemlere çözüm önerileri sunmak için bilimsel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilen sonuçların analiz edilmesi ve uygulama olanaklarının önerilmesidir.⁴⁷ Aynı zamanda planlama kapitalist sistemde yer alan toplumsal düzensizlikleri ortadan kaldırmayı hedefleyen karşıt düzenleyici bir sistem vaat etmek amacıyla ortaya atılmıştır.⁴⁸ Bu tanımlamaya göre planlama kapitalizmin ortaya çıkarmış olduğu düzensizliklere karşı bir çözüm arama sürecidir. Kısaca planlama olgusu bir takım müdahaleler içermekte ve hükümet müdahaleleri içinde kullanılabilir etkili bir araçtır. Planlamada önceden belirlenmiş bir takım hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılan bir takım araçlar mevcuttur. Bu hedeflere ulaşabilmek içinde müdahale kaçınılmazdır.⁴⁹

Planlama için bir başka tanımlama da ülkedeki gelir ve bölüşüm adaletsizliğini ortadan kaldırmak ve bireysel refahı daha yukarılara taşımak için bütüncül şekilde tasarlanan, kaynakların dağılımının belli bir programa dayandırıldığı ve uygulama kısmının merkezden yürütüleceği devlet müdahalesi aracıdır.⁵⁰

⁴⁵ Sinan Sönmez, Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye, birinci baskı, İmge Kitabevi, Ankara, yenilenmiş ikinci baskı 2005, s. 594.

⁴⁶ Sönmez, 2005, s. 303.

⁴⁷ DPT, Bölgesel Gelişme ÖİK Raporu: 245, 8. BYKP, Yayın No:2592, Ankara, 2000, s. 9.

⁴⁸ Cengiz Ekiz - Ali Somel, "Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi", Mülkiye Dergisi (256), 2007, s. 97-136.

⁴⁹ Alkan Soyak, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı", Doğu Üniversitesi Dergisi, c. 4, S. 2, 2003, s. 167-182.

⁵⁰ Orhan Şimşek, "Planlamayı Yeniden Düşünmek" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2012, s. 7.

1.2. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI

Bu kısımda bölge ve bölgesel kalkınma kavramları ele alınarak kırsal kalkınmanın bölgeler ile sınırlandırılma çabasındaki amaç ortaya konulacaktır.

1.2.1. Bölge ve Bölgesel Kalkınma Kavramı

Bu kısımda bölgesel kalkınma kavramı açıklanmadan önce bölge kavramına açıklık getirmek ve bölgesel kalkınmanın sınırlarının daha net anlaşılmasının yolu açılacaktır.

1.2.1.1. Bölge Kavramı

Bölge kavramı tanımlaması yaparken öncelikle Türk Dil Kurumu'nun (TDK) yapmış olduğu tanımlamaya bakmakta fayda vardır. "Sınırları idari, ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası".⁵¹

Bölge sözcüğü ifade ettiği mekânın özelliklerine göre farklı anlamlara gelebilmektedir. Bu bazen, bir mahalle, bazen bir ilçe veya birkaç ilden oluşan yöreler hatta birkaç ülkenin meydana getirdiği kara parçaları olabilmektedir.⁵²

Bölge kelimesinin etimolojik kökü Latince regio: çevre-alan anlamına gelen bir kökten türemiştir. Çok boyutlu oluşu itibari ile bölge sınırlarının çizilmesi oldukça zor bir iştir. Bu sebepten dolayı kullanılan coğrafik, kültürel, etnik kentsel ve yönetsel ölçütler, bölge kavramı için birçok farklı tanımın yapılma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.⁵³

Bölge kavramı, daha çok kent alanından daha geniş ve bir ülkeden daha küçük bir alanı tanımlamak için kullanılır. Bölgeler, sektörler arası teknik alan analizine,

⁵¹http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (12.08.2018)

⁵² M. Bülent Üncü, vd., Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi (KENTGES) Araştırma Raporu, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ocak, 2008, s. 3.

⁵³ Ildıran, 2004, s. 8.

mekân boyutunun dâhil edilmesiyle sağlanan ekonomik alan analizine göre şu şekilde sınıflandırılır;⁵⁴

- Ekonomik yapılarına göre homojen bölge, polarize (fonksiyonel/kutuplaşmış) bölge ve plan bölge,
- Gelişmişlik düzeyine göre, gelişmiş bölge, az gelişmiş bölge, duraklamış bölge, gerilemekte olan bölge, sorunlu endüstriyel bölge, acil müdahale gerektiren bölge, risk bölgesi, hassas bölge, özel statülü bölge biçiminde sınıflandırılmaktadır

Diğer bir sınıflamaya göre ise bölge;⁵⁵

- Fiziksel özellikler: Orman, örtüsü, maden kaynakları, iklim gibi faktörler,
- İnsan özellikleri: insan özelliklerinin temelinde tanımlanmış tarihsel bölgeler, turizm bölgeleri, dini bölgeler vb.
- Fonksiyonel özellikleri: Kentsel desenler, ticaret akışı, gazete baskıları, televizyon ve radyo yayınları vs. gibi ayırıcı özelliklerle birbirinden farklılaşmaktadır.

Bir bölge tanımı yapılırken bir veya daha fazla özellik kullanarak, belirli bir alanda ikamet etmekte olan bireylerin tamamını kapsayacak kavramlarla da belirlenebilir. Sosyal bilimler alanında bu amaçla en çok kullanılan özellikler arasında etnik, kültürel ya da dilsel özellikler, iklim ya da topografya, sınai ya da kentsel gelişme, yönetsel birimler, ekonomik uzmanlaşma, uluslararası politik ilişkiler gösterilebilir.⁵⁶

Dolayısıyla bölge tanımlamaları ve sınırlar yapılırken esas olan husus baz alınan kriterlerdir. Doğal ve beşeri olaylarda meydana gelen değişikliklere göre süreç içerisinde değişiklik gözlemlenebilmektedir.⁵⁷

Bölgenin temel özellikleri, coğrafi alan ile sınırlandırılması, ekonomik ve sosyal yapının benzerliği, ortak tarihi geçmiş çerçevesinde ortak etnik, kültürel ve dini özelliklere sahip, aynı dili konuşan halklardan oluşmasıdır.⁵⁸

⁵⁴ Mine Nur Bozdoğan, Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 2008, s.6-7.

⁵⁵ Indiaholic, “What is a region? Why study regional economics?”, <http://indiaholic.blogspot.com/2010/03/what-is-region-why-study-regional.html>, (13.06.2017.)

⁵⁶ Mehmet Özel, “Avrupa Birliği’nde Bölge, Bölgeselleşme, Bölge Yönetimleri Kavramları Üzerine”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2003, c. 58, S. 1, s.98-99.

⁵⁷ Bozdoğan, 2008, s. 7.

Coğrafi anlamda bölge kavramı ise toprak, mineral ve madenler gibi yenilenmesi mümkün olmayan doğal kaynakların bulunduğu alanı ifade etmek için kullanılır.⁵⁹

Küreselleşme sonucu meydana gelen değişimler bölge kavramına yeni anlamlar kazandırmıştır. Geleneksel anlayış ve küresel anlayış açısından bölge kavramının tanımı farklılık arz etmektedir. Gelenekselciler, mekânsal bütünlüğe dayalı birden fazla bölgenin bir araya gelmesi ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde sınırları çizilmiş birimi ifade eder. Küreselcilere göre ise, sosyal ilişkiler ağı tarafından belirlenen, mekânsal süreklilik kıstası taşımayan yereller tarafından oluşturulan, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan ve sınırları esnek olan bir birimdir.⁶⁰

Bölge kavramı, tarihçilerin ve coğrafyacıların uzun zamandır ilgisini çekmiştir. Fakat kitle üretimle beraber bölge kavramı ekonomik ve sosyal hayatın temelini oluşturmaktadır.⁶¹

Bölgeler rekabetçi küreselleşen ekonomileri etkileyecek kadar büyük bir alan, bölgesel topluluk üyeleri üzerinde ise yeterli bir güven ilişkisi yaratamayacak kadar küçük bir alanı tanımlamaktadır. Bu anlamda kalkınma stratejilerinin ve süreçlerinin geliştirilmesi sürecinde bölgeler her geçen gün daha önemli bir öge haline gelmektedir.⁶²

1.2.1.2. Bölgesel Kalkınma Kavramı

İnsan kaynaklarının, ülkedeki ekonomik ve toplumsal potansiyelin tam olarak kullanılması sayesinde bölge refahında bir artış meydana getirilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü bölgesel kalkınma olarak tanımlanabilmektedir.⁶³

Bölgesel kalkınma kavramının literatüre giriş tarihi ise ancak İkinci Dünya savaşının sona ermesinden sonra gerçekleşmiştir. Bölgesel kalkınma, ülkede yer alan

⁵⁸ Mürteza Hasanoğlu - Ziya Aliyev, “Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Sayıştay Dergisi, 2006, S. 60, s. 82.

⁵⁹ Abdul Aziz - Sudhir Krishna, Regional Development: Problems and Policy Measures, Concept Publishing Company, New Delhi, 1996, s. 25.

⁶⁰ Bozdoğan, 2008, s. 7-8.

⁶¹ John Bachtler, “Place-Based Policy and Regional Development in Europe”, University of Strathclyde, Horizons, c. 10, S. 44, UK, 2010, s. 2.

⁶² Robyn Eversole - John Martin, Participation And Governance in Regional Development: Global Trends in an Australian Context, Ashgate Publishing, Ltd., USA, 2005, s. 3.

⁶³ Efe Can Kılınç – Nihat Işık, “Bölgesel Kalkınma’da Ar – Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, c. 2, S. 6, 2011, s.13

tüm bölgelerin, diğer bölgeler ve dünya ile iletişim kurarak oluşturulan bölge vizyonu temelinde, katılımcılık ve sürdürülebilirlik ilkelerini temel alan ve entelektüel sermayenin geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal kaynakların faal hale getirilmesi sağlanarak bölgesel refah düzeyinde artışı hedefleyen çalışmalar bütünüdür.⁶⁴

Teknolojideki hızlı değişim sermaye hareketliliğindeki artışı ve bölgelerarası rekabeti de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ise bölgelerarası rekabet olgusunun ortaya çıkması, bölgesel kalkınma kavramını 2000'li yılların odak noktası haline getirmiş ve bu rekabette başarı şansını artırmanın bölgesel müdahale ile mümkün olduğu kanısına varılmıştır.⁶⁵

Bir ülke kendine özgü ekonomik yapısı ve gelişme şartları olan bölgelerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu bölgeler arasında ekonomik, fiziki ve sosyal açılardan büyük farklar ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin nihai amaçları arasında ise bu farklılıkları ortadan kaldırılması vardır. Çünkü bu farklılıkların giderilmesi ülke ekonomisi açısından önemlidir. Bölgesel kalkınmanın ülke ekonomisi açısından sağladığı faydalar aşağıda belirtildiği gibidir,⁶⁶

- Ülkenin farklı bölgelerinde yer alan kaynakların iktisadi faaliyet alanında değerlendirilmek suretiyle hızlı bir kalkınma sürecinin gerçekleştirilmesi.
- Ülke nüfusu ile kaynaklar arasında dengeli bir dağılımın oluşturulması.
- İktisadi bölge ve kentleşme olgularının, ekonomik gelişme ile uygun tertip edilmesi.
- Bölgelerarası gelişmişlik düzeyi arasındaki farkların ortadan kaldırılması.

Kalkınma ekonomisi için önemli bir kavram olarak bilinen göreceli üstünlük, sürdürülebilir rekabet gücüne yerini bırakmak zorunda kalmıştır. Kalkınma alanında bir istikrar ve süreklilik elde etmek isteniyorsa bunun altında yatan temel etken yenilikçi gücün varlığı ve yenilikler sonucu elde edilen avantajlardır. Fakat yeniliklerin sağlamış olduğu bu üstünlükleri elde edebilmek için yatırımlardan çok, AR-GE yatırımlarına yönelmek gerekmektedir.⁶⁷

⁶⁴ Ildırar, 2004, s. 15-16.

⁶⁵ Coe Neil - Martin Hess vd., "Globalizing Regional Development: A Global Production Networks Perspective", Royal Geographical Society, 2004, s.468.

⁶⁶ Tekin, 2011, s. 38.

⁶⁷ Ayda Eraydın, "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler" Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, c. 1, 2004, s.128.

Sürdürülebilir kalkınma için devamlılığın sağlanması yenilik ve ekolojik modernizasyon gibi unsurların, başarılı bir şekilde uygulanabileceği bölgesel politikaları gerekli kılmaktadır.⁶⁸

Dünyayı köklü bir değişime sürükleyen küreselleşme var olan ulusal devlet sınırlarını genişleterek bölge ve bölgesel farklılık kavramlarının olgunlaşması üzerinde etkili olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra entegrasyonun hızlanması ile birlikte bölgelerin konum ve rolleri de ön plana çıkmaya başlamıştır.⁶⁹

1.2.2. Bölgesel Kalkınma Teorileri

Bölgesel kalkınma teorileri; Merkezi yerler teorisi, sektörler teorisi, yeni sanayi odakları teorisi, ihracat merkezleri teorisi, kalkınma kutupları teorisi, birikimli nedensellik teorisi, keynesyen bölgesel kalkınma teorisi, neo-klasik bölgesel kalkınma teorisi, merkezi çevre teorisi, içsel bölgesel kalkınma teorisi, yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı, yeni bölgeselcilik yaklaşımı şeklinde aşağıda incelenmektedir.

1.2.2.1. Merkezi Yerler Teorisi

Merkezi yerler teorisi bir hizmet merkezi olarak kentsel yaşamın rolünü anlamada ciddi bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Almanyalı coğrafyacı Walter Christaller, şehirler ve çevre arasındaki ekonomik ilişkileri analiz ederek geliştirmiş olduğu bu teori şehirlerin ekonomik büyüklüğü, bulunduğu yeri, mekânı ve şehirlerin işlevlerine dair farklı açıklamalar getirmektedir. Şehirleri bütün boyutlarıyla analiz etmeye çalışmaktadır.⁷⁰

Christaller'e göre şehir, çevresinde bulunan diğer yerleşkelere mal ve hizmet sağlama kapasitesi sahip fiziki ve beşeri yeterliliği olan merkezi yerlerdir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere bütün yerleşim yerleri merkezi yer özelliği taşımamaktadır.

⁶⁸ David Gibbs, "Ecological Modernisation, Regional Economic Development and Regional Development Agencies" Geo forum, 31, 2000, s.15.

⁶⁹ Alicja Szajnowska Wysocka, "Theories of Regional and Local Development", Bulletin Of Geography Socio-Economic Series, No: 12/2009, s.75.

⁷⁰ Kamil Taşçı – Rasim Akpınar – Mehmet Emin Özsan, Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları.(1. Baskı). Bursa; Ekin Yayınevi, 2011, s. 32-40.

Türkiye ye bakıldığı zaman merkezi yer olma özelliği taşıyan yerleşim birimlerine örnek vermek gerekirse Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Gaziantep, çevre küçük illere mal ve hizmet aktarımı yaptığı için merkezi yer olarak nitelendirilebilir. Kilis için merkezi yer özelliği yoktur, çünkü yukarıda tanımlanan merkezi yer özelliğini taşımamaktadır. Daha derin düşünmek gerekirse bir il yönetiminde bulunan ve dışarıya mal ve hizmet aktarımı yapamayan köyler merkezi yer olarak nitelendirilemez fakat il köy ve beldelere yerel ve ulusal hizmet aktarımı yaptığı için merkezi yer olarak nitelendirilebilir. Christaller yerleşme merkezlerini yerine getirdiği fonksiyonları dikkate alarak 7 farklı gruba ayırmaktadır. Bu grupları yaparken dikkate aldığı temel ölçüt yerleşim yerinin büyüklüğü ve yerleşim yerinin fonksiyonlarını dikkate alarak sıralamıştır. Kısaca küçükten büyüğe doğru bir sıralama yapmıştır. Bu gruplar pazar kasabası, büyük kasaba, ilçe, büyük ilçe, il, büyük taşra merkezi ve bölge merkezi şeklindedir.⁷¹

Christaller merkezi yerler teorisini geliştirirken dayandığı nokta taşınmaz hizmetler olduğu için merkezi yerler teorisinin temel dayanak noktası da şehir hiyerarşisine dayanmaktadır. Christaller'in aksine Lössch ise analizinde taşınabilir malları da dikkate almıştır. Kuruluş yerlerine faktör piyasasının özellikleri mal piyasasının özellikleri ve bu piyasaların birbirleriyle karşılıklı etkileşimlerine de yer verdiği için yerleşim yerlerinin coğrafi alanda ki ekonomik faaliyetlerin dağılımını da analiz etmiştir. Genel olarak Lössch'ün ve Christaller'in analizlerine bakıldığı zaman homojenlik veya gerçek dünya ile bağdaşmayan basitleştirici varsayımları ele almaktadır. Bu yapılan ve gerçek dünya ile örtüşmeyen çalışmaları WalterIsard ve E. Böventer gibi iktisatçıların bu çalışmaları gerçek dünya ile örtüşecek şekilde geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Fakat kuruluş ve yerleşim yerleri kademeli etkileşim içinde ele alınmaya çalışılmış olsa da Merkezi Yerler Teorisi, durağan bir teori olarak kalmış ve bölgesel kalkınmayı açıklama hususunda yetersiz kaldığı görülmektedir.⁷²

1.2.2.2. Sektörler Teorisi

Sektörler teorisinin temelinde yatan husus bir ülke ekonomisinin gelişmesinin temel tetikleyicisi sektörlerdir. Yani sektörlerin gelişmesi demek ülke ekonomisinin

⁷¹ Zeynel Dinler, Bölgesel İktisat, 9.baskı, Bursa, Ekin Yayın Evi, 2012, s. 24.

⁷²Ildırrar, 2004, s. 14-20.

gelişmesi demektir. Herhangi bir sektördeki çalışan sayısı o sektöre ait kişi başı geliri ifade etmektedir. Sektörde çalışan sayısı ne kadar artarsa sektördeki kişi başına düşen gelir de o derece azalacaktır. Özellikle tarım sektöründeki çalışan kişi sayısı bunu en iyi ifade eden sektördür. Tam tersine sektörde barındırılan emek sayısı ne kadar düşerse sektöre ait kişi başı gelirden o derece artacaktır. Ayrıca tarım sektöründe barındırılan işçi sayısındaki ciddi bir oranın sanayi sektörüne geçiş yapması halinde sanayi sektörünün gelişeceği de ifade edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da sektörlerin verimlilik dereceleridir. Tarım sektörü sektörler arasında en düşük verime sahip sektördür. Sektör verimliliğinin ise temel belirleyicisi sektörde üretilen malın talep esnekliğine bağlıdır. Talep esnekliği yüksek olan malın verimliliği de yüksek olmaktadır. Talep esnekliği ve malın verimliliği yani oluşturduğu katma değer arasında doğru yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu belirtilmektedir.⁷³

Tarım sektörüne ait ürünler ve sanayi sektörüne ait ürünler arasında talep esnekliğine dair bir karşılaştırma yapıldığı zaman sanayi sektörüne ait malların talep esnekliğinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bunun ifade ettiği durum sanayi sektöründeki gelişmenin tarım sektörüne nazaran daha hızlı olacağıdır. Sektörler teorisinin dayanak noktası bölgedeki farklı öneme sahip olan sektör mallarının fiyat esnekliklerinin de farklı olduğunu savunmasıdır. Sektörler teorisi kurulurken iç dinamikleri esas aldığı görülmektedir. İç dinamikler bağlamında ekonomik gelişme; uzmanlaşma, iş bölümü, ekonomik faaliyet hacmi ve bireysel gelirdeki artışlara bağlanmaktadır. Sektör teorisinde dış dinamikler teori dışı tutulmuş ve teoriye dâhil edilmemiştir.⁷⁴

1.2.2.3. Yeni Sanayi Odakları Teorisi

Sanayi odakları teorisinde, aynı mekânda bulunan ve yerleşik ilişkilere sahip endüstrilerin ve kurumların yoğunluğunu ifade etmektedir. Bu endüstri ve kurumların aralarında bulunan girdi ve çıktı bağlantıları, ortak mal tedariği ve pazar amaçları taşıyan yerel olarak uzmanlaşmanın gözlemlendiği yerler, sanayi odakları teorisinin temelini teşkil etmektedir. Sanayi Odakları Teorisinin temelinde bölgesel kalkınmanın

⁷³ Taşçı, vd., 2011, s. 30-35.

⁷⁴ Ali Yılmaz Gündüz, Bölgesel kalkınma politikası. Bursa, Ekin yayınevi, 2006, s. 150-160.

temel faktörünü yerel özellikler ile birlikte sosyal sermayenin oluşturduğu söylenmektedir.⁷⁵

Bilgisayar ile birlikte haberleşme teknolojisindeki ciddi gelişmeler sonucu ortaya çıkmış olan post-fordist üretim sistemi küreselleşme ile birlikte neo-liberal politikaların popülaritesini arttırmış ve elektronik ticaret kullanımına dair artan yoğunluk ve küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin avantajlı pozisyona gelmeleri, yerel özgünlüklere sahip bölgelerdeki ekonomik canlanmayı da tetiklemiştir. Yaşanan bu gelişmelerden sonra yaşanan ekonomik canlanmanın olduğu bu yeni merkezlere ise verilen isim sanayi odakları olarak dile getirilmektedir.⁷⁶

Yeni sanayi odakları küresel ekonominin ve sanayiye tetikleyen faktörlerin çözümlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Yeni sanayi odaklarındaki geçerli olan üretim sistemi, esnek üretim sistemidir. Esnek üretim sisteminin piyasaya sağladığı avantajların başında firmaların talep değişmelerine karşılık kendi üretim sisteminde bu talep değişmelerine kısa bir sürede cevap verme olanağı sunmaktadır.⁷⁷

Yeni Sanayi Odakları, 1970'lerdeki krizler neticesinde kalkınmanın ve sanayinin mekânsal dağılımının sonucunda yeni sanayi bölgelerinden oluşmuştur. Söz konusu odalarda bilginin yaratıldığı ve içselleştirildiği, firmaların ve bölgeye ait rekabetin arttığı karşılıklı öğrenim söz konusudur.⁷⁸

1.2.2.4. İhracat Merkezleri Teorisi

İhracat merkezleri teorisinin esas aldığı nokta, bir yerden başka bir yere ya da başka bir ülkeye yapılan ihracatlardır. İhracat merkezleri teorisine Amerikalı ve Sovyet bölge planlamacıları tarafından ilgi gösterilmektedir. İhracat merkezleri teorisiyle, bölge içindeki sanayi ve hizmetler sektörlerindeki gelişmeyle bağlantılı olarak harekete

⁷⁵ Taşcı, vd., 2011, s. 18-21.

⁷⁶ Dinler, 2012, s. 28-31

⁷⁷ Onur Sungur - Hidayet Keskin, Coğrafi yakınlık hala önemli mi. Yerel inovasyon modellerinden çok yerelli bilgi dinamiklerine dönüşüm. Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, c. 1, S. 2, 2009, s. 107-131.

⁷⁸ Taşcı, vd., 2011, s. 22.

geçecek olan yatırım çarpanı ve dış ticaret çarpanı yoluyla bölgenin kalkınması hedeflenmektedir.⁷⁹

Teori, yerleşkenin ihracata dayalı sektörleri vasıtasıyla dolaylı olarak gelir, yatırım ve üretkenlik konusunda etkinlik sağladığı ve bölgenin dış ticarete konu olmayan faaliyetleri üzerinde çarpan etkisinin oluştuğu yönünde durmaktadır. İhracat merkezleri teorisi gereğince her hangi bir bölgedeki gelişme; bölgenin dışında kalan alanların, söz konusu bölgenin mallarını talep edişiyile ilintili olarak oluşur. İhracata bağlı kalkınma teorilerince bölgenin genel ekonomik performansı ve gayretleri sonucu oluşan başarısı bölgeye ait dış ticaret alanında rekabet içinde belirleyici bir rol oynamaktadır.⁸⁰

1.2.2.5. Kalkınma Kutupları Teorisi

Kalkınma kutupları teorisini Fransız iktisatçı François Perroux'un 1940'lı yıllarda geliştirdiği büyüme kutbu kavramıyla birlikte ortaya çıkan bir teoridir.⁸¹ Perroux'un deyişiyile ekonomik kalkınma bir ülkenin tüm bölgelerine bakıldığında zaman bu tüm bölgelerde kalkınmanın aynı anda başlaması mümkün değildir. Her bölgede kalkınma farklı zamanlarda başlar. Bu bölgenin fiziki özellikleri, beşeri sermayesi gibi faktörlere bağlı olarak değişir. Bölgenin fiziki sermayesi ve beşeri özellikleri ne kadar güçlü olursa bölgede kalkınma o derece erken başlar. En güçlü bölge en erken bölge özellikleri zayıfladıkça kalkınmaya geçiş gecikmektedir. En erken kalkınma hangi bölgede başlarsa kalkınma bu bölgede yoğunlaşır ve giderek diğer bölgeleri de olumlu yönde etkileyecek şekilde yayılır ve bir süre sonra tüm ekonomiyi etkileyecek şekilde yoğunlaşır.⁸²

Böylece kalkınmanın belirli sektör ve bölgede başlamış olması, tesadüfi bir olay olmanın ötesinde ekonomik kalkınmanın koşulu olarak bilinmektedir. Kalkınma

⁷⁹ Gündüz, 2006, s. 120-129

⁸⁰ Taşcı, vd., 2011, s. 18.

⁸¹ Neşe Kumral, Bölgesel gelişme ve kalkınma ajansları. İktisat İşletme ve Finans, (105), 1994, s.61.

⁸² Dinler, 2012, s. 272.

kutupları, bu özelliğiyle dengesiz kalkınma görüşünü de destekleyen bir role sahip olduğu görülmektedir.⁸³

Şehir hiyerarşisinin en üstünde bulunan metropoller, bölgesel kalkınma sürecinde mekân bakımından dinamik unsurlar olarak bilinmektedir.⁸⁴

Kalkınma kutupları incelenirken büyüme sürecine bakıldığı zaman iki farklı şekilde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Geri kalmış bölgede ekonomik faaliyetin başlaması, buna örnektir. Bir diğer örneği ise geri kalmış bölgenin, devletin yardımlarıyla birlikte canlanmasını sağlayarak kalkınma kutbu haline getirilmesidir.⁸⁵

Kalkınma kutupları teorisinde dikkat çeken bir unsur olan, sürükleyici veya motor olarak ifade edilen birimlerdir. Kutbun oluşumunu görmek istiyorsak böyle bir birimin varlığının olması kaçınılmazdır. Burada bahsi geçen birim büyük ve tek başına bir işletme olabilir ya da birbiri içine kümelenmiş çok sayıda birimin oluşturduğu bir sanayi kümesi de olabilir. Ayrıca burada bahsedilen sürükleyici birim dengesiz kalkınmadaki bahsi geçen öncü sektör ile aynı manaya gelmektedir.⁸⁶

Pek çok farklı sebepten ötürü herhangi bir bölge ekonomisinin gözle görülür şekilde canlanması, pozitif içsel ve dışsal ekonomilerin de etkisiyle bahsi geçen bölgenin zamanla kalabalıklaşmasına ve merkezi bir yer özelliğini taşıyarak bir kalkınma kutbu haline gelmesine ve bölgede canlanmaya yol açmaktadır. Başlangıçta kalkınma kutbu olarak belirlenen bölgede canlanma gözlemlenirken çevre bölgelerde bu canlanmanın etkileri gözlemlenmemektedir. Daha sonra ise kalkınma kutbu olan bölgenin belirli bir gelişmişlik düzeyine eriştikten sonra bu gelişmenin etkisiyle çevre bölgelerde bu gelişmeden paylarını alacağı beklenmektedir.⁸⁷

1.2.2.6. Birikimli Nedensellik Teorisi

Birikimli nedensellik teorisi gelişme çağında olan ulusların geri kalma sebeplerini açıklamaya çalışmaktadır. Yaklaşım, ekonomik düzenin kendiliğinden

⁸³ Dinler, 2012, s.381-382.

⁸⁴ Kumral, 1994, s. 61.

⁸⁵ Taşcı, vd., 2011, s.19.

⁸⁶ Dinler, 2012, s. 81.

⁸⁷ Dinler, 2012, s. 108.

sağlanarak mekânsal değişikliği minimum seviyeye ineceğini ve bunun sonucu olarak durağan denge kuramını reddetmektedir.⁸⁸ Birikimli nedensellik (Cumulativecausation) kavramını, ilk olarak kurumsal iktisadın kurucularından ve öncülüğünü yapan Thorstein Veblen (Veblen, 1898) kullanmıştır. Myrdal kendini geliştiren bölgelerin kendini geliştiremeyen bölgelere karşı bir yayılma etkisi göstereceğini ve ayrıca yayılma etkisi gösterebileceği gibi püskürtme etkisi de gösterebileceğini dile getirmiştir. Yayılma etkisi, gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgelere bir ürün tedariki sağladığı yani bir nevi geri kalmış bölgelere bir piyasa ortamı sağladığı gözlemlenmektedir. Püskürtme etkisi ise geri kalmış bölgenin, gelişmiş bölgelere lojistik destek sağladığı yani sermaye işgücü tedariki sağladığı şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁹

Myrdal'ın Birikimli Nedensellik adını verdiği bu süreçte, beklenilenin tersine bölgeler arasında bir zıtlama gözlemlenmektedir. İlerlemekte olan çağdaş ülkelerin birçok sektöründe modern nitelikte piyasaların olmadığı ve var olan geleneksel piyasaların etkin çalışmadığı yerlerde, kendi başına bırakılan piyasaların genellikle belirli gelişmeleri desteklerken, belirli yöndeki gelişmeleri de engellediğine tanık olunmaktadır.⁹⁰ Bütün bölgelerin aynı anda kalkınması demek daha hızlı bir gelişme hızının yakalanması demektir.⁹¹

Myrdal'a göre kalkınma, piyasanın yönlendirmesine devredildiğinde, verimliliği ve gelir düzeyi yüksek bir ülke oluşumu sağlanır, piyasanın yönlendirmesine kapalı ülkeler, daha aşağı seviyelerde kalarak ya yerinde sayacak ya da durumu daha da kötüleşecektir.⁹²

Myrdal'ın ifade ettiği üzere, yaygın kabul görmüş ekonomik teori yerel iktisada zıt ve eleştirel bir üsluptur. Myrdal'ın bahsettiği üzere birikimli nedensellik kavramı farklı disiplinler arasında herhangi bir şekilde kalkınmaya uygulanırsa, kamu politikası

⁸⁸ Burak Beyhan, Yeni büyüme kuramının politika çıkarsamaları üzerine; yeniliğin birikimli özelliği. Ankara üniversitesi SBF dergisi, c. 62, S. 2, 2007, s.1-35.

⁸⁹ Ildırar, 2004, s. 58.

⁹⁰ İbrahim Öztürk, AB Müzakere Sürecine Doğru Türkiye Ekonomisi: Bölgesel-Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri. İstanbul; MÜSİAD Yayınları, 2005, s.16-17.

⁹¹ Mükremin Hiç, Ellili yıllardan günümüze kalkınma ekonomisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 51, S. 2, 2001, s.11.

⁹² Gunnar Myrdal, Economic Theory and Under developed Regions, London, University Paperbacks, Methuen 1957, s. 279.

teklifleri bölgeler arası, kültürler arası, uluslararası ve ırklar arası dengesizliği azaltmayı amaçladığı belirtilmektedir.⁹³

1.2.2.7. Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorisi

Ekonomi tarihine büyük buhran olarak geçen 1929 krizinden sonra çoğu iktisatçının ilgi alanına kalkınma konusu girmiştir. 1950'den itibaren kalkınmaya duyulan alaka, bölgesel politikalarla birlikte bölge kavramının da literatürde geniş bir alana sahip olmasını sağlamıştır. Kentsel düşüncelerden yola çıkan kalkınma iktisatçıları, devletin aktif rolüne ilişkin değerlendirmelerini sadece genel ekonomi kalkınması ile sınırlandırmamış aynı zamanda bölgesel ekonomik kalkınması açısından da incelemişlerdir. Kalkınma konusu üzerinde çalışan iktisatçıların kullandıkları bölge kavramı, genel olarak kent kadar küçük veya ülke ya da kıta kadar büyük bir mekân parçasını ifade etmemesine karşın bu kavram, çoğunlukla bir ülkenin alt mekânsal bölümlerini göstermektedir. Buradan hareketle 1950 ve 1960'lı yıllarda bahsi geçen bölgesel kalkınma, bir ülkenin alt parçalarına işaret etmektedir. Bu dönemde, Kentsel refah devleti paradigmasına bağlı olarak ulus-devletin inisiyatifi doğrultusunda hem sanayileşmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerdeki bölgesel kalkınma politikalarının dengeli bir biçimde sürdürülmesi öngörülmüştür.⁹⁴

Keynesyen modelde hayata geçirilecek projeler yeterince fon erişimine ulaşamadığı zaman projelerin başarısız olacağını vurgulamaktadır. Buradan hareketle Harrod- Domar modelinde savunulan sermaye birikiminin oluşabilmesi için yeterli gelir düzeyine ulaşmak önemlidir. Dolayısıyla keynesyen politikalar için yukarıda bahsedildiği üzere projelerin hayata geçebilmesi yeterli finansman düzeyine bağlıdır.

Harrod-Domar Modeli, iki önemli hipotez üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki, üretimin sermayeye bağlı olmasıdır. İkincisi, sermaye birikiminin gelire bağlı

⁹³Meardon, Stephen J., Modeling agglomeration and dispersion in city and country: Gunnar Myrdal, François Perroux, and the new economic geography. *American Journal of Economics and Sociology*, c. 60, S. 1, 2001, s.49.

⁹⁴Hatice Karaçay Çakmak – Lütfi Erden, Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları ve kamu destekleme politikaları; Türkiye'den bölgesel panel veri setiyle ampirik bir analiz. *Gazi üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, c. 6, S. 3, 2004, s.79.

olmasıdır.⁹⁵ Harrod-Domar modeline göre ulusal gelirin belirlenmesi hususunda ekonomik büyüme, yatırımların miktarına ve yatırımların miktarı ise tasarruflara bağlıdır. Harrod-Domar modeline göre ekonomiler, gelirden tasarruf yapıp yapılan bu tasarrufu yatırıma dönüştürdüğü müddetçe geliştirecektir. Buna göre yatırımlardan elde edilen hasıla büyük önem arz etmektedir.⁹⁶

Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorisine genel olarak bakıldığı zaman, ülke içinde yapılmakta olan kalkınma hareketlerinin bölgeden bölgeye farklı gelişmişlik düzeyi ortaya koyması; zamanla devlet idarecilerini yeni arayışlar içine sokmuştur. 1960'lı yılların gelişi ile birlikte kalkınmaya yönelik yapılan çalışmaların keynesyen izler taşıdığı gözlemlenmektedir. Temel olarak amaçlanan husus ise, bölge dışından imalat sanayi yatırımıyla yabancı sermaye yatırımlarını bölgeye çekmek ve altyapı yatırımlarını kullanarak bölgeyi genişletmektir. Bu amaçla çok ciddi yardımlar yapılmakta, vergi istisnaları konusunda gereken kolaylıklar sağlanmakta ya da üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla yapılması gereken her türlü çalışma yapılmış ve ayrıca teşvikler konusunda da gereken hassasiyet gösterilmektedir. Ancak yapılan bunca çalışmanın bir sonuca ulaşip ulaşamayacağının temel belirleyicisi hükümetin bütçe gücü ile paraleldir. Merkezi hükümet bu çalışmaları parasal bir güç ile desteklemediği sürece yapılacak çalışmalar bir sonuç doğurmayacaktır. Bu yüzden 1970'lerde yaşanan krizler keynesyen politikaların sorgulanabilirliğini arttırmış ve keynesyen politikalarda bir gözden düşüş yaşandığı belirtilmektedir.⁹⁷

1.2.2.8. Neo-Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi

Neo-klasik Bölgesel Kalkınma Teorisinin temel olarak savunduğu olgu devletin piyasaya müdahale etmesi, kalkınmayı engelleyen, kalkınmaya yavaşlatan ve kalkınma önüne set oluşturan bir olgudur. Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için neo-klasik kalkınma teorisine göre devlet piyasadaki aktif rolünden vazgeçerek piyasayı kendi iç işleyişi ile baş başa bırakmalıdır. Bu teoriye göre devlet bürokrasisi özel sektör

⁹⁵ Sami Taban, İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye, Bursa; Ekin Yayınevi, 2010, s. 23-24.

⁹⁶ Leyla Dolun – A. Hakan Atik, A. H., Kalkınma teorileri ve modern kalkınma bankacılığı uygulamaları. Ankara; Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Matbaası, 2006, s. 8.

⁹⁷ Alper Atak, “Bölgesel kalkınma ve Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları”, Yüksek lisans tezi Galatasaray üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 9.

girişimlerini engelleyen piyasanın gelişimini zorlaştırıcı bir unsur olmaktadır. Neo-klasik teorinin dikkat çeken bir diğer özelliği ise globalleşmeye karşı olumlu bir tutum sergilemesidir. Gelişmekte olan ülkeler globalleşerek dünya piyasalarına uyum sağlayabildiği takdirde kalkınma hamlelerini daha kolay ilerletebilirler.⁹⁸ Robert M. Solow (1956) tarafından geliştirilen neo-klasik büyüme modeline göre kısa vadede gerçekleşen kişi başına düşen ortalama gelir artışı, sermaye birikimi ve teknolojik gelişme ile doğru orantılıdır. Kullanılan sermaye miktarının getirisinin azalan bir seyir izlemesinin tam olarak ifade ettiği durum yaşanacak gelişmenin sadece teknolojik gelişme sayesinde olacağıdır. Solow modelinde yaşanan teknolojik gelişmenin sebebi dışsal kaynaklıdır, bu yüzden model uzun dönemde yaşanan bireysel gelir artışlarının nedeni konusuna çözüm aramaktadır.⁹⁹

1.2.2.9. Merkez-Çevre Teorisi

Merkez-Çevre Teorisi, John Friedman'ın (1966) Neo-klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi'ne alternatif olarak geliştirilen teoridir. Bu teorinin dayanak noktası merkez-çevre arasındaki bağımlılık ve özerklik ilişkisidir.¹⁰⁰ Friedman'a göre merkez olarak kabul edilen yerlerin özellikleri teknolojide meydana gelen artışlar, sermaye birikimi, nüfus artışındaki hızlı artış ve gelir seviyesindeki meydana gelen artışlar bulunmaktadır. Bu teorinin en önemli faktörü ise yeniliklerdir. Meydana gelen yeniliklerin merkez yeniliklerin merkezden çevreye yayılması, devlet kurumları ve özel teşebbüsler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Teorinin işlerlik kazanması da yeniliklerin merkezden çevreye yayılması yoluyla sağlanmaktadır.¹⁰¹

Bölgelerin ikiye ayrıldığını kabul gören Merkez – Çevre Teorisi, diğer teoriler arasında popüler bir yeri vardır. Merkez bölge; sermaye, bilgi potansiyeli, yüksek kültürel standartları ve otoritesiyle çevre bölgeleri sadece teknoloji bakımından değil aynı anda politik ve kültürel açıdan da etkilemektedir. John Friedman'ın ortaya attığı bu yaklaşım, kalkınma dengesizliklerinde rol alan esas faktör olarak merkez bölgenin

⁹⁸ Dolun, 2006, s. 10-11.

⁹⁹ Tüsiad, Türkiye de Bölgesel Farklar ve Politikalar. İstanbul; Graphis Matbaa, 2008, s.19-20.

¹⁰⁰ Olcay Çolak, “Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikaları ve Türkiye'nin Uyumunun Değerlendirilmesi”, Yüksek lisans tezi, Balıkesir üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, Balıkesir, 2009, s. 13.

¹⁰¹Gündüz, 2006, s. 23.

kontrolünü sağladığı kültürel ve teknolojik yeniliğin devamlılığının sağlanmasıdır. Büyük ölçüde değişim potansiyelinin yaşandığı bölgeler merkez bölge olarak ifade edilmektedir ve bölge üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmaktadır. Bu bölgelerde kalkınma yenilikçi bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Merkez bölgeler, büyük metropoliten alanları parsellemekte ve çevre bölgeler üzerinde egemenlik kurmaktadır.¹⁰²

Friedman'a göre merkez-çevre ilişkisi, kaynakların çevreden merkeze doğru aktığı ve çevrenin kalkınma şeklinin merkez tarafından belirlendiği sömürgeci bir sistemdir. Friedman'ın, merkez-çevre ilişkisinde yer almakta olan bu sömürgeci yapının ulaşımda ki gelişmeler, piyasaların genişlemesi ve yeni kaynakların elde edilmesinden sonra biteceği ve bunun da orta büyüklükteki şehirlerin yapılanmasına neden olacağını öne sürmüştür.¹⁰³ Friedman'ın düşüncelerini izleyenler, merkezlere ait oluşum sürecini tartışmaya devam etmiştir. Onlar bu sürecin hareket eden bir süreç olduğuna inanmaktadır. Çünkü bu süreç inovatif eğilimler yeni teknolojiler ve sanayi alanları tarafından belirlenmektedir. Ek olarak doğru koşullar doğrultusunda çevre bölgeler, ekonomi merkezinin özelliklerini aşamalı bir süreç eşliğinde almaktadır ve bunun sonucunda değişim geçiren yarı çevresel bir faktör kazanmaya elverişli hale gelmektedir.¹⁰⁴

1.2.2.10. İçsel Bölgesel Kalkınma Teorisi

Neo-Klasik ve keynesyen bölgesel politikaların krize girdiği 1980'li yıllarda içerden kalkınmaya yönelik yerel ve bölgesel olarak ekonomik kalkınma girişimlerine dair çalışmalar gündeme gelmeye başlamıştır. Bölgesel kalkınmaya dair yerel ve bölgesel kalkınmayı temel alan, rekabetçi üstünlüğe dair yerel dinamikleri vurgulayan ve içsel potansiyelin önemine dikkat çeken görüşlerin popülaritesi giderek artmaya başlamıştır. Kalkınma sürecinde içselleşme, içsel bölgesel kalkınma yaklaşımının daha da su üstüne çıkmasına olanak tanımıştır. İçsel Bölgesel Kalkınma Teorisinin temel

¹⁰² Alicja Szajnowska Wysocka, The oriesof regional and local development a bridge dreview Bulletin of Geography Socio–Economic Series,7590, 2009, s.79.

¹⁰³ Çolak, 2009, s. 13.

¹⁰⁴ Wysocka, 2009, s. 79.

hedefi; bölgelerin kendi ellerinde yer alan imkânlar doğrultusunda bölgesel refah düzeyini arttırıcı mekanizmaları ortaya çıkarmaktır. Ayrıca bölgelerin kalkınma sürecinde kendi kalkınma süreçlerine hâkim olmaları ve bu kalkınma sürecinde başrolü oynamalarıdır.¹⁰⁵

Endojen büyüme modellerinin neo-klasik teoriden ayrıldığı noktaları şu şekilde sıralamak mümkündür;¹⁰⁶

- Sermeyenin artan getirisi olduğu,
- Eksik rekabet piyasalarının varlığı,
- Dışsallıklar ve taşmalar,
- Teknolojik gelişmenin içsel faktör olarak yer alması,
- Sermaye kavramının bilgi ve beşeri sermayeyi de kapsayacak düzeyde genişletilmesi,
- Sosyal altyapının büyüme mekanizmasının gelişme sürecinde önemli bir faktör olarak yer alması.

Neo-Klasik boylamda ekonomik büyümeyi Solow, sisteminin haricinde belirleyen faktörlerle açıklamaktaydı. Ekonomik büyümeyi doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen; bilgi, beşeri sermaye, AR-GE, teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler, devletin rolü ve piyasa yapıları gibi sistemin kendi içinde olduğunu öne süren ekonomik büyüme yaklaşımları artmıştır. Bu konuya dair yeni araştırmaların liderliği, Paul M. Romer ve Robert E. Lucas tarafından yapılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmaların genel olarak temel dayanak noktası 1972 yılında Nobel ekonomi ödülü sahibi olan Kenneth J. Arrow'a ait yaparak öğrenme kavramına dayanmaktadır.¹⁰⁷

Romer'e göre kapalı bir ekonomiye sahip ve beşeri sermayesi düşük olan bir ekonomide büyümenin gözlemlenememesinin nedeni açıklanmaya çalışmıştır. Romer'in modelinde ise en dikkat çekici durum beşeri sermayedir. Beşeri sermayenin yüksekliği ile ülkenin ekonomik büyümesi arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur. Beşeri sermayenin yüksekliği ayrıca ne kadar yüksekse ekonomik büyümenin de o derece hızlı olacağı belirtilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Çakmak, vd., 2004, s. 82.

¹⁰⁶ Taban, 2010, s. 37-38.

¹⁰⁷ Taban, 2010, s. 36-37.

¹⁰⁸ Paul M. Romer, Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 1990, s. 99.

Endojen büyüme modellerinde sermaye birikiminin fiziki sermayenin yanında ek olarak beşeri sermayeyi de kapsaması, sermaye başına düşen birim gelirini de arttırmamasından dolayı ciddi bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Buradan mantık yürüterek Neo-Klasik teorideki sermaye miktarın azalan olduğu varsayımından vazgeçilmesi, ciddi bir gelişmedir. Ayrıca endojen değişkenler, modele dışsallık sağlayarak marjinal verimliliğin düşüşünün de önüne geçmektedir. Yani anlatılmak istenen içsel değişkenler modele bir nevi dışsallık katkısında bulunarak verimlilik artışını sağlamaya yaramaktadır. Bahsedilen bir başka önemli ayırt edici husus, eksik rekabet piyasalarının varlığıdır. Çünkü ekonomik yaşamda tam rekabet koşulları her zaman oluşmamaktadır. Piyasalar devamlı olarak optimalin altında faaliyet göstermeye mahkûmdur. Teknolojik gelişme, bilgi birikimi, beşeri sermaye; içsel büyüme modelinin temellerini oluşturan üçayak olarak karşınıza çıkmaktadır. Modelin düzenli olarak işleyebilmesi için sosyal altyapıya önem verilerek AR-GE harcamalarının teşvik edilmesi, eğitim, sağlık ve diğer alt yapı yatırımlarının ciddi bir titizlik ve hassasiyetle yerine getirilmesi büyük bir önem arz etmektedir.¹⁰⁹

1.2.2.11. Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı

Ekonomik aktivitelerin yerleşim yerine göre değerlendirilmesi ve bu yerleşim yerinde belirli bölgelerde ekonomik aktivitelerin artması diğer bölgelerde bu ekonomik aktivitelerin zayıf kalması iktisatçıların açıklaması gereken bir husustur. Bu tanımdan hareket ederek belirli bölgelerde ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması belirli bölgelerde nispeten düşük kalmasının sebeplerini irdeleyen uzmanlık alanına ekonomik coğrafya adını veriyoruz. 1990'lı yıllar da Paul Krugman liderliğinde piyasaya çıkan ve eksik rekabet ile birlikte artan gelir modellerini kullanma yoluyla ekonominin mekânsal özelliklerini dikkate alarak hazırlamış olduğu yaklaşıma ise yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı adı verilmektedir.¹¹⁰

Günümüzde bölge özelliklerinin de etkisi ile birlikte birçok ekonomik faaliyetin belirli bölgelerde yoğunlaştığını gözlemlemekteyiz. Fakat gelişmiş ülkelerdeki nüfus

¹⁰⁹ Taban, 2010, s. 38-39.

¹¹⁰ Melike Kum, İktisadın Yeni Coğrafik Açılımı; Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 30, 2011, s. 237.

yapılanmasında nüfusun yoğunluğunun şehirlerde toplandığı görülmektedir. Bu da hem bankacılık hem de hizmet sektörünün merkezi ve muazzam bir ticaret merkezi konumuna getirmiştir bu şehirleri. Ekonomik coğrafya yaklaşımı da ekonomik faaliyetlerin bu coğrafi dağılımını ele almaktadır.¹¹¹ Emek havuzu, firmalar arasında ileri ve geri bağlantılar ve teknoloji dışsallıkları olarak belirtilen merkezci kuvvetler, iktisat literatürüne Marshallgil dışsallıklar olarak geçmiştir. Marshall'ın sözünü ettiği bu kuvvetler, ekonomik aktivitelerin herhangi bir bölgede birleşip yoğunluk kazanmasını sağlamaktadır. Coğrafi örüntünün niteliğini belirleyen ve ortaya çıkaran diğer kuvvet, merkez-kaç kuvvetler ise hareketsiz üretim faktörleri, piyasadaki yayılan güçler ve negatif dışsallıkları kapsamaktadır.¹¹² Yeni ekonomik coğrafyanın en temel katkısı; bölgesel ekonomik kalkınma analizinin temelinden elde edilen yığılma, uzmanlaşma, kentleşme, merkez ve çevrenin oluşumu, belli modellerin birikimli olarak güçlenmesi gibi bilgileri kullanmak ve bu süreçten geçen modelleri analiz ederek mikro temeller üzerine inşa etmektir. Ekonomi ve coğrafya alanında literatürde var olan çoğu görüşle bağlantılı olmasına karşın yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı, önceki çalışmalarla aynı değildir. Bunun yanında ticari maliyetler, faktör hareketliliği, ürün çeşitliliği ve ölçek ekonomilerine dayanan mikro temeller, faktör kararlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan mekân ekonomisinin gelişmesine yol açtığı belirtilmektedir.¹¹³

Ekonomik aktivitelerin belirli bölgelerde yoğunlaşmasını en ayrıntılı olarak ilk defa Marshall tanımlamıştır. Belirli bölgelerde yoğunlaşan ekonomileri dışsal ekonomiler olarak algılasa da bu kavram yerine tercih ettiği kavram yerleşmiş ekonomiler kavramını tercih etmiştir. Marshallgil dışsal ekonomiler bağlamında firmaların mekânsal yoğunlaşmayı kârlı bulup belirli bir alanda yığılmalarının nedenleri; kitle üretimi uzmanlaşmış işgücü havuzunun oluşu, uzmanlaşmış hammadde tedariki sağlayan firmalar, taşıma ve ulaşım imkânlarını içeren modern altyapının

¹¹¹ Celal Küçükler, Yeni Ekonomik Coğrafya Ve Kalkınma. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, c. 11, S. 38, 2000, s. 1.

¹¹² E. Demet Ekinci – Ş. Mustafa Ersungur, Yeni Ekonomik Coğrafya Ve Teorik Modelleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 17, S. 3, 2013, s. 207.

¹¹³ Michael Storper, From retro to avantgarde; A commentary on Paul Krugman's The New Economic Geography, Now Middle-aged. Regional Studies, c. 45, S. 1, 2011, s. 11.

bulunması şeklinde özetlenebilir.¹¹⁴ Yeni ekonomik coğrafyaya ilişkin modeller, 3 alt gruba ayrılmaktadır.¹¹⁵

- Bölgesel Modeller: Ekonomi, bir dizi farklı bölgelere ayrılmıştır.
- Uluslararası Modeller: Ekonomi, bir dizi farklı ülkelerden oluşmaktadır.
- Kent-sistem Modelleri: Ekonomi, şehrin sistemi ve hinterlandından oluşmaktadır.

Krugman'a göre merkez-çevre modelinin ortaya çıkışı; ulaşım maliyetlerine, ölçek ekonomilerine ve imalatın ulusal gelir içindeki payına dayanmaktadır. Merkez-çevre modeli, yeni ekonomik coğrafya için başlangıçtaki temel esasları ortaya koyan bir çerçeve sunmaktadır. Merkez-çevre modeli bölge, sektör (tarım, imalat) ve işgücünü (çiftçi, işçi) ikiye ayırır.¹¹⁶

1.2.2.12. Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı

Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı, yerel kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını öngören çözüm önerileri sunmaktadır.¹¹⁷ AR-GE, yenilikçilik ve ağ tabanlı yönetim bunlar arasındadır. Söz konusu yönetim, hiyerarşik kurumsal yapıyı içeren yönetim kavramının tersine hiyerarşik bir kurumsal düzene işaret eden ve bölge tabanında yayılan bir ilişkiler ağına karşılık gelmektedir.¹¹⁸

Yeni Bölgeselciliğe göre bölgelerin uluslararası piyasaya entegre çabalarında sadece piyasaya dayanılmasının ehliyetsizliği ortaya çıkarılmış ve bölgesel iktisadi gelişmeyi destekleme sürecinde devletin rolü yeniden değerlendirilmiştir. Ancak devlete biçilen rol, 1950 ve 1960'ların bölgesel kalkınma yaklaşımlarından farklılık göstermektedir.¹¹⁹

¹¹⁴ Ümit Seyfettinoğlu (Kıymalıoğlu) - Damla Ayoğlu, D., Türk İmalat Sanayiinde İllere Göre Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomilerinin Belirlenmesi. BİLİG, (43), 2007, s. 171-172.

¹¹⁵ Masahisa Fujita – Paul Krugman, The new economic geography; past, present and the future. Regional science, 83, 2004, s.24.

¹¹⁶ Fujita, 2004, s. 144-145.

¹¹⁷ Ash Amin, An institutional perspective on regional economic development. International journal of urban and regional research, c. 23, S. 2, 1991, s. 375.

¹¹⁸ Darren Webb – Clive Collis, Regional development agencies and the new regionalism in England. Regional Studies, c. 34, S. 9, 2000, s. 858.

¹¹⁹Çakmak, vd., 2004, s. 83.

Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı, devlet idaresi veya devletten bağımsız bir yapı yerine karma bir kalkınma anlayışında temellendirilmektedir. Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımında 1990'lerden itibaren globalleşme sürecinin dikte ettiği sorunlarla başa çıkabilmesi, piyasanın işlerliğinin korunabilmesi için düzenleyici bir kurum olarak devletin varlığının gerekli olduğu öne sürmektedir.¹²⁰

Özellikle 1990'lerden sonra Post-Washington Uzlaşması'yla beraber başlayan regülasyon politikalarının bir sonucu olarak piyasa dostu devlet tarzı benimsenmeye başlanmıştır. Söz konusu anlayışın bir neticesi olarak, piyasa dostu devlet tanımından anlaşılın piyasa ile devlet arasında oluşan bağ bir ikame bağı değil piyasa ile devlet arasından oluşan bağın bir tamamlayıcılık özelliği taşıdığı vurgulanmıştır. Hükümete düşen görev bu süreçte tam olarak piyasaların daha iyi şartlarda olgunlaşp gelişmesi için gereken alt yapı ve kurumsal hizmetleri düzenlemekle görevli hale gelmiştir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere devletin piyasadaki rolü belirleyicilik olarak değil düzenleyici konumuna kaymaktadır.¹²¹

1.3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Sabit büyüme ve ekonomik istikrar hedeflerinin birlikte gerçekleştirilmesi arzusunun yoğun olarak yaşandığı 20.yy ortalarında bölgesel kalkınma politikalarına olan yönelimde bir artış meydana gelmiştir. Bu politikalar üretim faktörlerinin yeniden dağılımını gerçekleştirerek verimliliği üst düzeye çıkararak gelişmiş sanayi toplumları arasında bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde başarı sağlamışlardır. 1980'lerden sonra bölgesel kalkınma politikaları merkeziyetçilikten uzaklaştırılarak yönetici kurum girişimlerine başlanmıştır ve neo liberal politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. Neo liberal politikaların temel amacı kırsal bölge halkının ve küçük ve orta çaplı girişimciliğin küresel büyüme potansiyeline katkısını artırmaktır.¹²²

¹²⁰Çakmak, vd., 2004, s. 84.

¹²¹ Nursen Vatansver Deviren – Gülbahar Atasever, Ekonomik Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkileri. Mevzuat dergisi, c. 164, 2011, s.9.

¹²² Edgington, David W., Fernandez, Antonio L., "The Changing Context of Regional Development", David W.Edgington, Antonio L.Fernandez ve Claudia Hoshino (Ed.), New Regional Development Paradigms, Grennwood Press, 2001, s. 3-17.

Dünyada ve Türkiye’de kalkınma politikaları 3 temel başlık altında ele alınacaktır. Öncelikle kalkınma politikasının amaçları ve kalkınma politikası araçlarına değinilecektir. Daha sonra dünyada bölgesel kalkınma politikaları ve Türkiye’de bölgesel kalkınma politikaları anlatılarak Dünya’da ve Türkiye’de bölgesel kalkınma politikaları başlığı anlatılmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Amaçları ve Araçları

Bu kısımda bölgesel kalkınma politikalarının amaçlarından ve araçlarından bahsedilecektir. Amaçlara ulaşabilmek adına takip edilmesi gereken araçlar açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.1.1. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları

Bölgesel kalkınma politikalarının amacı bölgesel farklılıkları ortadan kaldırarak bir eşitlik ortamı sunmaya çalışmaktır. Bölgeler arası dengesizlikleri ortadan kaldırabilmek amacıyla doğru politikaların uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikasının amaçları üç başlıkta aşağıda ele alınmaktadır.

Büyüme amacı; Dünyada uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının amacı ekonomik gelişme, fiziksel iyileştirme, istihdam sorunları, rekabet gücünün artırılması ve değişen koşullara uyum süreci gibi unsurları kapsamaktadır.¹²³ Bölgesel kalkınma politikaları az gelişmiş bölgelerdeki ulaşım, altyapı, rekabet gücü, işlevsel kurumlar ve AR-GE harcamalarını artırmayı amaç edinmektedir. Bu açıdan ekonomik büyüme sağlayabilmek adına bölgede yatırımlara ivme kazandırmak, üretim faktörlerinin etkili ve verimli dağılımı gibi temel problemlere çözüm sunarak bölgede büyük çaplı işletme kuruluşlarının önünü açarak daha kapsamlı iş piyasası ortamı sağlayacaktır. Büyük çaplı

¹²³ Chris Shearlock, James Phillip vd., “Regional Sustainable Development: Are The New Regional Development Agencies Armed with the Information They Require?”, Sustainable Development, 8, 2000, s. 80.

işletmeler sayesinde üretim ve taşıma maliyetlerindeki azalışa ek olarak tam uzmanlaşma yolunda emin adımlarla ilerlenecektir.¹²⁴

İstikrar Amacı; İstikrarlı bölgesel politikalar beraberinde istikrarlı bir ekonomik yapı meydana getirecektir. İstihdam ve gelir konusunda istikrarın sağlanabilmesi için konjonktürel dalgalanmalara karşı gerekli tedbirler önceden alınmalıdır.¹²⁵ Bölgesel politikalara kaynak aktarımı sağlanarak kırsal bölgelerin gelişmişlik düzeyinde artış sağlanarak ekonomik ve siyasi istikrara katkısı artırılabilir.¹²⁶

Dengeleme ve Eşitleme Amacı; Her bölge ekonomik ve sosyal açıdan eşit değildir, bu dengesizliği ortadan kaldırabilmek için kaynaklar eşit ve etkin bir dağılıma tabi tutulmalıdır. Bu dengesizlikler aynı zamanda sağlıklı çalışmayan bir ekonomik yapıya işaret eder. Misal, işsizlik sorununa gerekli çözümler bulunduğu zaman diğer bölgelerde üretilen mallara olan talep sorunu da çözülecektir. Bu döngü ile bütün bölgelerde işsizlik sorunu ile beraber gelir yetersizliği soruna da çözülmüş olacaktır.¹²⁷

1.3.1.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları

Bölgelerin gelişmişlik düzeyine göre tatbik edilen bölgesel kalkınma araçları bölge yapılarına göre farklılık arz edebilmektedir. Bölgesel kalkınma politikaları içinde bulunan ekonomik, sosyal ve kültürel şartlara göre de farklılıklar göstermektedir. Bu doğrultuda amaçlara ulaşmak adına kullanılacak araçlarda değişkenlik gösterebilmektedir.¹²⁸ Bu bağlamda bölgesel kalkınma araçları bölge planlama, kamu yatırımları, yönetsel örgütler, mali ve vergisel teşvik düzenlemeleri, diğer araçlar olmak üzere beş başlıkta ele alınarak irdelenmektedir.

¹²⁴ Nazım Öztürk- A. Meral Uzun, “Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 11, S. 2, 2010, s.91-110.

¹²⁵ Ildırar, 2004, s. 20

¹²⁶ Serpil Kahraman, “AB-Akdeniz Bölgesel Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu”, Journal of Yasar University, c. 3, S. 12, 2008, s.1732.

¹²⁷ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471, Eylül, 2008. S.13

¹²⁸ Bozdoğan, 2008, s.22-23.

Bölge Planlama; Plan, bir hedefe ulaşabilmek adına ilgili araçların tespit edilmesidir. İktisadi plan ise ekonomik kalkınma sürecini hızlandıracak en uygun politikaların tespiti ve ilgili araçların ivedilikle sağlanmasıdır. Planlama toplumsal, çevresel ve ekonomik gelişimi sağlamak adına kaynakların verimli kullanımını öngören bir yöntemdir. Planlamanın amacı ise ülkenin veya bölgenin ekonomik gelişimini geniş bir bakış açısı ile ele almak ve bölgelerarası dengesizlikleri minimize ederek bölgenin ülke ekonomisindeki payını artırmaya çalışmaktır.¹²⁹

Bölge planlama deneyimlerine göre, planlamanın içermesi gereken hususlar aşağıdaki gibidir.¹³⁰

- Sektörel etkinlikler karşılıklı bağımlılık unsuru içermelidir.
- Stratejik vizyon kapsamında çalışma yapılmalıdır.
- Yerel talepler ile ulusal öncelikler göz ardı edilmemelidir.
- Esnek planlama esas alınarak değişen koşullara uyum sağlamalıdır.
- Yerel katılımcıların görüş ve önerileri dikkate alınmalıdır.
- Denetim mekanizması aktif şekilde faaliyet göstermelidir.

Kamu Yatırımları; bütün ülkelerde ekonomik hayata müdahalenin en etkili araçlarından olan kamu harcamaları toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere belirli plan dâhilinde yapılmaktadır. Bu açıdan kamu harcamaları farklı şekillerde tasnif edilebilmektedir; verimli-verimsiz harcamalar, cari-yatırım harcamaları, olağan-olağanüstü harcamalar ve transfer harcamaları. Kamu harcamaları genel olarak ekonomide genişletici bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Az gelişmiş bölgelerde kamu harcamaları ile bölgenin üretim ve talep yapısı canlandırılır.¹³¹

Yönetmelik Örgütler; Bölgesel kalkınma politikaları bölgenin yerel kaynaklarını harekete geçirerek bölgede ekonomik canlanma ile üretim artışı sağlamalı ve bu üretim artışından bölge halkının payını vermelidir. Bu da bölge çapında bir planlama ve bu planın yürütücüsü konumunda bir yönetmelik yapısı gerektirmektedir.¹³² Planların

¹²⁹ Ildırar, 2004, s.21-22.

¹³⁰ Ildırar, 2004, s.22-26.

¹³¹ Yasemin Özdemir, “Türkiye’de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları”, Bütçe Dünyası, c. 3, S. 27, Güz, 2007, s.72

¹³² Cevat Geray, “Bölgesel Gelişme İçin Planlama ve Örgütlenme”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Drgisi, c. 52, S. 1, Ankara, 1997, s.299.

hazırlanma ve uygulama aşamasında yönetimde gerektiğinde yerinden yönetim alanında uygulamalara başvurmak gerekmektedir. Yönetimin finans sıkıntıları giderilerek uzman personel ile işlerin yürütülmeli veya personel kalitesinde iyileştirme yapılmalıdır. Başarılı bir bölgesel kalkınma politikası için başarılı bir yönetim zorunluluğu doğmaktadır.¹³³

Mali ve Vergisel Teşvik Düzenlemeleri; Teşvik, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine nazaran daha hızlı hayata geçirilmesi amacıyla devlet tarafından bu faaliyetlerin maddi veya gayri maddi olarak desteklenmesi, özendirilmesi ve yardım edilmesi anlamına gelmektedir.¹³⁴ Hükümetler belirlediği bölgelerde kalkınmanın sağlanabilmesi adına özel sektörün bu bölgelere yatırım yapmasını teşvik edebilir. Teşvikler maliyet düşürme veya karlılık artışı sağlamaya yönelik uygulanabilir. Kamu harcaması niteliği taşıyan teşvikler ilgili denetim sürecinden bağımsız olamaz. Ülkenin veya bölgenin ekonomik yapısına bağlı olarak uygulanan teşvik programları farklılık gösterebilmektedir.¹³⁵

1980'lerden günümüze kadar gelişim gösteren bölgesel kalkınma politikaları, fabrika kurup istihdam sağlamanın ötesine geçerek girişimciliğin desteklenmesi, yeni firmaların kurulması, mevcut Küçük ve Orta Boy İşletmeler'in (KOBİ) gelişimi ve teknolojik yeniliklere uyum sağlaması amaçlanarak bölge kapasitesinin daha etkin kullanılmasını hedeflemeye başlamıştır.¹³⁶ Girişimcilerin bilgi iletişim teknolojilerini yoğun kullanımı yüksek verimliliğe imkân tanımaktadır. Yüksek katma değerli ürünler üzerine faaliyet gösteren firmalar bölgesel kalkınmaya daha fazla katkı sunmakta ve ekonomik kalkınmada itici güç olmaktadır.¹³⁷

Diğer Araçlar; Bölgesel kalkınma politikaları bölgeler arası dengesizlikleri gidermeyi, sanayileşmeyi ve ülkede eşit gelir dağılımını amaç edinmektedir. Bir ülkede bütün bölgelerde eşit gelir dağılımı söz konusu değilse o ülkenin sosyo-ekonomik

¹³³ Ildırar, 2004, s.34-37.

¹³⁴ İsmail Çiloğlu, "Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi", Hazine Dergisi, Ekim, S. 8, 1997, s.1.

¹³⁵ Ildırar, 2004, s.37-40.

¹³⁶ Legendijk, Cornford, s. 212.

¹³⁷ Meral Sayın, "Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP-GİDEM Projesi", TEPAV Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Avrupa Perspektifi, 2006, s.347.

kalkınmışlığından bahsetmek doru değildir.¹³⁸ Bölgesel kalkınma araçları ülke içindeki bölgelerin farklı sosyo-ekonomik yapılarından dolayı farklı şekillerde uygulanmaktadır. Bu araçlardan bazıları aşağıda verilmektedir.¹³⁹

- Bölge İçi Sektörel Sanayi Ağı; Belirli bölgede belirli alanda uzmanlaşmış sanayi kümelenmesi, rekabet gücünde avantaj sağlamak, aynı alanda çalışan firmaların iletişim ve işbirliği içinde olmasını sağlamak.
- Teknoparklar-Bilim Parkları; Buldukları bölgenin rekabet gücüne katkı sağlamak, bilgi ve teknoloji tabanlı sanayi firmaları kurmak, içinde bulunan firmalara teknoloji transferi ve iş idaresi konusunda destek sağlamak üzere tasarlanmış organizasyonlar.
- Organize Sanayi Bölgeleri; Sanayi yapılanmasına uygun bölgelerde kurularak, kentleşmeyi sağlamak, çevre sorunlarını önlemek, bilişim teknolojilerinin kullanımı, ihtiyaca göre belirlenecek sosyal tesisler ve teknoparklar ile donatılmalı ve hizmet üretimi için tasarlanan bölgelerdir.
- Küçük Sanayi Siteleri; Kent içerisinde dağınık olarak yerleşmiş ve çalışma koşullarının elverişsiz olduğu ortamlarda çalışan, yapım ve onarım üzerine çalışan küçük sanayicileri tek bir merkezde ve daha uygun koşullarda çalışmasını sağlamak. Ana sanayi ve yan sanayi arasındaki işbirliğini geliştirmek.

1.3.2. Dünyada Bölgesel Kalkınma Politikaları

Sanayileşme hamlesinin başlamasına paralel olarak kalkınma aşamasına geçmiş olan ülkeler doğal kaynak kullanımını, dağılımını ve yatırım kararlarını çoğunlukla piyasaya bırakmaktaydı. Fakat ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyo ekonomik sorunların ortaya çıkardığı bir gerçek vardı. Bu gerçek piyasa ekonomisinin doğal kaynakların dağılımını genele yayma konusunda başarısız oluşu ve kişisel yarar ile sosyal yararın birbiriyle çelişerek bir takım aksaklıklara sebep oluşudur.¹⁴⁰

¹³⁸ Sadettin Paksoy, Mustafa H. Aydoğdu, "Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Geliştirilmesi: GAPGİDEM Örnekleri", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi c. 5, S. 1, 2010, s.114.

¹³⁹ Ildırar, 2004, s.43-44.

¹⁴⁰ Dinler, 2012, s. 1.

1929 Büyük Buhranın ardından ülkeler arasındaki dengesizliklerden ziyade ülke içindeki bölgesel dengesizlikler dikkat çekmeye başlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşını takiben Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke bölgesel farklılıkları gidermeye yönelik politikaları hayata geçirmeye başlamışlardır.¹⁴¹

Bir ülkede bölgelerarası dengesizlik, iç pazarın da dengesiz büyümesi sonucunu doğurarak talep yetersizliği oluşmasına sebebiyet vermesi ve sonuç olarak sermaye birikiminin yetersizliği ve rekabet gücü yüksek işletmelerin kurulamamasıyla sonuçlanacak ve kalkınmanın önünde bir engel olarak yer alacaktır. Bir başka problem de yeni yatırımlar kar maximizasyonunun yüksek olduğu bölgelere kayarak bölgelerarası dengesizliğin daha da derinleşmesidir. Bu yüzden bölgesel kalkınma politikalarında büyüme, istikrar ve dengeleme olmak üzere üç temel amaç göz önünde bulundurulmaktadır. Büyüme amacı; ekonomik büyümenin yüksek olması ve büyüme için gerekli koşulların sağlanmasını ifade ederken, istikrar amacı; istihdam ve gelir kalemlerindeki devamlılığın sağlanabilmesi adına üretim yapısının konjonktürel dalgalanmalara karşı oynaklığı azaltmayı ifade eder. Dengeleme amacı ise ekonomik kaynakların bölgeler arasındaki göreceli olarak dengeli dağılımı hususuna işaret etmektedir.¹⁴² Diğer taraftan bölgesel kalkınma politikalarının amaçları çok farklı şekillerde ifade edilmektedir. Kaynakların dengeli dağılımı, ekonomik faaliyetin ve nüfusun coğrafi bölgeler arasındaki dağılımının kolaylaştırılması, bölgenin değerlendirilmesi, bölgenin düzenlenmesi, gelişmenin ülke geneline yayılması, bölgesel gelişme, bölgelerin ekonomik entegre süreci, bölgelerde istikrarlı büyümenin devamı, ekonomik gelişme sonucu elde edilen kazanımların az gelişmiş bölgelere adil olarak kaydırılması bu amaçlar arasında ifade edilmektedir.¹⁴³

Malezya, Filipinler, Güney Kore ve Tayvan'da 1980'lerin başında bölgesel kalkınma politika uygulamalarına rastlanmaktadır. Fakat bu ülkeler gelişmiş sanayi ülkelerinde uygulanan politikalardan farklı olarak adem-i merkeziyetçi bir anlayış benimsenerek hayata geçirilmiştir. ABD ve Japonya önderliğinde 1971 yılında kurulan Bölgesel Kalkınma Merkezi büyüme odaklı bölgesel ve yerel politikaları Güney Asya ülkelerine servis etmiştir. 25 yıllık süre sonunda uygulama aşamasından geçen ülkeler

¹⁴¹ Dinler, 2012, s. 96

¹⁴² Ildırar, 2004, 19-20.

¹⁴³ Dinler, 2012, s. 274-275.

içinde en başarılı olan Güney Kore olmuştur. 2000’li yıllara yaklaşıldıkça bölgesel kalkınma uygulamalarındaki anlayış tabandan tavana anlayışıyla küçük kırsal ve yerel bölgelerinde kalkınma sürecine dâhil edilmesini başlatmıştır.¹⁴⁴

2000’li yıllarda ise globalleşme, bölgesel kalkınma hususunda bölge kavramına ayrı bir önem yüklemiş ve bölge kavramını tetikleyen bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınma kapasitelerini artırabilmeleri adına hükümetler ve akademik birimler devreye sokulmuştur. Son yüzyılda AB ve NAFTA bölge kavramına daha farklı tanımlamalar getirerek daha sıkı bir ağ oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu farklı bölge tanımlamaları yapılırken ekonominin küresel ağ bağlantılarının güçlenmesi amaçlanmaktadır.¹⁴⁵ Bölge tanımlamaları sonucu girilen yeni süreçte konuya ilişkin olarak akademik literatüre yerel ve bölgesel kalkınmadaki güç kavramı üzerine yoğunlaşarak bölgelerin ekonomik organizasyon ve politik faaliyet birimi olarak daha etkin rol alması amaçlanmaktadır. Bölgesel kalkınmaya getirilen bu yeni bakış açısı ile yerel ve bölgesel aktörlerin sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve küreselleşen üretim ağlarından daha fazla değer kazanılması adına daha etkin rol alması sağlanacaktır. Bu yeni politik ekonomi anlayışı hem küresel kuzey-güney hem de yerel ve bölgesel şartlardan meydana gelen dengesiz kalkınma düzenini değiştirmesi amaçlanmaktadır.¹⁴⁶

1.3.3. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları

Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikalarını iki dönem olarak incelemekte fayda vardır. Bu dönemler çalışmanın bu kısmında planlı dönem öncesi ve planlı dönem olarak değerlendirilmektedir.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda nüfusun büyük çoğunluğunu içinde barındıran kırsal bölgeler arz ettiği önem bakımından da kırsal bölgelere yönelik politikalara ağırlık verilmesi gerektiği hususunu doğurmuştur. Tarım sektörü ekonomiden büyük bir pay

¹⁴⁴ Edgington, 2001, s. 3-17.

¹⁴⁵ Riain, Sean O., “Globazition and Regional Development”, Andy Pike, Andreas Pose Rodrigues and John Tomoney (Ed.) Handbook of Local and Regional Development, Routledge Publishing 2011, s.17-30.

¹⁴⁶ Cumbers, Andrew - Mac Kinnon, Danny, “Putting the Political Back into the Region Power, Agency and a Reconstituted Political Economy”, Andy Pike, Andreas Pose Rodrigues and John Tomoney (Ed.), Handbook of Local and Regional Development Routledge Publishing, 2011, s. 249-259.

aldığı için ülke ekonomisi içinde itici sektör olarak değerlendirilmiş ve kırsal bölgelere yönelik faaliyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. Dönemin ilk yasalarından biri olma özeliği taşıyan 442 sayılı köy kanunu takiben birinci iktisat kongresi, birinci köy kongresi düzenlenmiştir. İskan kanunu düzenlenerek bu dönemde yine topraksız çiftçilerin toprak sahibi yapılarak üretim sürecine dahil olmaları amaçlanmıştır. Kırsal bölgelerin eğitim sorunu da göz ardı edilmeden köy enstitüleri kurularak eğitim problemi ile mücadele edilmiştir. 1950'lere kadar bu politikaların birçoğu uygulamaya konulmuştur.¹⁴⁷

1960'larda planlı döneme geçiş yapılmış ve planlı dönemin temel aracı olarak beş yıllık kalkınma planları kullanılmıştır. 1963-1967 yıllarını kapsayan birinci beş yıllık kalkınma planı ile başlayan süreç onuncu kalkınma planı olarak halen uygulama aşamasında olup 2014-2018 yıllarını kapsayan planla devam etmektedir.

Türkiye ekonomisi uluslararası piyasalarda bütünleşme ve yapısal dönüşüm bakımından önemli gelişmeler kaydetmiş olmasına rağmen, bölge gelişmişlik düzeyleri farklılık göstermektedir. Uzun dönem ekonomik büyüme performansı, bölgeler arası dengesizliklerin eşitlenmesi hususunda beklenen olumlu etkiyi yaratamamıştır. Türkiye'de; gelirin yanı sıra nüfus yapısı, sosyal ve fiziki alt yapı, insan kaynakları, kadının rolü, girişimcilik, eğitim düzeyi, gibi konularda bölgesel dengesizlikler bulunmaktadır. Süreç içerisinde, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının çözümlenmesi amacıyla bazı politikalar oluşturulup, çeşitli araçlar kullanılmasına rağmen istenilen hedeflere erişilememiştir.¹⁴⁸

Geçmişten günümüze uygulanmış ve halen uygulama aşamasında olan kalkınma planları özetle şunlardır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Bölge planlamasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP)'nda, "kalkınmanın nüfus problemleri ve aşırı kentleşmenin çözülmesini, bölgeler arası dengesizlikleri engellemesi, kamu hizmetlerinin gelir dağılımını pozitif yönde etkileyeceği" belirtilmiş.

¹⁴⁷ Sabrina Kayıkcı, Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar. Türk İdare Dergisi S. 448, 2005, ss:69-100

¹⁴⁸DPT, Türkiye Cumhuriyeti Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara, Aralık-2003, s. 126.

Meselenin içeriği bakımından, uzun zamanlı plânda sadece bölge politikası esasları ve hedefleriyle farklı çalışmaların bölgelerarası dağılımında uygulanan ana konular belirtilmiştir. Bu konudaki ayrıntılı programlar yardımıyla, tasarıların düzenlenmesi yıllık programlarda ele alınacaktır.

Bu plan döneminde; bölge planlama konusunun hem Türkiye’de hem de dünyada tartışmaya yeni açılan bir konu olduğu, bu sebeple de öncelikle teorik çerçevenin geliştirilmesi ve birkaç yörede deneme çalışmalarından faydalanmaya başlanıldığı belirtilmiştir. Buna ilave olarak, çeşitli yörelerin sosyal ve iktisadi durumlarını içeren verilerden yararlanarak indeksleme çalışmalarının yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁹

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Planı’nın asıl amacı, 1968-1972 arasında fiziki refah artışı yerine, fırsat eşitliği ve sosyal adalet ilkeleri benimsenmiştir. Bu sayede Türk ekonomisinin gelişim süreci hızlı ve daha hızlı bir şekilde sağlanacak ve gelecek nesillerin huzur kat sayıları artacaktır. Şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır.

- Bölgelerarası dengeli kalkınmayı hayata geçirmek için hizmet yatırımlarından yeterli düzeyde istifade edemeyen bölgelerin erişmesi sağlanarak yatırımlardan tüm bölgelerin eşit düzeyde faydalanması sağlanacaktır.
- Yatırımların büyüme potansiyeline sahip bölgelere aktarımı sağlanarak kendi kendine büyüme gücü elde eden ve çevresini de bu yönde etkileyecek merkezler oluşturmak.
- Kentleşme üzerine yoğunlaşarak, ekonomi üzerinde itici bir güç olarak kullanılacaktır.
- Tarımda modernleşme, sanayileşme ve kentleşme, kalkınma sürecinin birbirinden ayrılmaz üç temel unsurudur. Bu unsurlar politika yapımcılar tarafından birlikte incelenir.¹⁵⁰

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977)

Üçüncü BYKP, Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulamasının yürürlüğe geçirilmesi açısından dönüm noktası gibi de görülebilir. İlk defa bu plan zamanında bu

¹⁴⁹DPT, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ankara, Ocak 1963, s. 475-476.

¹⁵⁰DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara, 1968, s. 263-268

kesimler ile alakalı çalışmalarda bulunmak üzere Devlet Planlama Merkez Teşkilatı bünyesinde örgütlenme yapılmış ve “Kalkınmada Öncelikli Bölgeler” konusu detaylı olarak incelenmiştir.

- Büyüme potansiyeline sahip bölgelerin beşeri ve doğal kaynakları tespit edilecek, bu bölgelerin gelişmişlik düzeylerini yansıtan sosyo-ekonomik göstergeler ışığında bölgelerin gelişmişlik düzeyleri saptanarak bu bölgeler yıllık programlarda gösterilecektir.
- Kalkınma süreci, sanayiye yurt geneline yayma çalışmaları ile başlatılacak ve yeni planda belirtilen kalkınmada öncelikli bölgelere öncelik verilecektir.
- Politika ve önlemlerin kalkınmada öncelikli bölgelere özgü, iktisadi ve sosyal birleşmeye yönelik sorunların çözümüne yetersiz kaldığı durumlarda, milli plan esasları bozulmayacak şekilde ek tedbirler yıllık programlar yoluyla geliştirilecektir.¹⁵¹

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983)

1979-1983 yıllarını içeren Dördüncü BYKP’nda, kalkınmada öncelikli bölgeler uygulamasından vazgeçilmemiştir. Bu planda farklı olarak, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerini kapsayan çok amaçlı bir büyüme projesinin (GAP) hayata geçirileceği belirtilmiştir. Planda dikkat çeken bir diğer husus da mekânsal örgütlenmenin hedeflenmesi, hizmetler, altyapı ve sanayinin ülke çapına dağılım politikalarının belirlenişi, işletmelere dair yer seçimleri ve mahalli yatırımların özendirilmesinin mekân bazında değerlendirileceğinin söylenmesi şeklindedir.¹⁵²

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Beşinci (1985-1989)

BYKP’nda, Üçüncü ve Dördüncü projelerde kullanılan Kalkınmada Öncelikli Bölgeler uygulamasının sürdürüldüğü ve bu bölgelere ilişkin esasların önemli şekilde korunduğu saptanmaktadır. Bu konuda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu yörelerinin öncelikli olduğu görülmektedir.

- Kalkınmada Öncelikli Yörelerde projelendirilecek sanayi kolları mevcut potansiyel kaynakları harekete geçirerek bölgenin gelişimine katkı sağlamasıdır.

¹⁵¹DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara, s. 947-949

¹⁵²DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara, Nisan 1979, s. 292-293.

- Büyük ölçekli yatırımlara ek olarak küçük ölçekli ve emek yoğun sanayi projelerine de gereken destek verilecektir.
- Teşvik önlemleri, sektörler ve öncelikli il gruplarıyla, değişik kapsam ve nispet uygulanacaktır. Altyapı ve sosyal hizmet yatırımları alanında faaliyet gösterecek olanlara vergi kolaylıkları sağlanması gibi politikalar, diğer önem arz eden uygulamalardır.¹⁵³

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

1990-94 Yılları için hazırlanan Altıncı BYKP’nda diğer planlardan farklı olarak; “bölge planlama” kavramı yerine “bölgesel gelişme” kavramı üzerinde durulmaktadır. Kalkınmada bölgeler arası eşitliğin sağlanması ve bölgesel çalışmaların huzuru yaygınlaştırıcı ve arttırıcı yönde uygulanmasının temel unsur olduğu belirtilmektedir. Bu planda, diğer planlardan farklı olarak, Avrupa Topluluğu’nun yöresel politikalarında gözetilen sebeplerin ve uygulamaların benimseneceği belirtilmektedir. Planda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere, Kalkınmada Öncelikli Yörelere üzerinde yoğunlaşacak ve Organize Sanayi Bölgelerinin (OSB) çalışmalarına devam edilecektir. Bu planda ayrıca, Büyüme de Öncelikli Yörelere daha ayrıntılı çalışmalar yapabilmek amacıyla “bölge” ve “alt bölge” ayrımı gözetilerek planlar yapılacağı ifade edilmektedir.¹⁵⁴

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci BYKP’nda; kalkınma planları ve Kalkınmada Öncelikli bölgeler uygulamalarının güzel sonuçlanmasına rağmen, bölgelerarası dengesizliklerin sorun teşkil ettiği ifadesi yer almaktadır. Planda, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi yine üstünde durulan bir husus olmaktadır. Bölgenin gelişmemesinin sebebi olarak; özellikle bazı illerde görülen terör olaylarının düşmesine rağmen, toplumsal refahın bozulmasına neden olduğu, yeni yatırımları engellediği ve mevcut tesislerin de işletilmesini güçleştirdiği ifade edilmektedir. Buna ek olarak, donanımlı işgücü ve sermayenin sınırlı olması, pazarlama zorlukları ve özellikle Irak pazarının açık olmayışı gibi sebeplerle girişimcilerin yatırım isteklerindeki azalış ve mevcut tesislerin de atıl kapasite ile faaliyetlerine devam etmeleri bölgedeki diğer sorunlar olarak ifade edilebilir.

¹⁵³DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara, s. 163-164.

¹⁵⁴DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara, s. 318.

Yedinci BYKP’nda ilk defa“ sürdürülebilir kalkınma” ifadesi geçmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın, bölgeler arasındaki dengesizlikleri azaltıcı yönde kullanılacağı ifade edilmiştir. Projede öne çıkan bazı maddeler ve politikalar aşağıda sıralanmaktadır:

- Fiziki projeler ve Bölgesel büyüme çalışmaları, çevresel unsurlar ve ekolojik sistemin korunmasını da amaçlayan sürdürülebilir kalkınma konusunda çalışmalar yapılacaktır.
- Bölgesel kalkınmayı hızlandırmak amacıyla, bölge dışına tarım ürünlerini hammadde olarak göndermek yerine, bu ürünleri bölgede işleyecek ve KDV yaratacak tesislerin desteklenmesi.
- Kalkınmada öncelikli bölgelerde girişimciliği destekleme programları hayata geçirilecektir.¹⁵⁵

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005),

Sekizinci BYKP’nda mühim bir gelişme olarak; Güneydoğu Anadolu Projesi’ne ek olarak, Doğu Anadolu Projesi ilk olmak üzere başka bölgesel büyüme planlarına da başlanacağı ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca, Yeni Sanayi Odakları konusunda birtakım maddeler yer almaktadır. Sekizinci BYKP’nın öne çıkan amaçları ve uygulanacak politikalar şu şekilde özetlenmektedir:

- Yeni sanayi merkezlerinin yapılmasında ve sektörel uzmanlaşmanın hızlandırılmasında; eğitim ve danışmanlık hizmetlerine, AR-GE ve teknoloji desteğine, işbirliği ve ortaklıklar kurulmasına, girişimciliğin ilerletilmesine, kurumsallaşmanın ve uzmanlaşmanın hızlandırılmasına yönelik sınai destek çalışmalarına ağırlık verilecek ve bu hizmetleri sağlayacak destek birimleri, kurumsal ve finansal yönden desteklenecektir.
- Yeni sanayi merkezleri kurulmasında mühim bir işlev gören ve temeli hazır olarak girişimcilere sunulan Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitesi uygulamalarına ek olarak, orta çaplı işletmelerin çoğaltılması için örnek sanayi sitesi uygulamaları başlatılacaktır.¹⁵⁶

¹⁵⁵DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ankara, s. 174-178.

¹⁵⁶DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara, s. 59-70.

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

2007-2013 Senelerini kapsayan dönem için işleme koyulan Dokuzuncu Kalkınma Planında ise; teoride bulunan yeni bölgesel kalkınma araçlarına fazlasıyla vurgu yapıldığı gözlenmektedir. Strateji, yenilik, AR-GE, girişimcilik, yeni sanayi merkezleri, gruplaşmalar, network, üniversite-sanayi ortaklığı ve girişim sermayesi gibi pek çok kanaldan söz edilmektedir. Stratejide, bölgesel gelişme temasındaki gerçekleştirilecek politikalar, dört ayrı kolda incelenmektedir. Bunlar;

- Bölgesel kalkınma politikalarının merkezi düzeyde aktifleştirilmesi,
- Yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması,
- Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanmasıdır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda bölgesel büyüme hakkındaki temel ilke ve araçlardan bazıları şunlardır.

- Başta az gelişmiş bölgelerde olmak üzere, büyüme ve çevre bölgelere hizmet aktarımı sağlayabilecek bölgeleri belirleyerek öncelikli olarak bu bölgelerin fiziki ve sosyal altyapısını iyileştirmek.
- Girişim sermayesi, mikro-kredi uygulamaları ve farklılaştırılmış girdi fiyatlaması gibi uygulamalar yoluyla yatırım, istihdam ve üretimi özendirerek yeni araçlar geliştirmek.
- Bölgelerde; yenilikçi, rekabet edebilir, dinamik ve yüksek katma değer oluşturma potansiyeline sahip sektörler seçilip desteklenecektir.¹⁵⁷

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

2014-18 yılları arasında uygulanacak olan ve şu anda güncel olarak uygulama aşamasında olan plandır. Onuncu Kalkınma Planı; yüksek, istikrarlı ve kapsayıcı ekonomik büyümenin yanı sıra hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi unsurları kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Planda, Türkiye'nin ekonomik ve

¹⁵⁷DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara, s. 91-94.

sosyal kalkınma süreci bütüncül ve çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmış, insan odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde katılımcı bir yaklaşım benimsenmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Onuncu Kalkınma Planı, http://www.kalkinma.gov.tr/_layouts/15/listform.aspx?PageType=4&ListId=%7B8661BCF7%2D9DA5%2D4ECB%2DA190%2DFD4AADBACC02%7D&ID=12&ContentTypeID=0x0100B6043AD55C311E41A48571E65B9E1AD1 (21.08.2018)

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMADA TARIMIN ROLÜ

Bölgesel kalkınmada tarım, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük bir önem arz etmektedir. Tarımla bağlantılı olarak bu bölümde üzerinde durulacak başlıklar genel olarak; Kırsal alan, kırsal kalkınma, kırsal kalkınma yaklaşımları, kırsal kalkınmanın belirleyicileri, tarımsal kalkınma kavramı, tarımsal kalkınmanın önemi ve bölgesel kalkınmadaki yeri, tarımsal kalkınma ile ilgili yaşanan sorunlar ve Türkiye’de tarımsal kalkınma başlıkları incelenecektir. Son olarak Türkiye’de tarımla alakalı faaliyet gösteren kurumlar üzerinde durularak bölüm sonlandırılacaktır.

2.1. KIRSAL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI

Kırsal kalkınma ülkelerin kültürel ve sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen pozitif değişimleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu durum bireylerin refah düzeyi ve mutluluğu ile doğrudan alakalı olduğu için ülkelerin kırsal kalkınma konusuna gereken ilgiyi göstermeleri gerekmektedir. Bu bölüm kırsal alan kavramı, kırsal kalkınma kavramı, kırsal kalkınma yaklaşımları ve kırsal kalkınma belirleyicilerinden oluşacaktır.

2.1.1. Kırsal Alan Kavramı

AB adına tanımlanmış ortak bir kırsal alan tanımlaması mevcut olmamakla beraber OECD’nin yapmış olduğu tanımlamanın AB metinlerinin içerisinde yer aldığı görülmektedir. OECD’nin yapmış olduğu tanımlamaya göre kırsal alan; km²’ye düşen birey sayısının 150’nin altında kaldığı bölgelerdir.¹⁵⁹

OECD’nin nüfus bazlı kırsal alan tanımının amacı, ülkeler arası ya da aynı ülkede bulunan kentsel ve kırsal alanların tanımı ve karşılaştırılmasında

¹⁵⁹ Planlama, TMMOB şehir plancıları odası yayını, S. 32, 2005, s. 63

kullanılmaktadır. Bu bağlamda OECD tanımlamasında kırsal alanlar üç farklı gruba ayrılmıştır:¹⁶⁰

- **Baskın kırsal alanlar:** Bir ildeki (IBBS 3 seviyesinde) toplam nüfusun %50'den fazlasının, km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip ilçelerde yaşadığı alanlardır.
- **Orta ya da önemli kırsal alanlar:** Bir ildeki (IBBS 3 seviyesinde) toplam nüfusun %15 ile %49.9'unun, km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip ilçelerde yaşadığı alanlardır.
- **Baskın kentsel alanlar:** Bir ildeki (IBBS 3 seviyesinde) toplam nüfusun %15'inden azının, km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip ilçelerde yaşadığı alanlardır.

Kırsal alan kavramını niteleyen somut maddeler aşağıdaki gibidir.¹⁶¹

- Yaşanılan çevre ve ekonomik faaliyetler ağırlık olarak doğal üretim kaynaklarından fayda sağlayarak geliştirilmektedir.
- Toplumsal gelişme düzeyi göreceli olarak yavaş bir ivmeye sahiptir.
- Teknolojik gelişmelerin gündelik hayata ve üretim alanına daha geç ulaştığı bölgelerdir.
- Gündelik yaşamda ve ticaretle gelenek ve törelerin etkisinin daha fazla hissedildiği bölgelerdir.
- Yaşam biçimi, tüketim ve üretimde görece geleneksel yapı hâkimdir.
- Bireysel iletişim konusunda yüz yüze iletişim daha hâkimdir.

2.1.2. Kırsal Kalkınma Kavramı

Kırsal kalkınma tanımı ilk defa Birleşmiş Milletler tarafından tanımlanmış ve “toplum kalkınması” ile bağdaştırılmıştır. Bu tanıma göre toplumun niteliği kır ve kent ayrımına tabi tutulmadan konu genel hatlarıyla ele alınmıştır. Yani kırsal kalkınma;

¹⁶⁰ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2007-2013), s. 86

¹⁶¹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara, 2000, s. 2.

“küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları iyileştirmek amacıyla giriştikleri çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi, bu toplulukların ulusun tümü ile kaynaştırılması ve ulusal kalkınma çabalarına tam biçimde katkıda bulunmalarının sağlanması sürecidir”.¹⁶²

II. Tarım Şurası (2003) Kırsal Kalkınma Raporunda BM Örgütü, Dünya Bankası, OECD ve DPT gibi örgüt ve kuruluşların yaptığı tanımlamalar da dikkate alınarak bir kırsal kalkınma tanımı verilmiştir. Buna göre kırsal kalkınma; kırsal alanda yaşayan ve geçimini tarım sektöründen sağlayan birey ve toplulukların, insanca yaşam koşullarına kavuşturulması için önce bu yönde bir gereksinme duygusu yaratmak, sonra da bu yönde maddi ve manevi açıdan tüm yardımların yapılması ve demokratik yoldan bu toplulukların kalkınmalarını sağlama savaşıdır. Yine II. Tarım şurası raporunda sivil toplum kuruluşlarının da yaşanan gelişmeler doğrultusunda kırsal kalkınma kavramına da yer verilmiştir. Ancak bu tanım daha çok Türkiye’yi ifade etmek için daha doğrusu ulaşılmak istenen bir yapı tanımlaması yapılmıştır. “Kırsal alanlar sağlık, adalet, güvenlik ve eğitim gibi temel hizmetlere ve bilgi kaynaklarına kolayca ulaşılabilen, adil piyasa koşullarının işlediği, cinsiyet ayrımlarının yapılmadığı, demokratik, kültürel dönüşümlere açık, saydam yönetim yapılarına sahip, çocuk işçiliğinin ve tüm dezavantajlı grupların ortadan kalktığı, sorun çözme yeteneği gelişmiş örgütlü bir yaşam”¹⁶³ olarak belirtilmektedir.

Bir diğer tanımlamada Kırsal Kalkınma Strateji Belgesinde yapılan tanımdır: Sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı ön plana çıkarılarak kırsal kesimin gelir düzeyi ve yaşam kalitesini artırmak. Diğer taraftan ise çevresel kültürel değerlere gereken özenin gösterilmesi yoluyla yerelde farklılaşan sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri, ihtiyaçları, potansiyelleri ve dinamikleri dikkate alarak çok sektörlü yaklaşımla planlanan faaliyetler bütünü olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶² TKB Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyonu, II. Tarım Şurası Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyon Raporu, <http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/PDFLER/VIII.Komisyon.pdf> , (05.07.2018), s. 8.

¹⁶³ TKB Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyonu, a.g.r., s. 8.

¹⁶⁴ DPT, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/strateji/UKKS.pdf> , (6.08.2018), s. 3.

Kırsal kalkınma, kalkınmanın bütünselliği kapsamında başta insan olmak üzere doğal kaynakları, ekonomiyi, teknolojiyi, yönetimi, hukuku ve siyaseti de bünyesinde barındıran bir kavramdır.¹⁶⁵

Kırsal kesimlerin gelişimini kırsal bölgelerin toplumsal ve ekonomik koşullarından bağımsız olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Kırsal bölgelerdeki toplulukların yapısal özellikleri dikkate alınarak içinde buldukları sorunlara çözüm bulmak ihtiyaç duydukları temel yaşam standartlarına ulaşmak ve halkın emeğinin ve ürünün karşılığını almasını sağlamak kırsal gelişimin ana amacıdır.¹⁶⁶

2.1.3. Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

İnsanların refah ve mutluluk düzeyinin daha üst seviyelerde olmasının arzulanması ile birlikte kırsal alanlar için kalkınma stratejileri arayışları artmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra kırsal kalkınma yaklaşımlarına yönelik tutumlarda köklü bir değişiklik yaşanmaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde büyüme öncelikli pratikler yerini toplumun tamamını kapsayan pratiklerin uygulanacağı bir anlayışa bırakmıştır. Dünya üzerinde giderek artan dengesizlikler ve doğal kaynakların hızlı ve bilinçsiz tüketimi sonucunda kalkınma kavramı dünya gündemini daha fazla meşgul etmeye başlamıştır.¹⁶⁷

Kırsal bölgelerde refah artışının sağlanması ve bu bölgelerde yaşayan bireylerin sosyal ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması, üretim düzeyinin artırılması, üretimde verimliliğin esas alınması ve kır-kent arasındaki dengesizlikleri azaltmak amacıyla çeşitli yaklaşımlar üretilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etüdler Merkezi (AREM), “Kırsal Kalkınma ve Kırsal Alanda Örgütlenme”, http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Koy_hizmetleri/1.b%F61%FCm.pdf, (16.07.2018).

¹⁶⁶ Cevat Geray, “Kırsal Kalkınma Yönelimleri, İlçe Yerel Yönetimi ve İlçe Köy Birlikleri Önerisi”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, c. 8, S. 2, Nisan 1999, s. 14.

¹⁶⁷ Bülent Gülçubuk, vd., Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e443d6819ae22b2_ek.pdf, s.2. (13.03.2018)

¹⁶⁸ Davut Yaşa, “Kırsal Kalkınmada Kırsal Kalkınma Projelerinin Rolü: Sivas-Erzincan Örneği”, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2016, s. 26.

2.1.3.1. Agro Turizm Yaklaşımı

Agro-turizm kavramı köken olarak tarım ve turizm kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Agri Latince'de ager sözcüğünden türetilmiş olup tarla demektir. Yunanca 'da agro ise toprak ve tarım bilimi anlamında kullanılmaktadır. Turizm ise kişilerin yaşadığı yer dışında zihinsel ve spor ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan aktif bir dinlenme türüdür.¹⁶⁹

Agro-turizm ile ilgili olarak farklı tanımlamalar mevcuttur. Tanımlamalar yapılırken benzer noktalardan hareketle tanımlamalar yapılmış olsa da tanımlamalarda farklılıklar olduğu da görülmektedir. Agro-turizm direkt olarak tarımsal çevre tarımsal ürünler ve tarım alanlarındaki konaklama alanlarına bağlı turizm türüdür.¹⁷⁰

Diğer bir tanıma göre ise agro-turizm yerel halkın eğlenmesi ve eğitimi için sürdürülen ve çiftlik faaliyetlerinin tanıtımı sağlanarak çiftliklere ek gelir sağlama amacı güden girişimdir.¹⁷¹

Daha geniş bir değerlendirme yapılacak olursa agro-turizm kırsal bölgelerdeki yerel etkinlikleri (festival, müze gezme, kültürel turizm etkinlikleri) ifade eder. Fakat daha çok kırsal çevreyle, ürünle ve konaklamayla bağlantılı bir çiftlikte, kampta veya pansiyonda konaklama, eğitsel gezi, yeme-içme, rasyonel faaliyetler ve çiftlikte ürün ve el sanatlarının satılmasıyla ilişkilidir.¹⁷²

Agro-turizmden anlaşılması gereken husus tarımsal amaçla kullanılan bir alanın ziyaretçilerin ilgisini çekebilecek şekilde kurgulanmış olması demektir.¹⁷³

¹⁶⁹ Micha Sznajder – Lucyna Prezborska - Frank Scrimgeour, Agritourism, UK: AMA DataSet LTD., 2009, s.3

¹⁷⁰ Richard Sharpley - Julia Sharpley, Rural Tourism: An Introduction. London: Thomson Business Press, 1997, S. 9.

¹⁷¹ Duncan Hilchey, Agritourism in New York State: Opportunities and Challenges in Farm-Based Recreation and Hospitality, Farming Alternatives Program, New York, Cornell University, 1993, s. 4.

¹⁷² Lesley Robertes – Derek Hall, Rural Tourism and Recreation Principles and Practice. UK: CABI Publishing, 2003, s. 15.

¹⁷³ Aaron Blacka, vd., Agri-tourism. USA: Virginia, Polytechnic Institute and State University, Virginia Cooperative Extension, 2009, s. 2.

2.1.3.2. Rehovot Yaklaşımı

1950'li yıllarda İsrail toplumunun karşı karşıya kaldığı büyük göçe çözüm üretmek amacıyla ortaya atılan bir yaklaşımdır. Lakis bölgesi için 1955 yılında değişim planı ve uygulama modeli tasarlanmıştır. Takip eden 10 yıl içinde bu bölgede uygulanan modelin başarılı olduğu görülmüştür. Lakis bölgesinde başarıya ulaşan bu metot, bölgesel ve yerel düzeyde kırsal bölgeleri kapsayacak şekilde tüm İsrail'de uygulama alanı bulmuştur.¹⁷⁴

1963 senesinde İsrail'in Rehovot şehrinde "Settlement Study Çenter" enstitüsü kurulmuştur. İsrail'deki deneyim ve diğer ülkelerin pilot bölgelerinde uygulanan projelerden de gerekli çıkarımlar yapılarak bu enstitüdeki bir uzman grubu geliştirmekte olan ülkeler için uygun olan bu yaklaşımı geliştirmeye başlamışlardır. Yaklaşık olarak 10 yıllık bir sürede pratik olarak metodolojisi geliştirilmiş ve basitleştirilmiş, strateji daha uygulanabilir bir hal almıştır. Rehovot yaklaşımı geliştirmekte olan ülkeleri de kapsayacak şekilde farklı ülkelerde farklı problemlerle başa çıkılabilecek hale getirilmiştir. Bu yaklaşım stratejiyi net bir şekilde tanımlamış ve uygulama aşamasında birbirini takip eden pratikleri ayrıntıları ile birlikte ortaya koyan bir planlama metodolojisidir.¹⁷⁵

2.1.3.3. Entegre Kırsal Kalkınma Yaklaşımı

Türkiye'nin farklı bölgelerinde kırsal kalkınma projeleri uygulanmaktadır. Bu projelerin amacı doğal kaynakların verimli kullanılması ve kırsal bölgelerdeki sosyo ekonomik farklılıkların minimize edilmesi veya tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Aynı zamanda bu projeler kırsal bölgelerin altyapılarını iyileştirmeyi, bölge halkının gelirini artırmayı, refah düzeylerini yükseltmeyi hedeflemektedir. Bu projelerin uygulanacağı bölgeler "kalkınmada öncelikli bölgeler" için belirlenmiş ilkeler ve finans kuruluşlarının öncelikleri göz önüne alınarak uluslararası finans kuruluşlarına teklif edilirler.

¹⁷⁴ Turan Güneş, İsrail'de Bölgesel Kalkınma, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 16-25.

¹⁷⁵ Ranan Weitz, Integrated Rural Development, The Rehovot Approach, Settlement Study Centre, Publications on Problems of Regional Development, 1979, s. 28.

Türkiye’de uygulanan dış kaynaklı kırsal kalkınma projelerini iki kuruluş finanse etmiştir. Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu(IFAD).¹⁷⁶

Kırsal bölgeleri bir bütün olarak ele alan ve kalkınmayı tüm boyutlarıyla ele almayı hedefleyen entegre kırsal kalkınma yaklaşımının bazı özellikleri aşağıda belirtilmektedir.¹⁷⁷

- Farklı boyutları ve bileşenleri mevcuttur.
- Kalkınma amacını gerçekleştirme yolunda kırsal alanı bir bütün olarak değerlendirmektedir.
- Kırsal bölge halkının ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerine artı değer oluşturma amacı taşır.
- Kırsal bölgelerin eğitim ve örgütlenme sorunları üzerine eğilmektedir.
- Doğal kaynak kullanımında verimlilik ve sürdürülebilirlik ilkeleri ile çatışmaz.
- Kırsal bölgeleri ve nüfusu kentsel faaliyet ve nüfusla bağdaştırarak bu olgular arasındaki denge mekanizmasını hâkim kılmayı amaçlarken kır-kent arasındaki dengesizlikleri de gidermeyi amaçlar.
- Kırsal bölge faaliyetlerinin sadece tarımla sınırlandırılmasını yanlış bularak çeşitlendirme faaliyetleri yürütür.
- Kırsal bölgelerin refah düzeyini kentlerdeki refah düzeyine eşitleyerek modern yaşam tarzını kırsala aktarma çabası içindedir.
- Kırsaldaki fakirliği bitirmeyi amaçlayan yoksulluğun giderilmesi amacıyla faaliyetler yürütür.
- Tüm maddelerin ortak amacı kırsal bölgelerdeki sosyal, ekonomik ve kültürel yaşam standartlarını daha ileriye taşımaktır.

2.1.3.4. Modernleşme Yaklaşımı

Modernleşme yaklaşımı gelişmekte olan ülkelerdeki üretim biçimindeki geleneksel yöntemlerin yerinin çağdaş ve modern bir yapıya kavuşmasını amaçlayarak, sanayi üretimi ve hizmet sektörlerine doğru bir kayma amaçlamaktadır. Bu yaklaşıma

¹⁷⁶ Bülent Gülçubuk, Türkiye’de Tarım, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2005, s. 76.

¹⁷⁷ Muzaffer Bakırcı, Türkiye’de Kırsal Kalkınma, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 206.

göre gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerden devşirdikleri teknolojik yenilikleri öncelikli olarak kent merkezlerinde uygulayacaklardır. Yani kent merkezleri yeniliklerin öncelikli olarak uygulanıp daha sonra diğer bölgelere transferini sağlayan geçiş bölgeleridir.¹⁷⁸

Sanayileşmeye paralel olarak gelişen modernleşme kuramı ekonomik gelişmenin sanayileşme ile başlayabileceği ve sanayileşmedeki yaşanan gelişmeler ile toplumsal gelişim önündeki engellerin kalkacağı ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda azgelişmiş ülke kavramı yerine gelişmekte olan ülke kavramı tercih edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri takip ederek ekonomik gelişme ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirebilirler. Kalkınma çok yönlü (kültürel, sosyal, politik ekonomik) modernize bir hareket olarak ifade edilmektedir.¹⁷⁹

2.1.3.5. Bağımlılık Yaklaşımı

Bu yaklaşımda toplumlar arasındaki dengesizlikler üzerinden sistem eleştirisi yapılmaktadır. Yaklaşıma göre gelişmemiş ülkelerin geri kalmışlığının sebebi (yoksullaşma, düşük gelir, sağlıksız beslenme,) kapitalist ekonomik düzendir. Bağımlılık yaklaşımı azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiye açıklık getirmeye çalışır. Yapısalcılık ve Marksizm yaklaşımının temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.¹⁸⁰

Bağımlılık yaklaşımcıları azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi sömürü düzeni üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Azgelişmiş lkeler bu düzende sömürülen yoksullaştırılan düzlemde konumlandırılmaktadır. Bu durumun devamlılığının sağlanabilmesi adına g kullanımı da uygulanmakta ve ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlik doğal kaynak kullanımı ve kontrolünü de etkilemektedir. Mevcut ekonomik düzen gelişmiş ülkelerin lehine işlev gösterirken gelişmemiş ülkelerin ise aleyhine işlemekte ve yoksulluğu daha da derinleştirmektedir. Bu döngünün tersine dönebilmesi için az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan bağını

¹⁷⁸ Young, Frank W., *Interdisciplinary Theories of Rural Development*, JAI Pres Inc, London, 1983, s. 45-50

¹⁷⁹ Alain de Janvry – Rinku Murgai – Elisabeth Sadoulet, “Rural Development and Rural Policy”, https://are.berkeley.edu/~esadoulet/papers/Handbook_text.pdf (14.09.2018), s. 4.

¹⁸⁰ Yaşa, 2006, s. 28-29.

koparması kalkınma için büyük bir önem arz etmektedir. Modernleşme yaklaşımının varsayımı olan az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri takip ederek kalkınabileceği görüşünün yanlışlığına vurgu yapılmaktadır.¹⁸¹

Az gelişmiş ülkeler sömürü düzenini yıkabilmek için ekonomik planlama, topluma güven ve akılcı çözümlere ihtiyaç duymaktadır. Sosyal dönüşümün sağlanması büyük bir önem arz etmektedir. Bunun sağlanabilmesi için politik güç ve gelirin yeniden adaletli bir dağıtıma tabi tutulması ile mümkündür. Yaklaşımında arazi kullanımının ortak girişimler ve devlet çiftlikleri tarafından organize edilmesi önerilmektedir.¹⁸²

2.1.3.6. Katılımcı Kırsal Kalkınma Yaklaşımı

1980'li yıllarda geliştirilen yaklaşım 1990'larda hâkim bir anlayış konumuna gelmiştir. Yaklaşımın popüler oluşu geleneksel kalkınma politikalarının başarısız olmasından ve bu politikalara duyulan güven kaybından kaynaklanmaktadır. Geleneksel tavandan tabana uygulamalarında başarısızlığın birçok sebebi bulunmaktadır. Bu politikalar yerel aktörlere gereken önemi vermemektedir. Politikalar merkezden ve genel bir çerçeve esas alınarak uygulanmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar çoğunlukla büyük endüstriyel yapılanmaları desteklemek üzere planlama yapmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin hayata geçirilebilmesi için finansman desteği ve teşviklere ağırlık verirler. Katılımcı yaklaşım geleneksel yaklaşımdaki başarısızlıklar önlem olarak; her bölgenin kendi yapısına uygun potansiyeli belirlenerek, buna uygun rekabet gücünün yüksek olduğu ve iktisadi koşulları harekete geçirebilecek şartların oluşumu sağlanarak gelişim öngörülmektedir. Üst yönetim ile taban arasında işbirliği ve koordinasyonun önemi üzerinde durulmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin hayata geçirilmesi için finansman ve teşvikler yerine temel koşulların daha iyi hale getirilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁸³

¹⁸¹ Singh Katar, Rural Development: Principles, Policies and Management, Second Edition, Sage Publications, New Delhi, 1999, s. 77

¹⁸² Lea David A. M - Chaudhri D. P., Rural Development and the State, Contradictions and Dilemmas in Developing Countries, Methuen Publication, London, 1983, s. 24

¹⁸³ Yaşa, 2006, s. 32.

2.1.3.7. Sürdürülebilir Geçim Yaklaşımı

Bu yaklaşım Robert Chambers'ın çalışmalarına dayanarak şekillenmiştir. Chambers ve Conway'a göre (1992:9) geçim; yaşamın devamlılığı için ihtiyaç duyulan varlık ve faaliyetler bütünüdür. Bu yaklaşımın içeriği insan merkezli, bütüncül, dinamik ve sürdürülebilir olmasıdır. Sürekli Geçim yaklaşımı sürdürülebilir kalkınma sürecinde bireylerin varlık düzeylerine ve kapasiteye önem vermektedir. Sürdürülebilir geçim yaklaşımını 4 sermaye türü oluşturur; insan sermayesi, toplumsal sermaye, doğal sermaye ve fiziksel sermaye. Kalkınma çabalarının temelinde insan sermayesi yatmaktadır ve sürdürülebilir geçim yaklaşımı insan sermayesini bilgi, beceri çalışma kapasitesi düzleminde ifade etmektedir. İnsan ilişkilerini ve birbirlerine olan bağlılıklarını anlatmak için toplumsal sermaye kullanılır ve toplumsal norm ve değerler bu kavram içinde değerlendirilir. Doğal sermaye daha çok ülkenin coğrafi şartları ile ilgili bir kavramdır. Doğal kaynak varlığı, toprak, su, toplam orman varlığı, havanın kalitesi ve bitkisel çeşitlilik doğal sermaye kavramı içinde değerlendirilir. Fiziksel sermaye ise ülkenin fiziksel sermayesi ile altyapısını ifade etmek için kullanılır. Ulaşım altyapısı, elektrik ulaşımı, bilgi ve temiz suya erişim kavramları fiziksel sermaye kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁸⁴

1990'ların sonlarından 2000'lerin başlarına kadar sürdürülebilir kalkınma kavramı çok popüler bir hale gelmiş ve çevresel bir kavram olmaktan uzaklaşarak sosyo-ekonomik bir kavram olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. (Kole, 2005). Bu yaklaşım yerel düzeydeki kurumların rolünün daha da artırılması gerektiğini savunmuştur. Yerel kalkınmanın sağlanabilmesi için özel sektör ile hükümetin sıkı bir iletişiminin olması, sivil toplum kuruluşlarının etkisinin artırılması, kalkınmanın hızlandırılabilmesi için merkezi olmayan kurumların etkisinin artırılması değerlendirmeye alınmıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Kollmair, M. - Juli Gamper, G., The Sustainable Livelihood Approach. Development Study Group, University of Zurich (IP6), 2002, s. 5-7.

¹⁸⁵ Nelly M. Kole, An Evaluation of Integrated Sustainable Rural Development Programme Highlighting Stakeholder Mobilisation and engagement, <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/26923/00dissertation.pdf;sequence=1> 2004, s. 18.

2.1.3.8. Yerinden Yönetim ve Yerel Yönetişim Yaklaşımı

Kole (2004) kırsal alanlardaki yoksulluğun sebebinin yerel aktörlerin politik kararlardaki etkisizliğinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Yerel yönetimlerin kırsal alan ihtiyaçlarının tespiti ve sorunlarına daha duyarlı olacağı ifade edilmektedir. Rekabet gücü temelli piyasalarda arzu edilen kalkınmanın sağlanabilmesi için devlet ve özel sektör arasındaki işbirliği mekanizmasının geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşlarına daha fazla rol verilmesi ve yerel yönetimlerin daha güçlü bir yapıya kavuşturulması hedeflenmektedir.¹⁸⁶

2.1.4. Kırsal Kalkınmanın Belirleyicileri

Kırsal kalkınma belirleyicileri başlığı altında değineceğimiz konular; yüksek ekonomik büyüme, etkin toprak reformu, etkin kurumlar, kırsal altyapı, kırsal finansal hizmetler, dinamik bir tarım sektörü, tarım dışı kırsal ekonomik faaliyetler ve mali desteklerdir. Bu konular bağlamında kırsal kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi adına takip edilmesi gereken hususlara değinilecektir.

2.1.4.1. Yüksek Ekonomik Büyüme

Yüksek ekonomik büyüme, yoksulluk ile mücadele, gelir dağılımında adaletli bir dağılımın sağlanması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu konuda gelişmiş ülkelerin büyüme oranına bakmakta fayda vardır. Yüksek ekonomik performans göstermiş ve gelişmiş ülke statüsü kazanan ülkelere bakıldığında zaman, bu ülkelerin kırsal kesimlerinde yaşayan bireylerinde bu yüksek refah düzeyinden faydalandığı görülmektedir. Asya'daki gelişmiş ülkelere (Japonya, Güney Kore) baktığımız zaman sergiledikleri yüksek ekonomik büyümeler kırsal bölgelerin de refah düzeyine olumlu yansımış ve yoksulluğu azaltmıştır. Bahsi geçen ülkelerde 1990'lı yıllarda gerçekleşen %1'lik büyümenin yoksulluk oranında %2'lik bir azalış ile sonuçlanmıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Kole, 2004, s. 18-19.

¹⁸⁷ Fernando, Nimal A., Rural Development, Outcomes and Drivers: An Overview and Some Lessons, ADB, EARD Special Studies, 2008, s. 22.

2.1.4.2. Etkin Toprak Reformu

Toprak reformu, tarım arazilerinin adaletli, dengeli bir şekilde toprak işleyenlere verilmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca tarımsal arazilerin çok küçük parçalara bölünmesini engelleyerek verimlilik azalışını önlemek, hem yeterli toprağı olmayan hem de topraksız bireylere hazine arazisinin dağıtılması yoluyla tarımsal üretim artışı gerçekleştirilerek kırsal bölge halkının gelir düzeyini artırmayı hedeflemektedir.¹⁸⁸

Az gelişmiş ülkelerin kırsal kalkınma konusunda başarı sağlayabilmesi için bir ön koşul olarak görülen toprak reformu, kırsal bölgelerde gerekli üretimin sağlanması ve devamlılığı için yeterli nüfusun bölgede tutulması gerekmektedir. Bölgede yeterli nüfusun devamlılığının sağlanması için ise bölgenin yaşam koşullarının iyileştirilmesine bağlıdır. Bu sayede yoksulluk ile mücadele sağlanmış aynı zamanda bölge halkının gelirinde artış sağlanabilecektir.¹⁸⁹

Toprak reformu konusunda başarısız olmuş ülkelerin kalkınma ve gelir dağılımı konularında da başarısız olmuşlardır. Toprak reformu tek başına üretim artışının gerçekleştirilmesini sağlamayacaktır. Bu konuda toprak işleyenlerin bilgi, teknik donanım, vb. ihtiyaçlarının karşılanarak üretim artışı ve üretimde verimlilik sağlanabilmektedir.¹⁹⁰

2.1.4.3. Etkin Kurumlar

Gelişmekte olan ülkelerin kırsal bölgelerinde örgütlenmiş üretici birlikleri veya kooperatiflere üyelik oranlarının gelişmiş ülkelere nazaran çok daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Birliğe üye olan çiftçilerin üye olmayan çiftçilere nazaran, girdi, ham madde, ve kredi maliyetleri daha hesaplı ve ürün pazarlama maliyetleri daha ekonomiktir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Adem Doğan (2010), Kırsal Kalkınma Yaklaşımlar ve Türkiye Deneyimi, Ankara, Palme Yayıncılık, 2010, s. 29.

¹⁸⁹ Doğan, 2010, s. 30

¹⁹⁰ Thirlwall, A. P., Growth and Development: With Special Reference to Developing Countries, Seventh Edition, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 201.

¹⁹¹ Doğan, 2010, s. 33.

Bölgesel kalkınmada kayda değer bir ilerleme kaydetmek için kurumsallaşma büyük bir önem arz etmektedir. Birçok ülkede kurumsallaşmanın önemine binaen kalkınma ajansları faaliyete geçmiştir. Farklı şekillerde kurumsallaşmakla birlikte en belirgin özelliklerinin bölgesel ölçekte örgütlenmiş olmasıdır. Ekonomik kalkınmanın temel belirleyicisi olarak, kamu-özel-sivil kuruluşlarının işbirliği içinde olduğu yeni bölgesel kalkınma anlayışı görülmektedir.¹⁹²

2.1.4.4. Kırsal Altyapı

Kırsal alanlarda yoksullukla mücadele konusunda kırsal altyapı büyük bir önem arz etmesine rağmen dünyada birçok gelişmekte olan ülkede kırsal altyapı yatırımları hala çok düşük seviyede gerçekleşmektedir. Kırsal altyapı yetersizlikleri ekonomik kalkınmayı da olumsuz etkilemektedir. Kırsal bölgelerin gelişimini ve ülke ekonomisinin de kalkınmasını sağlayacak önlemler arasında; tarımsal üretime dayalı sanayi üretimine, sosyal yapıyı geliştirmeye yönelik eğitim kurumu, sağlık tesisi, kültürel ihtiyaçları karşılamaya yönelik tesisler yer almaktadır. Gelişmiş ülke örneklerine baktığımız zaman ekonomik kalkınma sonucu elde edilen faydanın ülke geneline adil ve eşit olarak dağılımında kırsal altyapı yatırımlarının etkili olduğu görülmektedir.¹⁹³

Kırsal bölgelerde ulaşım, enerji, hammadde avantajı, gelişmiş sulama sistemleri, vb. faktörler üretim maliyetlerinin daha düşük gerçekleşmesini sağlayarak verimlilik artışı sağlamakta ve pazara erişim olanakları daha da kolay bir hale gelmektedir. Bu faktörlerin kırsal bölgelerde sağlanması ile birlikte özel sektör için daha cazip bir hale gelen bölgede yatırım miktarı da artacaktır. Özel ve kamu kesiminin kırsal bölgelere yapacağı yatırımlar ile kırsal bölgede refah düzeyi yükselerek kırsal ekonomik gelişmeyi hızlandıracaktır. Buna paralel olarak kırsal bölgelerde istihdam, eğitim, altyapı, ekonomik faaliyet çeşitliliği, istihdam olanakları gelişecek ve kırdan kente olan göç önlenerek bölge istikrarlı bir yapıya kavuşacaktır.¹⁹⁴

¹⁹² Yeşim Edis Şahin, “Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Değişim”, 1. Yerel Ekonomiler Kongresi Bildiriler Kitabı, Konya, 2005, s. 135-143.

¹⁹³ Nimal, 2008, s. 36.

¹⁹⁴ Yaşa, 2006, s. 20.

2.1.4.5. Kırsal Finansal Hizmetler

Finansal erişim en genel tanımıyla bir ülkede yaşayan yetişkin bireylerin herhangi bir finansal kurumda hesap açtırmaları ile ölçülmektedir. Dünya bankası finansal erişim konusunda baz aldığı göstergeler aşağıdadır.¹⁹⁵

- Şube dağılımı (coğrafi): 1.000 km² başına düşen şube sayısı.
- Şube dağılımı (demografik): 100.000 kişi başına düşen şube sayısı.
- ATM dağılımı (coğrafi): 1.000 km² başına düşen ATM sayısı.
- ATM dağılımı (demografik): 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı.

Bu göstergeler elbette bütün finansal kurumları kapsamakta yetersiz kalmaktadır. Finansal kesimin büyük bir çoğunluğunu oluşturan bankacılık alanı ile ilgili kriterleri kapsamaktadır. Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda kırsal bölgelerin finansal hizmetlere erişim noktasında dezavantajlı bir durumda olduklarını söylemek doğru olacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde finansal hizmetlere ulaşım %50'ler hatta bazı bölgelerde %5'e kadar düşerken, gelişmiş ülkelerde %90 gibi büyük bir oranla finansal hizmetlere erişim sağlanabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde finansal hizmetlere erişim noktasında farklı program ve teknikler geliştirilmektedir. Bazı gelişmiş ülkeler ise finansal hizmetlere erişimden önce kırsal bölgenin eğitim, sağlık ve altyapı ile ilgili problemlerin giderilip giderilmeyeceği konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. (TCMB, 2011: 1). Batı ve Kuzey Amerika ülkelerinde finansal hizmetlere erişim yüksek iken, Güney Afrika'da finansal hizmetlere erişim oranı daha düşüktür. Dünyada finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırmak adına, yenilik ve teknolojik ilerleme, mobil şubeler, posta bankalar ve olağan dışı hizmet noktaları gibi farklı araçlar kullanılmaktadır. Market zinciri olan Wall Mart'ta erişim kolaylığı sunmak adına bir takım bankacılık faaliyetleri yürütülmektedir. (TCMB, 2011: 27-29) Finansal sistem dışında kalan birey ve kurum sayısı ne kadar yüksek olursa ekonomik kalkınmada o derece güç hale gelmektedir. Finansal sistem dışında kalan birey ve kuruluşları sisteme dahil ederek

¹⁹⁵ Haşmet Sarıgül, Bankacılık hizmetlerine erişimin sosyo-ekonomik belirleyicileri üzerine bir araştırma, Mevlana Üniversitesi İşletme Fakültesi dergisi, c. 9, S. 1, 2015, s.85-87

tasarruf oranı yükseltilmelidir. Artan tasarruflar sermaye birikimine katkı sağlayarak ekonomik kalkınma ve istihdam sorununa çözüm sunacaktır.¹⁹⁶

Görüldüğü üzere finansal hizmetlere erişim konusu ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle doğrudan bağlantısı olan bir unsurdur. Finansal hizmetler ağının gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanımı durumu net olarak özetlemektedir.

2.1.4.6. Dinamik Bir Tarım Sektörü

Dünya Bankasının 2000-2001 yılında hazırlamış olduğu çalışmada kırsal bölgede yaşayanların oranını 1995 yılında %55 olarak belirtirken 2045 yılında bu oranın %45 gibi hala yüksek bir rakam olacağını öngörmektedir. Dünyadaki aşırı yoksul nüfusun %70'inden fazlası hala kırsal bölgelerde yaşamakta ve bu bölgelerin geçim kaynağı tarım, orman ve balıkçılık üzerinde şekillenmiştir. Üretim yöntemleri ise çoğunlukla geleneksel yöntemlere dayanmaktadır.¹⁹⁷

Ekonomik yapıda meydana gelen değişimler kırsal yapıda refah artışına yol açacağı için bu bölgedeki bireylerin ihtiyaç ve talep yapılarında da bir takım değişiklikler meydana gelecektir. Ekonomideki yapısal değişimler beraberinde yüksek katma değerli ürünlerin ekonomideki payında artışa da neden olacaktır. Bu ürünler raf ömrü daha az olduğu ve pazarlamasının hızlı yapılması gerektiği için kırsal bölgelerde altyapı yatırımlarının da artışına neden olacaktır. Ürünlerin işlenerek tüketim süresinin uzatılabilmesi içinse kırsal bölgelerde sanayi yapılanmalarını doğuracaktır. Kırsal bölgelerde yaşanan bu köklü değişimler üreticilerin rekabet gücü avantajı elde etmesini sağlarken sanayi yatırımlarına bağlı olarak istihdam ve gelir artışı sonuçlarını doğuracaktır.¹⁹⁸

2.1.4.7. Tarım Dışı Kırsal Ekonomik Faaliyetler

Kırsal bölgelerdeki yapısal problemler bu bölgedeki bireylerin gelir ve refah düzeylerinin düşük kalmasına sebep olmaktadır. Kırsal bölgelerde bireylerin yeterli

¹⁹⁶ TCMB, Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim, Mart 2011, s. 17-18

¹⁹⁷ Gustavo Ariquez – Kostas Stamoulis, “Rural Development Poverty Reduction: Is Agriculture Still the Key?”, ESA Working Paper No: 07-02, June, 2007, s. 1.

¹⁹⁸ Nimal, 2008, s. 51.

gelir düzeyine ulaşabilmeleri için tarım dışında ekonomik faaliyetlerle de ilgilenmesi sağlanmalıdır. Kırsal bölgelerin kendine has potansiyelleri tespit edilerek bunlar harekete geçirilmelidir. Flora (belli bir bölgede yaşayan tüm bitkiler) ve fauna (belli bir bölgede yaşayan tüm hayvanlar) çeşitliliği, işgücü potansiyeli, yerele ve geleneksel zanaatlar, bakir bir doğal çevreye sahiplik, yöresel ürün çeşitliliği ve kültür ve turizm varlıklarının zenginliği gibi tarım dışında ekonomik faaliyet olarak değerlendirilebilecek unsurlar harekete geçirilmelidir.¹⁹⁹

2.1.4.8. Mali Destekler

Gelişmiş ülkelerde hayata geçirilen teşvik sistemlerinin amacı dünya ekonomisinden aldıkları payı korumak ve farklı alanlarda yeni istihdam alanları açmaktır. Gelişmekte olan ülkelerde ise uzun vadede ekonomik büyüme hedef alınırken istihdam olanaklarının geliştirilmesi, rekabetçi yapının geliştirilmesi ve yabancı sermaye için ülkenin daha cazip bir konuma getirilmesi gibi amaçlar hedeflenmektedir. Uzun vadeli planlamalar yapılırken teşvik programlarının da kalkınma planlarına kolayca entegre olması istenmektedir. Bu sayede teşvik programları istikrar sağlama noktasında da kalkınmaya destek olacaktır.²⁰⁰

1970'lerde sanayi alanında gelişim sağlamak adına devlet destekli faaliyet alanlarına yönelen Asya ülkeleri sanayi altyapısının oluşmasında ciddi mesafeler kat etmiştir. Sanayi altyapısındaki güçle bağlantılı olarak sürdürülebilir büyüme problemi de çözülmüştür. Bu ülkelerde sanayileşme süreci hızlı ilerlemiş, ihracat ve istihdam alanında iyileşmeler yaşanmıştır. Bu yapısal dönüşümle bağlantılı olarak yoksullukla mücadele ve adaletli gelir dağılımında diğer ülkelere nazaran çok daha ilerleme kaydetmişlerdir.²⁰¹

¹⁹⁹ DPT, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013), Ankara, 2006, s. 5.

²⁰⁰ Erdal Tanas Karagöl -Erdal Akdeve, Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 37 – Temmuz 2013 s. 336

²⁰¹ Fikret Şenses "Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme yazılar", İletişim yayınları, İstanbul, 2009, s. 497.

2.2. TARIMSAL KALKINMA KAVRAMI

Tarımsal kalkınma; bahçe, tarla, hayvan yetiştiriciliği, ormancılık, su ürünleri ile ilgili alanlardaki kalite, gelir artışı, pazarlama hizmetleri ve üretim artışı gibi çalışmalarını içinde barındıran genel bir uygulamadır. Temel amaç; tarımsal üretimde, kalite, standardizasyon, pazarlama ve tarımsal gelir düzeyinin daha yukarı seviyelere taşınmasıdır.²⁰²

Tarımsal kalkınma, zirai faaliyetlerin her alanında üretim ve kalitenin artırılarak, altyapı ve pazarlama olanaklarının geliştirilmesi yoluyla tarım sektöründe istihdam olanağı bulan bireylerin yaşam standartlarının daha iyi yerlere taşınmasını ifade etmektedir. Türkiye’de tarımsal kalkınma ile kırsal kalkınma birbirlerini tamamlayan kavramlardır ve sadece tarımsal üretim artışı sağlanarak tarımsal kalkınma sağlanamaz. Dolayısıyla tarım sektöründe eğitimden sağlığa, çevre koşullarından teknolojiye bütünlük bir kırsal kalkınma sağlanması gerekmektedir.²⁰³

Kırsal kalkınma çalışmaları, kırsal bölgelerde ortaya çıkan problemlerin kapsamı ve bu sorunlara yönelik alternatif çözüm yöntemleri sunmaya çalışmaktır. Kırsal bölgelerde ortaya çıkan problemlere yönelik sunulan çözüm önerileri kırsal bölgelerin yapısına uygun olarak çözümlenmek durumundadır. Kırsal kalkınma genel olarak ifade edilecek olursa toplumun refah düzeyinin gelişmiş ülke seviyesine çıkartılmasını amaç edinmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda uygulanacak politikalar aşama aşama hayata geçirilmesi gerekmektedir. Genel olarak problemlerin teşhis edilmesi ve tanımlanmasını takiben planlama ve projelendirme aşamasına geçilmesi ve son olarak yürütme ve uygulama mekanizmasının yürürlüğe konması gerekmektedir.²⁰⁴

²⁰²Gülçubuk Bülent <https://slideplayer.biz.tr/slide/12044865/> , (04.08.2018)

²⁰³ Osman Karkacier vd., 4. Ulusal Tarım Ekonomi Kongresi, Türkiye’de Tarımsal Kalkınma ve Sürdürülebilir Çevre İlişkisi, 2000, s. 2

²⁰⁴ Participatory Monitoring and Evaluation (Handbook for Training Field Workers), FAO/RAPA Publication No: 1988/2, Bangkok, Thailand.

2.3. TARIMSAL KALKINMANIN ÖNEMİ VE BÖLGESEL KALKINMADAKİ YERİ

Sınırları belirlenmiş bir bölgenin veya alanın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulların ve refah düzeyinin artırılması sağlanarak ekonomik açıdan sürdürülebilir bir gelecek inşa etme çabalarına genel olarak bölgesel kalkınma denilmektedir. Yapılan bu tanım birçok kurum, kuruluş ve akademisyen tarafından kabul görmüştür.²⁰⁵

Bu bağlamda bölgesel kalkınmanın tarım kanadı ile ilgili olarak, kalkınma ekonomisi çalışmalarının başlamış olduğu 1950’li yıllardan beri ekonomistlerin odağında yer alan tarım sektörü zaman içinde farklı şekillerde yorumlanmıştır. 1950’li yıllarda kalkınma modelleri ve planlama alanında yapılan çalışmalarda tarıma gereken ilgi gösterilmemiştir. Diğer sektörlerle nazaran daha geri planda bir değerlendirme ile karşılaşmıştır ve sanayi sektörünü beslemesi gerektiği düşünülen bir alan olarak değerlendirilmiştir. 1960’lardan sonra bunun bir hata olduğu anlaşılacak şekilde tarımın sanayiye besleyen bir alan olduğu yanlışlığından vazgeçilerek tarım ve sanayinin birbirini desteklemesi gerektiğinin farkına varılmıştır.²⁰⁶

Bütün dünya ülkeleri var olan kaynaklarını sanayi ve hizmet sektörlerine ayırmayı tercih ederek tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıdan kurtulma çabası içine girmektedirler. Bu yönelimin temel sebebi ise katma değer etkisinin tarım sektöründe görece az olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Fakat bu düşüncenin aksine tarım kritik bir sektör olmaktan hiçbir zaman uzaklaşmamaktadır. Bunun altında yatan sebepler ise nüfusun beslenmesi, gıda güvenliği ve gelir dağılımı ile ilgili kaygılardır. Bütün ulusların temel içgüdüğü öncelikli olarak nüfusun beslenmesi ve ülkede açlıktan kaynaklanan bir kargaşa durumunun oluşmasının önüne geçmektir. Gıda güvenliği de yine aynı derecede önem arz eder, bireyler uygun fiyattan kesintisiz olarak gıda erişimi arzular. Devletler bunu garanti etmek zorundadır. Bunu kendi üretimleri veya ithal yolu ile sağlayabilir. Fakat ülkeler arasındaki değişen koşullar sebebi ile sürekli gıda ithali yapmak mümkün olmayabilir. Bu durumda ülkeler kendi üretimini gerçekleştirerek

²⁰⁵ Cahit Aydemir - İlhan Karakoyun, Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı Ve Kalkınma Ajansları Karacadağ Kalkınma Ajansı Örneği, Bursa, Ekin Yayınları, 2011, s.11.

²⁰⁶ Soner Ögüt, Evolution of Agricultural development Strategies, Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 4, S. 1, Adana, 1993, s. 19-21

olağanüstü durumlar için yeterli gıda stoku yapmak durumundadır. Dolayısıyla tarım her zaman kritik sektör olma özelliğini koruyacaktır.²⁰⁷

Tarım sektörü ekonomik sistem içerisinde vazgeçilmez bir parça olarak yerini korumaktadır. Tarım sektörü ekonomik, sosyal, politik ve teknik yönleriyle diğer sektörlerden farklı olan, her türlü düzenleme, müdahale ve transferlerin daha yoğun olarak kullanılabilirdiği önem derecesi yüksek bir sektördür. Bu yüzden tarım, bütün ülkelerde stratejik bir öneme sahip olmakla beraber ülkenin kendine has ekonomik yapısına göre belirlenen bir tarım politikası ile ülkenin olanakları dâhilinde desteklenen bir sektördür. Dış etkenlere maruz kalma açısından diğer sektörlerle göre daha hassas olmakla beraber verimliliğin değişmesi ise birçok değişken tarafından tetiklenebilmektedir. Bu alanda uygulanan/uygulanacak olan politikaların temel amacı var olan kaynakların verimli kullanılmasına yönelik olarak ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan, örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasıdır.²⁰⁸

Gelişmekte olan ülkeler, içinde buldukları ekonomik yapıdan kurtulup daha modern yapıya kavuşabilmek adına büyük çabalar sarf etmektedirler. Bu modern yapının yolu da sanayiden geçmektedir. Bu modern sürece geçiş yapma aşamasında tarım sektörü ile sanayi sektörü arasında sıkı bir bağ kurulması gerekmektedir. Gelişmiş birçok ülke öncelikle tarım sektöründe ilerleme kaydederek bu alandan sanayiye kaynak aktarımı yaparak gelişmiş ülke statüsüne ulaşmışlardır.²⁰⁹

2.4. TÜRKİYE'DE TARIMSAL KALKINMA

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de tarımsal kalkınmanın tarihsel gelişimi, tarım sektörünün önemi, tarımsal yatırımlar ve son olarak tarımsal kalkınmayı destekleyen kurumlardan bahsedilerek 5 başlık altında Türkiye'de tarımsal kalkınma değerlendirilecektir.

²⁰⁷ Sami Taban – Muhsin Kar, Kalkınma Ekonomisi, 2. Baskı, Ekin Yayın Evi, Bursa, 2015, s. 90-91

²⁰⁸ Emine Olhan, Türkiye'de Reformlar Kapsamında Yoksullaşan Tarım Sektörü, 10. Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya, 2012, s.145-152.

²⁰⁹ Yusuf Tuna, Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları: Türkiye İle İlgili Bir Değerlendirme, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, No:487., 1993, s. 42

2.4.1. Türkiye’de Tarımsal Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Kırsal kalkınmaya yönelik yaklaşımlar zaman içerisinde toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen bilim ve teknoloji ışığında değişiklik göstermiştir.²¹⁰

Türkiye’de kırsal bölgelerde refah düzeyinin artırılması ve kalkınmanın sağlanmasına kapsayan çalışmalar, Cumhuriyet’in kurulduğu yıllara kadar uzanmaktadır. Cumhuriyetin kurulması ile başlayan çağdaşlaşma çabaları kırsal kesimde ve kalkınma alanlarında etkisini hissettirmiştir. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal bölgelerde yaşadığı tarımın ekonomiden aldığı pay göz önüne alındığı zaman tarımsal kalkınmanın ulusal kalkınma açısından önemi göz ardı edilemeyecektir ve bu alana ayrı bir önem vermek gerekecektir. Bu kapsamda uygulanan bir takım tedbirler şu şekildedir.²¹¹

- 17 Şubat 1923 tarihinde I. İzmir İktisat Kongresi düzenlenerek tarım sektörünün sorunları görüşülmüş ve aşar vergisinin kaldırılarak tarımda dirlik sağlanması amaçlanmıştır. Tarımda makineleşme de bir diğer önemli husus olarak masaya yatırılmıştır.
- 1924 yılında yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanunu ile hukuki bir yapı kazanan köylerin idari yapısı ve uygulamaya geçirilecek hizmetler belirlenmiştir. Kırsal bölgelerin yeterli donanıma sahip olabilmeleri amacı ile 1940 yılında Köy Enstitülerinin kararı alınmıştır.
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) ile planlı döneme giriş yapılmış ve ekonomik kalkınmanın sağlıklı ve verimli bir şekilde sağlanması için ilk adım atılmıştır. Kırsal bölgelerin altyapı çalışmaları, kamu hizmetlerinin kırsala ulaşımı ve kırsal kalkınmanın ivme kazanması amacıyla farklı stratejiler belirlenerek uygulama aşamasına geçilmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1971’de belirlenen Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY)’e imalat, sanayi, madencilik alanında sanayi işletmelerinin kurulmasına karar verilmiştir. Kırsal kesimin refah düzeyinin artırılmaması sosyo-ekonomik açıdan birçok problemi doğuracaktır. Kırdan kente göç dalgası bu problemlerden biridir.

²¹⁰ Frank Ellis – Stephen Biggs, “Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s, Development Policy Review, c. 19, S. 4, 2001, s.437-448.

²¹¹DPT, Ulusal Kalkınma Stratejisi, 2006, s. 6-36.

Kırsalda işsizlik sorunu çözülmediği müddetçe bu göç engellenemez. Bu nedenle 8. BYKP'den sonra kırsal kalkınma projelerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Uygulanmış ve hala uygulaması devam eden kalkınma projelerinin başlıca amaçları şöyledir.²¹²

- Yörelere sahip oldukları doğal kaynakları en iyi biçimde değerlendirmek,
- Tarımın gelişmesini sağlamak ve verimliliği arttırmak,
- Kırsal alandaki nüfusu harekete geçirmek ve bilinçli bir şekilde örgütlenmesini sağlamak,
- Kırsal alandaki altyapı sorununu gidermek,
- Kalifiye işgücü yetiştirmektir.

Bu çalışmalara ek olarak gönüllü faaliyet gösteren kuruluşlar da bulunmaktadır. Türkiye Kalkınma Vakfı ve TEMA vakfı bu kuruluşların başında gelmektedir. Bu gönüllü kuruluşlar kırsal nüfusun refah düzeyinde artış sağlamak için kalkınma modelleri geliştirmek, çevre, çocuk ve kadın sorunlarına çözüm bulmak amacıyla farklı bölgelerde faaliyetlerine devam etmektedir.

2.4.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi

Ekonomik kalkınma alanında vazgeçilmez bir yere sahip olan tarım sektörü küresel rekabet ortamı, pazar şartlarındaki hızlı değişim ve esnekliğinde etkisiyle daha da önemli bir konuma gelmektedir. Türkiye’nin bu önemli sektör açısından avantajlı durumda olduğunu söylemek mümkündür. Üç tarafının denizlerle çevrili olması, akarsuları, ekolojik çeşitliliği bitkisel ve hayvansal üretim çeşitliliğine elverişli olması Türkiye’yi avantajlı bir konuma getirmektedir. Tarım sektörü gıda üretimi, gıda çeşitlendirmesi, toplumsal sağlığı ve kalkınmayı yakından ilgilendiren bir alan olması münasebetiyle ayrı bir öneme sahiptir. Halkın sağlığı ekonomik gelişme için yeterli ve dengeli beslenme vazgeçilemez bir unsur olarak yerini korumaktadır. Yeterli ve dengeli beslenmenin yerine getirilebilmesi için satın alma gücü gerekliliği kadar bu ürünleri

²¹² Bülent Gülçubuk – Ertan Karabıyık, Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikası ve Yükümlülükleri, Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi, 18-20 Eylül, Erzurum, 2002, s. 472-473

temin edebilecek bir ortam da gereklidir. Ekonomik ve sosyal gelişimde önemli vazifeler yerine getiren tarım sektörü bundan sonrada aynı vazifeleri yerine getirmeye devam edecektir. Ülke nüfusunun beslenmesi, milli gelire katkısı, sermaye birikimi, ihracata olan katkısı, hammadde temini gibi birçok kritik fayda sağlaması münasebeti ile önemli bir sektör olma özelliğini korumaya devam edecektir. Kısaca ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları da göz önüne alınarak bir değerlendirmeye tabi tutulduğu zaman tarım sektörü toplumun bütün kesimlerini ilgilendirmektedir.²¹³

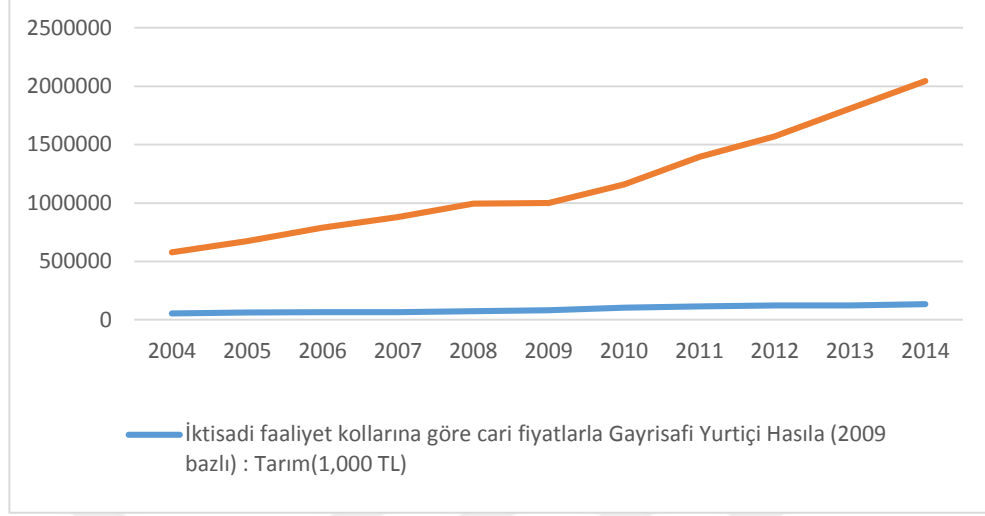
Tarım sektörü üretim faktörleri ile sıkı bir iletişim içindedir. Geleneksel yapıdaki tarım sektörleri için toprak ve işgücü asli unsurlar olarak tanımlanmaktadır. Bu girdilerin üretimdeki payına bakıldığı zaman sermaye faktöründen yüksek olduğu görülecektir. Tarım sektörü diğer sektörlerle karşılaştırıldığında emek yoğun bir üretim yapısının hâkim olduğu görülmektedir. Fakat günümüz ekonomik yapısında meydana gelen teknolojik değişimlerle birlikte bu durum yavaş yavaş tersine dönmeye başlamaktadır. Ekonomi gelişirken tarımın ekonomi ile olan bağları da daha güçlü hale gelmektedir. Tarım sektörü güçlendikçe piyasaya daha fazla ürün sunmakta ve piyasadan daha fazla girdi satın almaktadır.²¹⁴

Şekil 1’de Türkiye GSMH’si ve Türkiye GSMH’si içinde tarım sektörü verilmektedir. Buna göre GSMH’nin toplam artış hızı yanında tarımın artış hızı düşük düzeyde kalmıştır. 2004 yılında 54,365 TL olan tarım sektörünün büyüklüğü 134,724 TL’ye ulaşarak 2,5 kata yakın bir büyüme yakalarken toplam GSMH 2004 yılında 577,023 TL 2014 yılında ise 2,044,465 TL’ye ulaşarak 3,5 kattan biraz fazla bir artış sağlamıştır.

²¹³ Zeki Doğan, vd., Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, Niğde üniversitesi iktisadi idari bilimler fakültesi dergisi, ocak 2015, c. 8, S. 1, s. 29-41

²¹⁴ Doğan, vd., 2015, s. 37

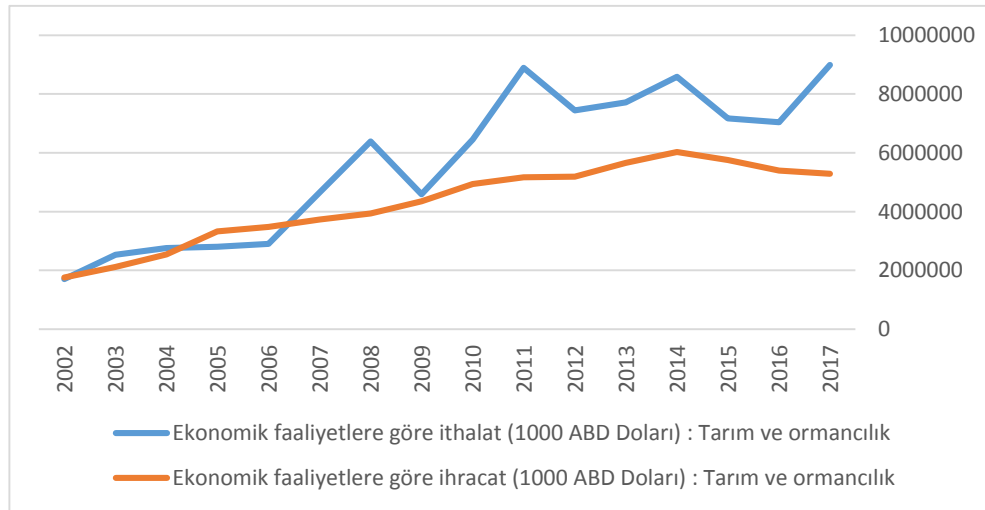
Şekil 1: GSMH ve İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Tarım) (2009 Bazlı) (1000 TL)

Kaynak : <http://www.tuik.gov.tr> , (05.09.2018).

Aşağıda yer alan şekil 2’de 2002-2017 yılları arasında tarım ve ormancılık ürünlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı verilmektedir. Genel olarak ihracat ithalatın her zaman altında kalmıştır. 2005 ve 2006 yıllarında ise bu genel gidişatın aksi yönde bir durum gözlemlenmektedir. Tarım ve ormancılık ürünleri bir ülkenin döviz geliri elde edebilmesi, sanayiye hammadde temin edilmesi, istihdam alanı sunması gibi pek çok alanda ekonomik katkı sağlamaktadır. Tarım ve ormancılık alanında grafikte görüldüğü üzere zaman zaman dalgalanmalar gösterse bile genel olarak makasın açıldığını söylemek doğru olacaktır.

Şekil 2: Türkiye Tarım ve Ormancılık ürünleri İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> , (05.09.2018).

1980'lerdeki değişim ve küreselleşme tarım sektörünü de etkilemiş ve tarım politikalarında büyük değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Tarım sektöründeki bu önemli değişim sürecinin tetikleyicileri arasında; Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikaları, 1986'da başlayıp 1994 yılında tamamlanan Uruguay Raundu'nda tarım sektörüne yönelik belirlenen kararlar, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerde uygulanması istenen "Yapısal Uyum Politikaları" gösterilebilir.²¹⁵

2.4.3. Tarımsal Kalkınma İle İlgili Yaşanan Sorunlar

Tarımsal kalkınma ile ilgili sorunlar kırsal alanda demografik yapı ve sorunlar, kırsal alanda yerleşim, altyapı ve sorunlar, kırsal alanda ekonomik yapı ve sorunlar şeklinde üç temel başlıkta ele alınmıştır.

2.4.3.1. Kırsal Alanda Demografik Yapı ve Sorunlar

Kırsal kesimden kente doğru gerçekleşen göç olgusuna değinmek gerekirse endüstrileşme çabalarının yetersiz olduğu 1923-1950 yılları arasında topraktan kopuş olmadığı ve kente göçlerin az olduğu görülmektedir. 1950'li yıllar geride kalmaya başladığında ise tarımda makineleşmenin başlaması ve nüfus artışının hızlanması tarım topraklarının yetersiz kalması sonucunu doğurmuştur. Artık kırsal bölgelerden kente doğru yoğun bir göç akımı başlayacaktır. Fakat bu göç kentlerdeki iş olanakları ile eşanlı değil tamamen plansız ve koordine olunmadan kent alanlarına aşırı yığılma olacak şekilde gerçekleşmiştir. Bu göç sağlıklı bir nüfus hareketi olarak değerlendirilmekten uzak kalmış ve gizli işsizlerin kentlere itilmesi olarak görülmektedir. Yani endüstrileşme hızını aşmış bir göç dalgası olduğu için kentlere yığılan nüfus istihdam sorunu ile beraber gelmiştir.²¹⁶

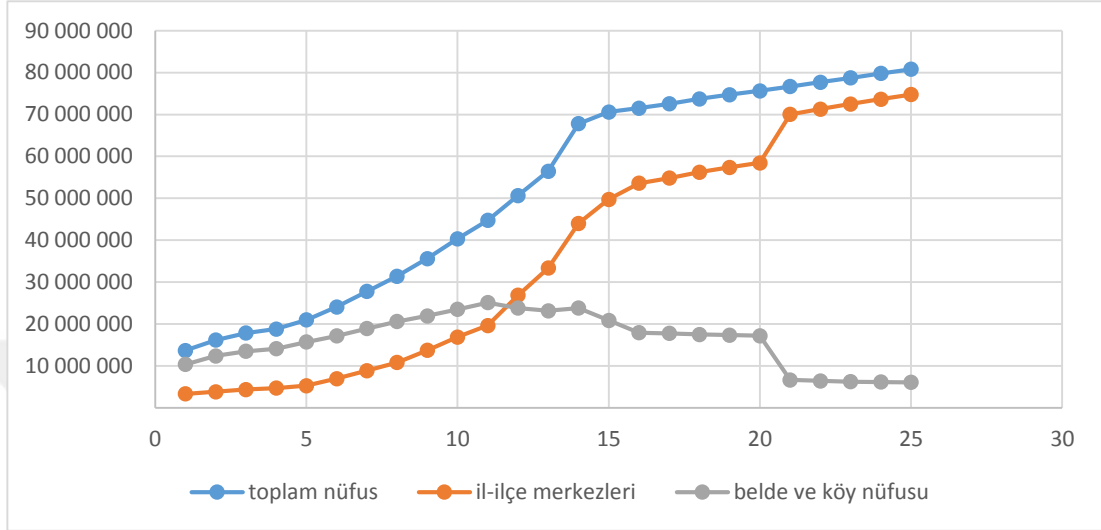
Kırsal bölgelerde tarımsal gelirin yetersizliği, tarım topraklarının küçük parçalara ayrılması, tarımsal üretimde makine kullanımının artması sonucu işgücüne duyulan gereksinimin azalması, eğitim, sağlık ve sosyal aktivitelerde kentlerin daha iyi

²¹⁵Nazan Susam, vd., Türkiye'de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, c. 10, S. 1, 2008, s. 327

²¹⁶Zeynel Dinler, Tarım Ekonomisi, 5. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s. 106.

imkânlara sahip olması, kırsal bölgelerin tarım dışı istihdam politikaları konusunda yetersiz kalması gibi sebeplerden dolayı 1950’li yıllarda başlayan kırdan kente göç olgusu ivme kaybına uğramış olsa da devamlılığını sürdürmektedir.²¹⁷

Şekil 3: Türkiye’de Kır Kent Nüfusu (1927-2017)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>, (05.09.2018).

1927-2017 kır-kent nüfusu yukarıdaki grafikte verilmiştir. Verilen grafikte her bir noktanın temsil ettiği yıllar sırasıyla; 1927, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 2000, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017’dir. Türkiye’de 1965 yılında yapılan nüfus sayımında 31,3milyon olan nüfus, 2007 yılında 70,5 milyon 2017 yılında ise 81 milyona yaklaşarak yaklaşık 6 katlık bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 1965 yılında nüfusun yaklaşık olarak yarısı kırsal bölgelerde yaşarken 2017 yılında ise nüfusun onda birinden daha azı kırsal bölgelerde yaşamaya başlamıştır. 1980-1985 yılları arasındaki kır nüfusu ile kent nüfusu arasındaki fark kapanarak 1985 yılında kent nüfusunun kır nüfusunu geçtiği gözlemlenmektedir. Kent nüfusu ile toplam nüfus arasındaki pozitif yönlü ilişki 1927 yılından bu yana kesintisiz olarak devam ederken 1980 yılından sonra kır nüfusu azalış eğilimine girmiştir.

1965 yılında kırsal bölgede yaşayanlar ile günümüz arasında bir kıyas yapıldığında kent nüfusunun hızlı yükselişinin aralıksız olarak devam ettiği gözlemlenmektedir. Türkiye’de kentleşmenin geldiği son noktayı daha net bir şekilde

²¹⁷ DPT,a. Kırsal Kalkınma Politikaları, 9.BYKP (2007-2013) Özel İhtisas Alt Komisyonu Raporu, DPT Y., Ankara, 2006, s. 3-6

görmek adına 2014-2017 yıllarına ait kent ve kırsal nüfusuna ait değişimlere bakmakta fayda vardır. 2014 yılında il ve ilçe merkezlerinde yaşayan bireylerin oranı %91,8 belde ve köylerde yaşayan bireylerin oranı %8,2'dir. 2017 yılında ise oranlar kent nüfusu için %92,5 kırsal nüfusu için %7,5 olarak gerçekleşmiştir.²¹⁸

Kırsal bölgelerden kente doğru gerçekleşen yoğun göç dalgası kentlerde sosyo-ekonomik problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar arasında en dikkat çeken başlıklar şu şekildedir,²¹⁹

- Gecekondulaşma ve çarpık kentleşme,
- Kayıt dışı ekonominin büyümesi,
- Çeşitli enformel sektörlerin ortaya çıkması ve göç edenler için artan sosyal dışlanma riski sayılabilir.

Toplam doğurganlık hızı kırsal bölgelerde daha yüksek gerçekleşirken doğurganlık çağındaki kadın nüfusunun daha az olması kırsal bölgelerdeki nüfus artışının makul düzeyde kalmasını sağlamaktadır. 2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre kentlerdeki nüfus artışı binde 26 olarak gerçekleşirken bu rakam kırsal bölgelerde binde 4,2 seviyesinde kalmaktadır. Kırsal bölgelerde 65 yaş üstü vatandaşın oranı kentsel bölgelere göre artış göstermiştir. Kırsal bölgelerden yaşanan genç nüfus göç hareketliliği kadar ikinci konut talebi ve emeklilik gibi sebeplerden dolayı, özellikle kentteki yaşlı nüfusun kırsal yerleşim bölgelerine artan ilgisinden dolayı ülke genelinde 65 yaş üstü nüfusun mekânsal dağılımında kırsal alan ön plana çıkmaktadır. Nitekim 2000 yılı değerlerine göre 65 yaş ve üzeri yaş grubunda bulunan fertlerin oranı kırsalda %7,4 iken, kentte %4,8'dir.²²⁰

2.4.3.2. Kırsal Alanda Yerleşim, Altyapı ve Sorunlar

Kırsal bölgeler nüfus bakımından düşük nüfuslu küçük yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Coğrafi şartlar bakımından konumları incelendiğinde köy muhtarlıklarının kırsal yerleşmelerin %25'e yakın bir bölümü ovalarda, %10'u

²¹⁸<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21507>, (15.05.2018)

²¹⁹DPT, a. Kırsal Kalkınma Politikaları, 9.BYKP (2007-2013) Özel İhtisas Alt Komisyonu Raporu, DPT Y., Ankara, 2006

²²⁰DPT, a.g.e., 2006a.

vadilerde, %65'e yakın bir bölümü de dağların eteğine kurulmuştur. Dolayısıyla toprak bakımından dar ve engebeli yerlere kurulan yerleşim birimleri olan köylere hizmet ulaştırmak oldukça zor bir süreçtir.²²¹

Köylerin %30'u, ağırlıklı olarak tarla ya da bağ ve bahçelerin içine kuruldukları için seyrek bir yerleşme oluşumu gözlenmektedir. Bu dağınıklık ise bazı hizmetler ve altyapının maliyetini yükseltmekte ve bir takım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Kırsal yerleşimlerin %35'i ilçe merkezlerine 30 km. veya daha çok uzaklıkta bulunması, köy yerlerine ulaşım imkânlarının gerçekleşmesine rağmen yine de yönetimle olan ilişkiler bakımından bir takım sınırlılıklar mevcuttur. Köylerin önemli bölümünün yersarsıntısı, su basması, toprak kayması, çığ, vb. doğal yıkım tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu bir gerçektir. Yerleşim düzenlerinin bu ve benzeri tehlikeleri minimize edecek şekilde tasarlanmamış olması kırsal bölgelerde can ve mal güvenliği bakımından tehdit unsuru oluşturmaktadır

Geray (1998) yerleşim düzeninin kırsal kalkınma bakımından doğurduğu sonuçları şu şekilde özetlemektedir;²²²

- Yeterli ölçek büyüklüğüne ulaşamadığı için bazı kamusal hizmetlerin küçük yerleşim yerlerinde nispeten daha pahalıya mal olması.
- Yerleşimin seyrek olduğu yerleşimler, merkezi yönetimin köy topluluğu ile olan ilişkilerine ket vurmaktadır.
- Birden fazla yerleşim yerine sahip olan köy muhtarlıklarının, halkın ortak çalışımı ve kalkınma projelerinin aktif olarak içinde yer almasının önüne geçmektedir.
- Yerleşim şekillerinin dağınık ve toplu olmasına bağlı olarak yeniliklere uyum sağlama sürecinde de farklılıklar gözlemlenmektedir. Dağınık yerleşimler daha içe dönük ve yeniliklere kapalı bir yapıya sahip olmaktadır.
- Yerleşim yerinin şartları ne kadar zorlu olursa yoğun ve modern tarıma geçiş süreci de o denli zorlaşmaktadır. Örneğin, teknoloji transferinin daha rahat ulaştırılabildiği ova yerleşmelerinde 1950'li yıllardan sonra modern tarıma yönelik uygulamalar görülmekteyken, dağlık bölgeler için bu söylenemez.

²²¹Güney, 2003, s.28.

²²² Cevat Geray, "İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz- Yaklaşım ve Uygulamalara Toplu Bir Bakış", 1998, s.79-80.

Günümüzde dahi dağlık bölgelerde klasik tarım yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir.

2.4.3.3. Kırsal Alanda Ekonomik Yapı ve Sorunlar

Türkiye arazilerinin %35'i tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır. Türkiye'de tarım yapmanın mümkün olduğu araziler kategoriye ayrıldığı zaman birinci sınıf arazi miktarı 4.8 milyon hektar, ikinci sınıf arazi miktarı 5.9 milyon hektar, üçüncü sınıf arazi miktarı 6.2 milyon hektar ve dördüncü sınıf arazi miktarı ise 4.6 milyon hektardır. Ekili ve dikili alanların yaklaşık 8.5 milyon hektarı ekonomik olarak sulanabilir özellikte olup, bunun ancak yarısından bir miktar fazla kısmı sulanabilmektedir.²²³

Sulama barajlarının faaliyete geçirildikten sonra tarım arazilerine suyun ulaştırılabilmesi adına ana kanalların devlet tarafından yaptırılması kararlaştırılmıştır. Fakat çiftçinin kendi tarlasına suyu çekmek için 2. veya 3. bir kanala ihtiyaç duyması halinde bunu, çiftçinin üstlenmesini özendirerek çalışmalar yapılmış olsa da çiftçinin bu konudaki yetersizliği sulanabilir alanlar yeterince sulanamamasına neden olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da verimli topraklar atıl kalmaktadır.²²⁴ Türkiye'deki tarım alanında faaliyet gösteren bireyler sahip oldukları tarım arazilerinin dörtte birini hatalı ve yanlış kullanmaktadır. Toprak varlığının yanlış kullanımı ile tarıma uygun toprakların sanayi ve yerleşim yeri olarak kullanılması ve verimsiz alanlarda tarım faaliyetlerinin yürütülmeye çalışılması var olan toprak bütünlüğümüzün yetenek dışı kullanımına maruz bırakmıştır. Kısaca var olan toprak bütünlüğümüzü yetenek dışı kullanıma maruz kalmaktadır.²²⁵ Türkiye de küçük aile işletmelerinin bulunduğu bölgelerde nüfus artışına paralel olarak toprak daha fazla işlenmeye başlamış ve buna bağlı olarak verimlilik de ters yönde hareket etmeye başlamıştır. Küçük işletme sahipleri daha fazla üretebilmek adına daha fazla borç yük altına girerek eldeki topraklarını da kaybetmeye başlamıştır. Tarıma yönelik modernizasyon sürecinin kırsal

²²³Anonim, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Türkiye'de Tarım ve Destekleme Politikaları, APK, Ankara, 2002, s.3.

²²⁴ Geray 1998, s. 70-71.

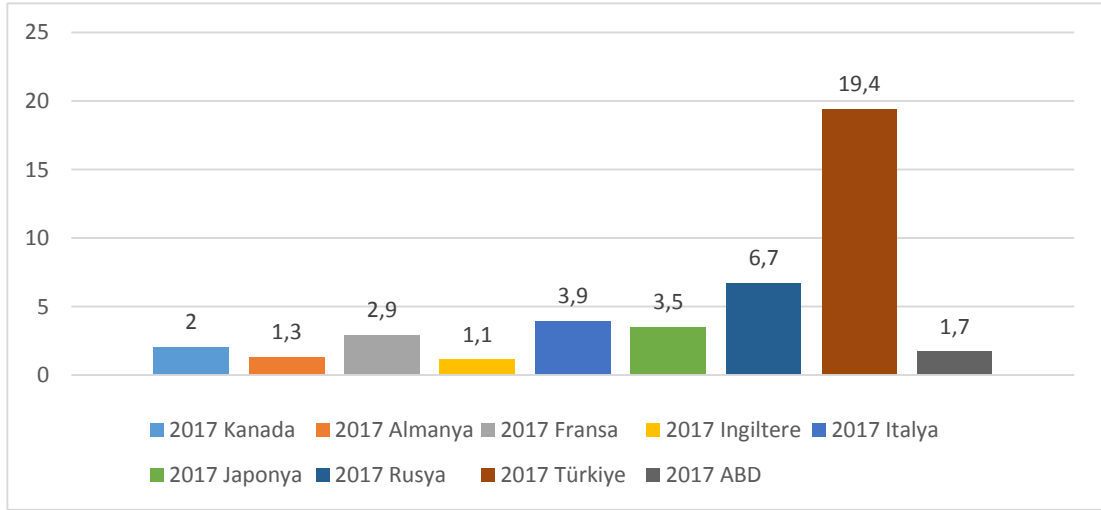
²²⁵ Mustafa Sarı, "Arazi Kullanımı Ve Erozyon İlişkisi", Erozyonla Mücadele TEMA Eğitim Semineri Notları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.76.

bölgelere diğer bir etkisi ise üretim için ihtiyaç duyulan emek talebinin azalmasına bağlı olarak kırdan kente göç akımı başlamıştır.²²⁶

Türkiye'deki toprağın mülkiyet dağılımı, toprak sahiplerinin %45'i gibi önemli bir çoğunluğun 2 hektardan daha az toprağa sahip olduğu görülürken 50 hektardan daha fazla toprağa sahip olanların oranının ise %0.8 gibi küçük bir azınlık olması, ülkemizdeki küçük işletme sahipliğinin ne kadar yaygın olduğunu gözler önüne sermektedir. 1991 yılına ait verilere göre tarım ile uğraşanların %93'ü kendine ait topraklarda çiftçilik ile uğraşırken geriye kalan %7'nin biraz üstündeki bir kısmın kira veya ortaklığa dayalı tarım yaptığı görülmektedir.²²⁷

Türkiye, G8 ülkelerine göre oldukça farklı tarımsal işgücü oranlarına sahiptir. Ekonomik faaliyetlere göre istihdamın dağılımı G8 ülkeleri ile Türkiye karşılaştırması şekil 4'de verilmiştir.²²⁸ İşgücüyle ilgili olarak Türkiye'de tarım sektöründe çalışanların yüzdesinin %19,4 olarak gerçekleştiğini G8 ülkelerinde ise bu oranın ortalama 2,88 olduğu gözlemlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün payının daha düşük gerçekleşirken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere bu oran daha üst seviyelerde gerçekleşmektedir.

Şekil 4: Türkiye - G8 Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdamın Dağılımı

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/anaSayfa.do> , (05.09.2018).

²²⁶ Mübeccel Kıray, Toplum Bilim Yazıları, Gazi Üniversitesi. İİBF.Y. Ankara, 1982, s. 22.

²²⁷ Geray, 1998, s. 72.

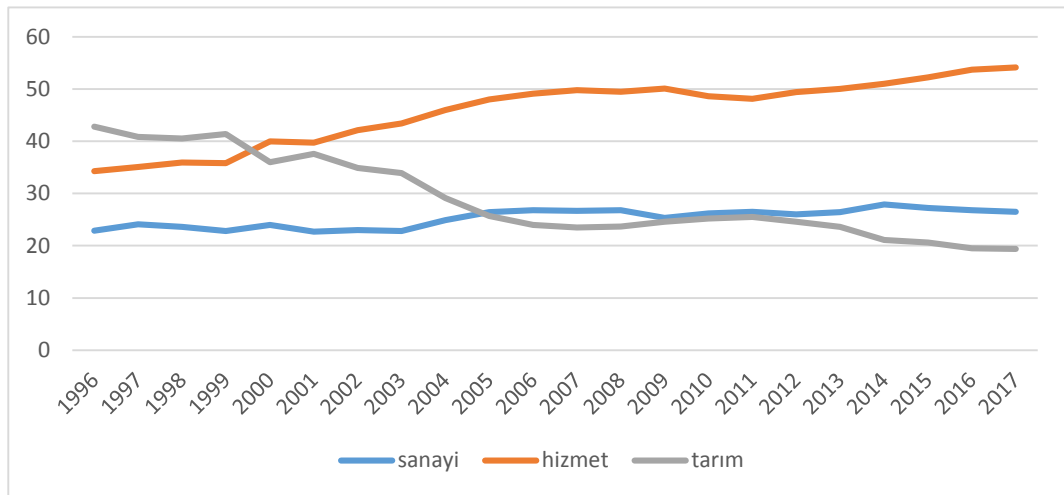
²²⁸ Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdamın dağılımı (Tarım), TÜİK, 2017.

Kırsal bölgelerde farklı şekillerde işgücü çokluğu meydana gelebilir; mevsimlik, gizli, açık, teknolojik ve yapısal işsizlik gibi, fakat Türkiye’de özellikle 1950 ve sonrasında tarımda artan makineleşme oranına bağlı olarak teknolojik işsizlik ön plana çıkmaktadır.²²⁹

Kırsal bölgelerde nüfus artış hızının yüksek olması, makineleşme, küçük işletme yoğunluğunun yüksek olması ve miras yoluyla toprakların parçalanarak küçülüp verimsiz hale gelmesi kırsal bölgeler için tarımsal işsizliği her geçen gün arttırmaktadır.²³⁰

1996-2017 yıllarına ait istihdamın sektörel dağılımı şekil 5’de gösterilmiştir.²³¹ Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı karşılaştırıldığında, kalkınmanın mutlak bir sonucu olarak değerlendirilen tarımdaki istihdam oranının her geçen gün azalma eğilimi olduğu görülmektedir. 1996’dan günümüze kadar geçen süre içerisinde düzenli artış sağlayan sektör olarak hizmet sektörü istikrarını korumaktadır. 1996 yılında hizmet sektörünün payı 34,3 gerçekleşirken 2017 yılında bu oranın 54,1 olduğu görülmektedir. Buna karşılık tarımda ise durum hizmet sektörünün tam tersi yönde bir seyir izlemiştir. 1996 yılında tarımın istihdamdaki payı 42,8 olurken 2017 yılında bu oran 19,4 seviyesine gerilemiştir.

Şekil 5: Türkiye 1996-2017 İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>, (06.09.2018).

²²⁹Geray 1998, s. 76-77.

²³⁰ Güney 2003, s. 28.

²³¹ TR 1996-2017 Yıllarında İstihdamın Sektörel Dağılımı (%), TÜİK, 2017.

2.4.4. Türkiye’de Tarımsal Yapı

Bu kısım Türkiye’nin tarımsal yapısının genel hatlarıyla ifade edilmeye çalışıldığı bölümdür. Yıllar itibariyle üretim gerçekleştirmeleri, üretime bağlı olarak kullanımı sağlanan gübre ve ilaç kullanımındaki değişimin yıllar itibariyle değerleri ile bilgiler yer alacaktır. Kullanılan tarım arazisi ve gerçekleşen üretim arasındaki bağıntıya bakılarak verimlilik ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu üretimlerin gerçekleşmesinde katkılarına binaen tarımsal işletmelerin yapısının genel durumu hakkında bilgi verilerek bölüm sonlandırılacaktır.

2.4.4.1. Tarımsal Arazi Kullanım Durumu

İşletme Büyüklüğüne göre arazi kullanım dağılımına ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre 5 dekar ve altında araziye sahip olan işletmecilerin %10,4 ile en çok “Sadece Hane Halkının Kendi Tüketimi İçin Kullanılan (Mutfak Bahçesi) Alan” için üretim yaptıkları görülürken 500 dekar ve üzerinde araziye sahip olan işletmelerin bu alanda hiç üretim yapmadıkları görülmektedir. Meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler ile içecek ve baharat bitkileri, kavaklık ve söğütlük, koruluk ve orman arazisi, tarıma elverişsiz arazi ve daimi çayır arazisi için işletme büyüklüğü ile kıyaslama yapıldığı zaman işletme büyüklüğü ile bu alanlar arasında çok fazla değişkenlik olmadığı söylenebilir. Otlak (mera) arazisinde işletme büyüklüğüne farklılık göstermekle beraber en fazla araziye sahip olanın 1000 dekar ve üzerinde alana sahip işletmeler olduğu görülmektedir. Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi yüzdesine baktığımızda ise küçük dekara sahip işletmelerde bu alanın daha fazla olduğu ve buna göre işletme büyüdükçe kullanılmayan arazi miktarının azaldığı söylenebilir.

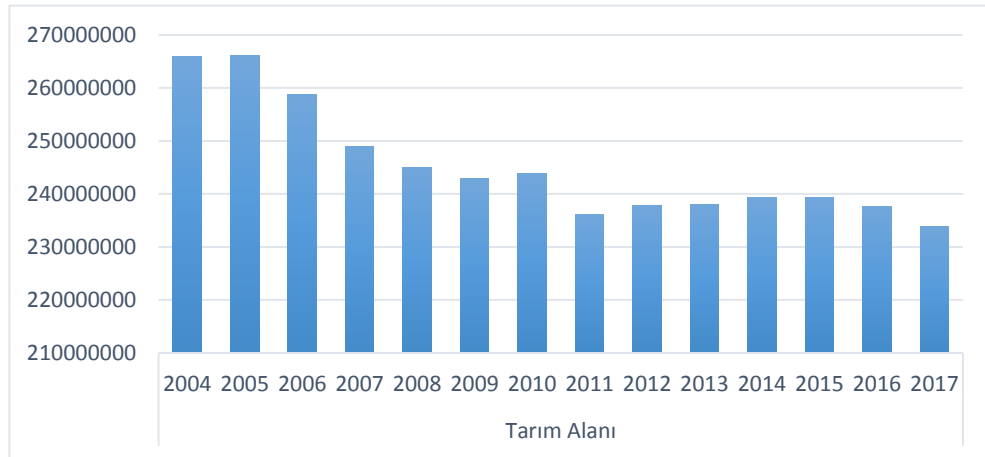
Tablo 1: İşletme Büyüklüğüne Göre Arazi Kullanımı Dağılımı, 2016

İşletme büyüklüğü (dekar)	Ekilen tahıl ve diğer bitkisel ürün alanı	Nadas	Sebze ve çiçek alanı ile çiçek bahçeleri (fidelikler ve örtü altı dâhil)	Meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler ile içecek ve baharat bitkilerinin kapladığı arazi (fidanlık ve örtü altı dâhil)	Kavaklık & Söğütlik	Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi	Daimi çayır arazisi	Otlak (mera) arazisi	Koruluk ve orman arazisi	Tarıma elverişsiz arazi	Sadece hane halkının kendi tüketimi için kullanılan (mutfak bahçesi) alan
Toplam	100	69,3	9,7	2,2	0,1	1,6	2,4	1,3	0,3	0,9	0,3
-5	100	16,8	2,3	9,1	0,2	2,6	1,3	1,1	0,4	4,1	10,4
5-9	100	21,1	3,1	6,1	0,1	2,5	1,6	1,0	0,7	1,8	3,9
5-19	100	35,8	2,5	3,6	0,2	2,8	1,8	0,8	0,7	1,4	2,4
20-49	100	53,0	4,5	3,3	0,2	3,1	2,8	0,6	0,6	1,0	0,9
50-99	100	67,5	6,6	2,1	0,3	1,8	2,7	0,8	0,4	1,4	0,3
100-199	100	73,1	9,4	2,1	0,1	1,8	3,1	0,5	0,2	0,7	0,2
200-499	100	77,5	10,2	1,9	0,1	1,4	2,5	0,7	0,2	0,6	0,1
500-999	100	77,6	11,6	2,3	0,0	1,1	1,4	0,5	0,1	0,7	0,0
1000+	100	68,8	15,7	1,3	0,1	0,6	1,7	5,0	0,3	0,9	0,0

Kaynak: TÜİK, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, 2016

Şekil 6'da 2014-2017 yılları arasında tarımsal faaliyetler için kullanılan alanlar gösterilmektedir. Şekil 6'ya bakıldığında tarımsal faaliyetler için kullanılan alanın gün geçtikçe azaldığı görülmektedir. 2004 yılında 265.931.780 dekarlık bir alan tarımsal faaliyet için kullanılırken, 2017 yılına geldiğimizde ise tarımsal faaliyet için kullanılan alan 233.850.926 dekara düşmüştür. 32.080.854 dekarlık bir düşüş meydana gelmiştir.

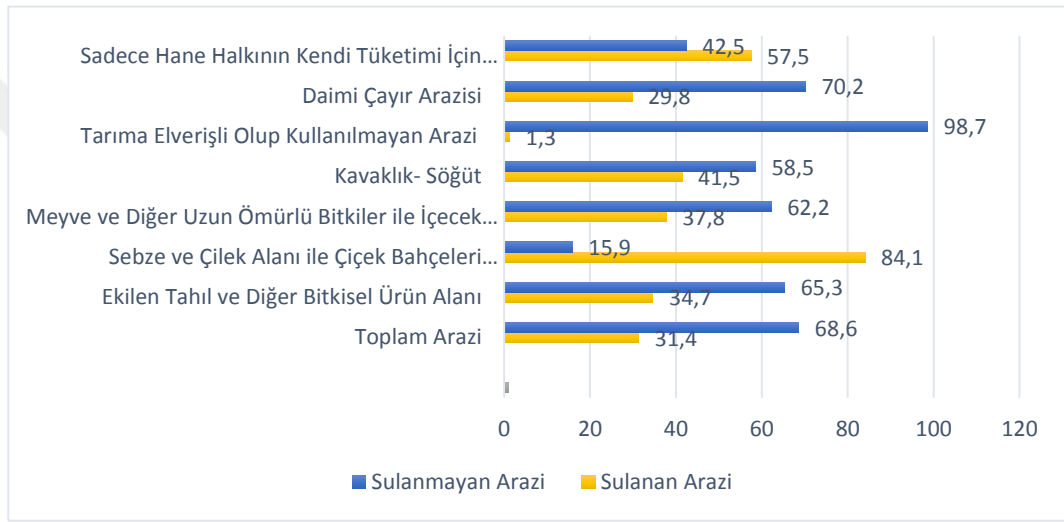
Şekil 6: Türkiye'de 2004-2017 Tarımsal Alan Kullanım Dağılımı

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>, (06.09.2018).

2016 yılında tarımsal faaliyet için kullanılan alanların kullanım amacı ve sulanma yüzdesini gösteren bilgiler Şekilde 7’de verilmektedir. Buna göre - hane halkının kendi tüketimi için kullandığı alan ve - sebze ve çiçek alanı ile çiçek bahçelerinde sulanan arazinin sulanmayan araziden daha fazla olduğu diğer alanlarda ise sulanamayan arazilerin sulanan arazilerden daha fazla olduğu görülmektedir. Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazilerde ise %1,3 ile çok az bir alan sulanmaktadır. Tarımsal faaliyet için kullanılan alanın %68,6’sı sulanma imkânına sahip değilken %31,4’lük bir kısmı sulanma imkânına sahiptir.

Şekil 7: Türkiye’de 2016 Arazi Yapılarına Göre Sulanan ve Sulanmayan Alan

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> ,(06.09.2018).

2.4.4.2. Tarım İşletmelerinin Yapısı

Tarımsal İşletmelerin genel yapısına ilişkin bilgiler vermeden önce hane halkı ve işletmeci/yöneticilerin yılda ortalama kaç gün çalıştıkları ile ilgili bilgiler Tablo 2’de verilmektedir. Hane halkı ve işletmeci arasında çalışma süresi açısından belirgin bir farklılık yoktur. Toplam tarım işçilerinin %20,9’u 56 günden az çalışırken %37,4’ü 225 günden fazla çalışmaktadır. 225 gün ve üzerinde çalışan hane halkı ve işletmeci oranı en az çalışma oranına sahip iki gruptan daha yüksektir.

Tablo 2: Tarım İşinde Çalışma Süresi

Tarım işinde çalışma süresi	Toplam	Hane halkı ferdi	İşletmeci/Yönetici
Toplam	100,0	100,0	100,0
56 günden az	20,9	20,2	22,0
56 - 112 gün	16,5	16,0	17,3
113 -168 gün	13,7	13,6	14,0
169 - 224 gün	11,5	11,8	11,0
225 gün ve daha fazla	37,4	38,5	35,7

Kaynak: TÜİK, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, 2016

İşletme büyüklüğü ve tarım arazisinin tasarruf şekline göre işletme ve işledikleri arazi dağılımı Tablo 3’de verilmektedir. Tarımsal işletmelerin büyüklüğü ile işlenen tarım arazisi ve sahiplik durumuna göre tarımsal arazilerin işlenme durumu tabloda ayrıntılı olarak yer almaktadır. Tabloya göre kendi arazisi olan işletme oranı, yalnız kendi arazisini işleten, hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenlerin oranı %96,6 ile oldukça yüksek bir orana sahiptir. İşletme büyüklüğü arttıkça kendi arazisi üzerinde tarımsal faaliyet ile ilgilenen işletme sayısının azaldığı görülmektedir. 5 dekar ve daha az tarım arazisine sahip olan işletmelerde yalnız kendi arazisinde faaliyet gösteren işletme oranı %96,5 gerçekleşirken, 1000 dekar üzerine çıktığı zaman bu oran %45,7 seviyelerine düşmektedir.

Tablo 3: İşletme Büyüklüğü ve Tarım Arazisinin Tasarruf Şekline Göre İşletme ve İşledikleri Arazi Dağılımı, 2016

A; İşletme B; Tarım Arazisi		Kendi arazisi olan işletmeler						Kendi arazisi olmayan işletmeler						İki ya da daha fazla tasarruf şekli ile arazi işleyen	
		Topla Total		Yalnız kendi arazisini işleyen (ziyetsizlikle tutulan arazi dâhil)		Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleyen		Yalnız kira ile arazi işleyen		Yalnız ortaklıkla arazi işleyen		Diğer şekilde arazi işleyen ⁽¹⁾			
İşletme büyüklüğü (dekar) ⁽²⁾		A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Toplam-Total		100	100	79,5	59,9	17,1	36,4	3,0	3,2	0,3	0,4	0,1	0,0	0,0	0,1
-5		100	100	96,5	95,5	1,3	2,1	1,9	2,1	0,2	0,3	0,1	0,1	-	-
5 - 9		100	100	91,5	91,3	4,2	4,3	3,5	3,7	0,2	0,2	0,5	0,4	0,0	0,0
10 - 19		100	100	88,9	88,2	8,1	8,9	2,6	2,5	0,3	0,4	0,0	0,0	-	-
20 - 49		100	100	81,9	80,3	13,6	15,0	4,2	4,3	0,4	0,4	0,0	0,0	-	-
50 - 99		100	100	73,5	72,2	23,7	25,0	2,4	2,4	0,4	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0
100 - 199		100	100	63,4	61,8	33,7	35,4	2,4	2,3	0,5	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
200 - 499		100	100	53,5	52,0	43,5	44,9	2,4	2,6	0,2	0,1	0,0	0,0	0,4	0,3
500 - 999		100	100	42,7	41,6	54,1	55,2	2,5	2,5	0,6	0,6	0,0	0,0	0,1	0,1
1000+		100	100	45,7	51,9	49,6	41,5	3,7	5,7	0,9	0,6	0,0	0,2	0,1	0,2

Kaynak: TÜİK, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, 2016

Tarımsal işletmelerde genel çoğunluk kendi arazisi üzerinde faaliyet göstermektedir. Başkasının arazisinde faaliyet gösteren tarımsal işletme oranı toplam işletme içerisinde %3,4 ile düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Tarımsal faaliyet gösteren işletmeler çoğunlukla kendi arazisi üzerinde faaliyetlerini sürdürürken, küçük bir azınlık ise mülkiyeti kendisine ait olmayan araziler üzerinde tarımsal faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tablo 4: İşletmelerin Ekonomik Büyüklüklerine Göre Dağılımı, 2016

Ekonomik büyüklük sınıfı (TL.)	Toplam işletme
Toplam	100,0
<6 660	21,7
6 660 - <26 640	36,3
26 640 - <83 250	27,5
83 250 - <333 000	12,7
333 000 - <832 500	1,4
832 500+	0,3

Kaynak: TÜİK, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, 2016

İşletmelerin ekonomik büyüklüklerine göre dağılımı Tablo 4’de verilmektedir. Türkiye’de işletmelerin ekonomik büyüklüğüne göre sınıflandırmasına bakıldığında toplam işletmelerin %58’i 0–26.640 TL işletme büyüklüğüne sahiptir. %27,5’i 26.640-83.250 TL, %12,7’si 83.250–333.000 TL, %1,4’ü 333.000–832.500 TL %0,3’ü ise 832.500 TL ekonomik büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5: İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme Başına Düşen Tarım Arazisi Parça Sayısı ve Tarım Arazisi Ortalama Parça Büyüklüğü, 2016

İşletme büyüklüğü (dekar) ⁽¹⁾	İşletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı	Tarım arazisi ortalama parça büyüklüğü (dekar)
Toplam- Total	5,9	12,9
-5	1,5	1,6
5 - 9	2,4	2,7
10 - 19	3,4	3,8
20 - 49	4,7	6,4
50 - 99	6,9	9,4
100 - 199	10,1	12,9
200 - 499	13,7	20,6
500 - 999	21,1	30,3
1000+	36,9	60,3

Kaynak: TÜİK, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, 2016

İşletme büyüklüğüne göre işletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı ve tarım arazisi ortalama parça büyüklüğü 5 dekar ve daha küçük işletmelerde ortalama parça sayısı 1,5 iken ortalama parça büyüklüğü 1,6 dekardır. İşletme büyüklüğü 1000 dekar ve üzerinde olan işletmelerde ortalama parça sayısı 36,9 iken ortalama parça büyüklüğü 60,3 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 5’de görüldüğü üzere işletme büyüklüğü, işletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı ve tarım arazisi ortalama parça büyüklüğü arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

2.4.4.3. Tarımsal Üretim

Tablo 6’da 2001-2017 yılı arasındaki üretim miktarları verilmektedir. Buğday ve pamuk da ciddi bir artış görülmemektedir. Arpada ise 2006 yılına kadar istikrarlı bir artış görülürken 2017 yılındaki üretim miktarı 2001 yılındaki üretim miktarından daha düşük gerçekleşmiştir. Şekerpancarı, mısır ve ayçiçeğinde ise kayda değer artışlar

gözlemlenmektedir. 3 katlık bir artışla ayçiçeği en iyi yükseliş gösteren ürün olurken 2,5 kattan biraz fazla bir artışla ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 6: Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alan ve Üretim Miktarları (TON)

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır	Ayçiçeği	Pamuk (Kütlü)	Şekerpancarı
2001	19 000	7 500	2 200	650	2 357	12 632
2002	19 500	8 300	2 100	850	2 541	16 523
2003	19 000	8 100	2 800	800	2 345	12 622
2004	21 000	9 000	3 000	900	2 455	13 517
2005	21 500	9 500	4 200	975	2 240	15 181
2006	20 010	9 551	3 811	1 118	2 550	14 452
2007	17 234	7 306	3 535	854	2 275	12 414
2008	17 782	5 923	4 274	992	1 820	15 488
2009	20 600	7 300	4 250	1 057	1 725	17 274
2010	19 674	7 250	4 310	1 320	2 150	17 942
2011	21 800	7 600	4 200	1 335	2 580	16 126
2012	20 100	7 100	4 600	1 370	2 320	14 919
2013	22 050	7 900	5 900	1 523	2 250	16 488
2014	19 000	6 300	5 950	1 637	2 350	16 743
2015	22 600	8 000	6 400	1 680	2 050	16 022
2016	20 600	6 700	6 400	1 670	2 100	19 592
2017	21 500	7 100	5 900	1 964	2 450	21 149

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 7'deki ürünlerin 2001-2017 yılları arasındaki üretim miktarları verilmektedir. 2001 yılından günümüze kadar geçen süre içerisinde tabloda yer alan bütün ürünlerin üretim miktarlarında artış meydana gelmiştir. Diğer ürünler arasında zeytin ise 3,5 kat artış göstererek en yüksek artış oranının görüldüğü ürün olarak yerini almaktadır. Yıllar itibarıyla en düşük artış oranının gerçekleştiği ürün ise fındık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 7: Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri Üretimi (Ton)

Yıl	Üzüm	Elma	Zeytin	Portakal	Fındık	Çay
2001	3 250 000	2 450 000	600 000	1 250 000	625 000	824 946
2002	3 500 000	2 200 000	1 800 000	1 250 000	600 000	791 700
2003	3 600 000	2 600 000	850 000	1 250 000	480 000	869 000
2004	3 500 000	2 100 000	1 600 000	1 300 000	350 000	1 105 000
2005	3 850 000	2 570 000	1 200 000	1 445 000	530 000	1 192 004
2006	4 000 063	2 002 033	1 766 749	1 535 806	661 000	1 121 206
2007	3 612 781	2 457 845	1 075 854	1 426 965	530 000	1 145 321
2008	3 918 442	2 504 494	1 464 248	1 427 156	800 791	1 100 257
2009	4 264 720	2 782 365	1 290 654	1 689 921	500 000	1 103 340
2010	4 255 000	2 600 000	1 415 000	1 710 500	600 000	1 305 566
2011	4 296 351	2 680 075	1 750 000	1 730 146	430 000	1 231 141
2012	4 234 305	2 888 985	1 820 000	1 661 111	660 000	1 250 000
2013	4 011 409	3 128 450	1 676 000	1 781 258	549 000	1 180 000
2014	4 175 356	2 480 444	1 768 000	1 779 675	450 000	1 266 311
2015	3 650 000	2 569 759	1 700 000	1 816 798	646 000	1 327 934
2016	4 000 000	2 925 828	1 730 000	1 850 000	420 000	1 350 000
2017	4 200 000	3 032 164	2 100 000	1 950 000	675 000	1 300 000

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

Tablo 8’de 2001-2017 yılları arasında gerçekleşen sebze üretim miktarları verilmektedir. Kuru soğan, karpuz ve kavun üretim miktarlarında üretim artışı gerçekleşmemekle beraber bir azalma görülmektedir. Salatalığın üretim miktarında ise düşüş olmamakla beraber bir artış yaşandığını söylemek doğru olmayacaktır. En belirgin üretim artışının yaşandığı üretim kalemi domates olarak görülmektedir. Domates üretim miktarı 2001 yılında 8.425.000 ton olarak gerçekleşirken 2017 yılında 1,5 kat bir artış sağlayarak 12.750.000 ton olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Sebze Üretim Miktarları (Ton)

Yıllar	Domates	Salatalık	Kavun	Karpuz	Soğan(Kuru)
2001	8 425 000	1 740 000	1 775 000	4 020 000	2 150 000
2002	9 450 000	1 670 000	1 820 000	4 575 000	2 050 000
2003	9 820 000	1 783 120	1 735 000	4 215 000	1 750 000
2004	9 440 000	1 725 000	1 750 000	3 825 000	2 040 000
2005	10 050 000	1 745 000	1 825 000	3 970 000	2 070 000
2006	9 854 877	1 799 613	1 765 605	3 805 306	1 765 396
2007	9 936 552	1 670 459	1 661 130	3 796 680	1 859 442
2008	10 985 355	1 682 776	1 749 935	4 002 285	2 007 118
2009	10 745 572	1 735 010	1 679 191	3 810 205	1 849 582
2010	10 052 000	1 739 191	1 611 695	3 683 103	1 900 000
2011	11 003 433	1 749 174	1 647 988	3 864 489	2 141 373
2012	11 350 000	1 741 878	1 688 687	4 022 296	1 735 854
2013	11 820 000	1 754 613	1 699 550	3 887 324	1 904 846
2014	11 850 000	1 780 472	1 707 302	3 885 617	1 790 000
2015	12 615 000	1 822 636	1 719 620	3 918 558	1 879 189
2016	12 600 000	1 811 681	1 854 356	3 928 892	2 120 581
2017	12 750 000	1 827 782	1 813 422	4 011 313	2 131 513

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

Son dönemlerde popülerliği giderek artan organik tarım ürünleri üretimine ilişkin üretim miktarları Tablo 9'da verilmektedir. Organik tarım alanında faaliyet gösteren çiftçi sayısı 2005'den 2017'ye kadar 5 kattan fazla bir artış göstererek 14.401'den 75.067'e çıkmıştır. Organik olarak üretimi gerçekleştirilen ürün sayısı ise 205'den 214'e çıkmıştır. Organik bitkisel üretim değişimine bakıldığında 2005 yılında 421 ton olan toplam üretim 2017 yılında 2406 ton olarak gerçekleşerek 5 kattan fazla bir artış yaşamıştır.

Tablo 9: Organik Bitkisel Üretim (Ton)

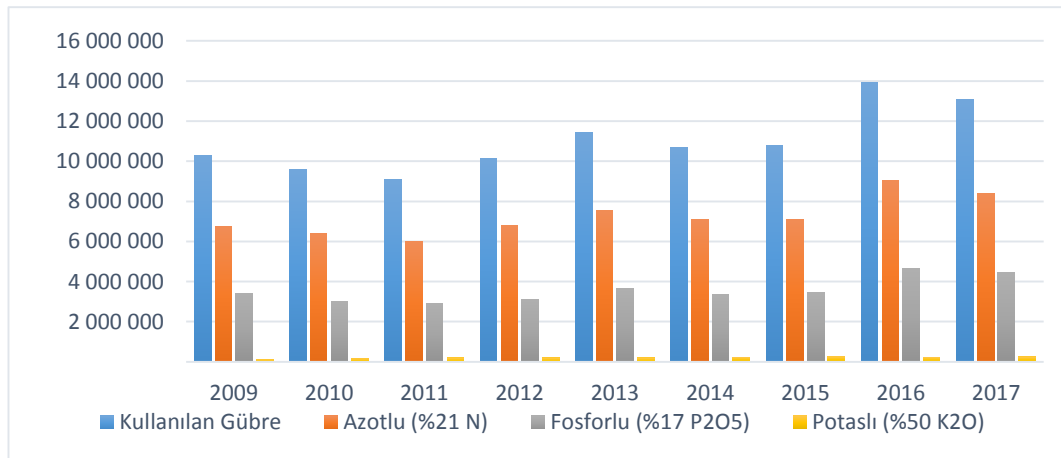
	Ürün sayısı	Çiftçi sayısı	Alan (hektar)	Üretim (Ton)
2005	205	14 401	203 811	421
2006	203	14 256	192 789	458
2007	201	16 276	174 283	568
2008	247	14 926	166 883	530
2009	212	35 565	501 641	983
2010	216	42 097	510 033	1 343
2011	225	42 460	614 618	1 659
2012	204	54 635	702 909	1 750
2013	213	60 797	769 014	1 620
2014	208	71 472	842 216	1 642
2015	197	69 967	515 268	1 829
2016	238	67 878	523 777	2 473
2017	214	75 067	543 033	2 406

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

2.4.4.4. Girdi Kullanımı

Tarımsal üretimde verim artışı için gübre önemli bir gösterge olmakla beraber aynı zamanda tarım işletmeleri için bir maliyettir. Şekil 8’de 2009-2017 yılları için gübre kullanım miktarları ton cinsinden verilmektedir. 2009 yılında 10.278.731 ton gübre kullanımı yapılırken 2017 yılında bu rakam 13.089.074 ton olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle toplam gübre kullanımında dalgalanmalar yaşanmakla beraber genel eğilim artış yönünde olmuştur.

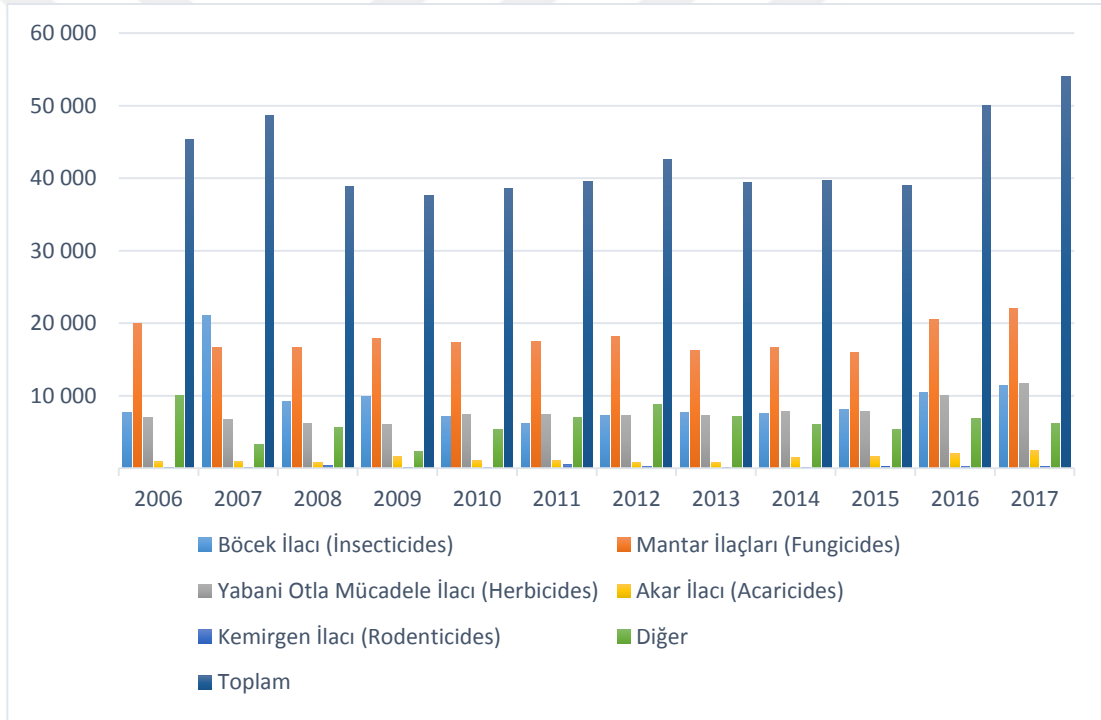
Şekil 8: Türkiye’de 2009-2017 Kimyasal Gübre kullanımı (Ton)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> ,(06.09.2018).

Tarımsal üretimde ilaçlı mücadele ürününün sağlıklı şekilde hasat edilebilmesi için büyük bir önem arz etmektedir. Dış etkenler ve doğa olaylarının birbir etkilediği tarımsal üretimde dış etken olan böcek ve hastalıkların hasadı etkilememesi için ilaçlı mücadele gerekmektedir. Şekil 9’da 2006-2017 yılları arasındaki tarımsal ilaç kullanımı verilmektedir. Toplam tarımsal ilaç kullanımı 2006 yılında 45.376 ton olarak gerçekleşirken 2017 yılında 54.098 ton olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal ilaç kullanımında en büyük azalış yaşanan yıl 2007’den 2008’e geçişte yaşanmıştır. En büyük artış ise 2015 yılında 2016 yılına geçişte yaşanmıştır. 2015 yılında toplam tarımsal ilaç kullanımı 39.026 tonken 2016 yılında 50.054 tona çıkarak 11.028 tonluk bir artış yaşanmıştır.

Şekil 9: Türkiye’de 2006-2017 Tarımsal İlaç Kullanımı (Ton)

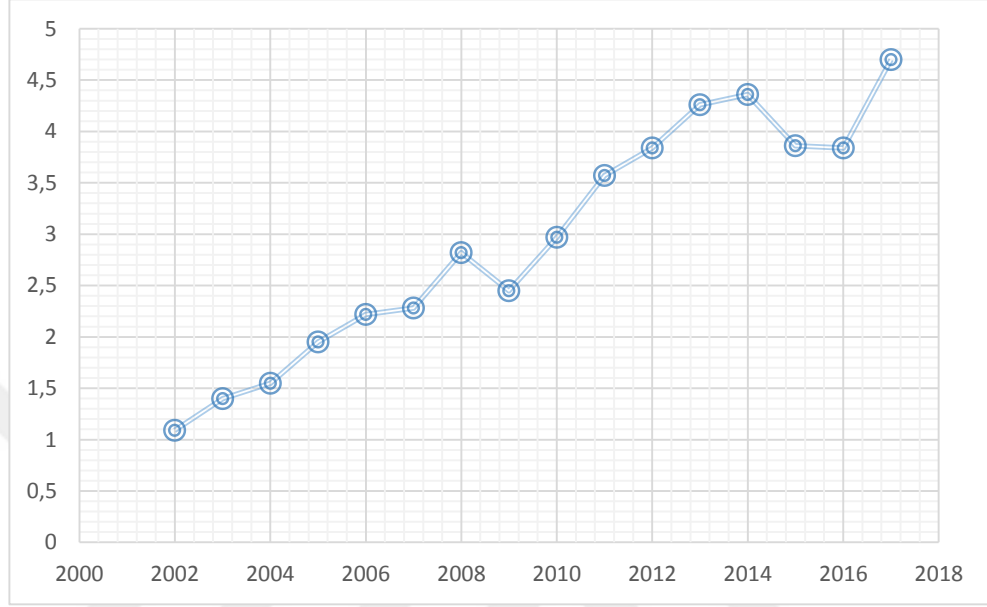

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>, (06.09.2018).

Tarımsal girdi kullanımını açısından bir diğer önemli gider ise mazottur. Şekil 10’da 2002-2017 yılları arasındaki ortalama mazot fiyatları gösterilmektedir. 2002 yılı itibariyle sürekli artış gösteren mazot fiyatları 2009, 2015 ve 2016 yıllarında tersine hareket etmiştir. 2008 ortalama fiyatı 2,82 TL olarak gerçekleşirken 2009 yılı ortalama fiyat gerçekleşmesi 2,45 olmuştur. 2015 ve 2016 yıllarında da benzer durum gözlemlenebilirken diğer yıllarda sürekli artış yaşanmıştır. Tarımsal üretimde makine

kullanımı arttıkça mazot fiyatlarının da tarımsal üretim için önemi artmaktadır. Artan mazot fiyatlarına çözüm olarak çiftçilerin verimlilik ve üretkenlik alanlarında daha etkin çalışmaları gerekmektedir.

Şekil 10: Türkiye’de 2002-2017 Ortalama Mazot Fiyatı

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>, (06.09.2018).

2.4.5. Türkiye’de Tarımsal Kalkınmayı Destekleyen Kurumlar

Bu kısımda genel hatlarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren tarımsal kalkınmayı destekleyen kurum ve kuruluşlardan bahsedeceğiz. Bahsedilecek kurum ve kuruluşlar sırasıyla aşağıdaki gibidir.²³²

- Tarım ve Orman Bakanlığı (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı).
- Kalkınma ajansları.
- Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD).
- Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü (TİGEM).
- Tarım Kredi Kooperatifleri.
- Toprak Mahsulleri Ofisi.
- Ziraat Bankası.
- Tarımsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK).

²³² Konuyla alakalı olduğu için bu maddeler arasında en kapsamlı şekilde TKDK üzerimde durulacaktır.

2.4.5.1. Tarım ve Orman Bakanlığı (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı)

2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı kanun ile ticaret, sanayi, ziraat ve orman işlerini yürütmek amacıyla İktisat Vekâleti olarak faaliyete başlamıştır. Daha sonraki yıllarda birçok kez yayınlanan kanun veya kanun hükmünde kararnamelerle farklı isimler altında faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Son olarak 3.6.2011 tarihli resmi gazetede yayınlanan 639 sayılı KHK ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı adı değiştirilerek Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı adını almıştır.²³³ 703 sayılı KHK ile bakanlıklarla ilgili bir takım değişikliğe gidilmiştir. 27. ve 28. maddelerle Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Orman ve Su İşleri bakanlığında birleşime gidilerek Tarım ve Orman bakanlığı adı altında birleşmiştir.²³⁴

1163 sayılı Kooperatifler Kanuna göre kurulan tarımsal amaçlı kooperatiflerin hayata geçirmek istedikleri projeleri desteklemek tarım ve orman bakanlığının görev alanına girmektedir. Bu destekler sayesinde kırsal bölgelerde üreticiler arasında birlikteliği güçlendirmek ve verimlilik temelli üretimi ön plana çıkartarak rekabet gücünü artırmaktır. Bunlar başarılı bir uygulama sürecinden geçtikten sonra kırsal bölgelerde istihdam sorunu çözülerek işletmelerin teknoloji kullanım yoğunluğunun artırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kooperatif mülkiyetinde devam eden bazı projeler şunlardır.²³⁵

- Kooperatif Mülkiyetinde (20 ton/gün kapasiteli) Zeytinyağı Fabrikası.
- Kooperatif Mülkiyetinde (40-60 T/G) Kontinü Sistem Zeytinyağı Fabrikası.
- Kooperatif Mülkiyetinde (100 ton/yıl kapasiteli) Zeytin Salamura.
- Kooperatif Mülkiyetinde (1000 ve 2000 Ton/Yıl kapasiteli) Soğuk Hava Deposu
- Kooperatif Mülkiyetinde (15 ton/gün kapasiteli) Çeltik İşleme Tesisi.
- Kooperatif Mülkiyetinde (5 ve 10 ton/gün kapasiteli Mandıra) Süt İşleme Tesisi.

Bakanlık tarımsal faaliyetlerin her alanında ilgili düzenleme ve çalışmayı yapmakla yükümlüdür.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının görevleri;²³⁶

- Bitkisel ve hayvansal üretim ile su ürünleri üretiminin geliştirilmesi,

²³³ <http://www.tarim.gov.tr/Link/1/Misyonumuz-Vizyonumuz> , 27.03.2018.

²³⁴ 703 sayılı KHK, sayı:30473, 2018, s. 16.

²³⁵ <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Projeler-Ve-Kredilendirme/Projeler> , (21.08.2018)

²³⁶ 639 Sayılı KHK, Madde 2, 2011, s. 1.

- Tarım sektörünün geliştirilmesine ve tarım politikalarının oluşturulmasına yönelik araştırmalar yapılması,
- Gıda üretimi, güvenliği ve güvenirliliği, kırsal kalkınma, toprak, su kaynakları ve bio çeşitliliğin korunması, verimli kullanılmasının sağlanması,
- Çiftçinin örgütlenmesi ve bilinçlendirilmesi,
- Tarımsal desteklemelerin etkin bir şekilde yönetilmesi,
- Tarımsal piyasaların düzenlenmesi gibi ana faaliyet konularının gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak,
- Gıda, tarım ve hayvancılığa yönelik genel politikaları belirlemek, uygulanmasını izlemek ve denetlemektir.

Bakanlığa bağlı 7 adet genel müdürlük hizmet vermektedir. Faaliyet alanları ise şu şekilde belirtilmektedir.²³⁷

- Güvenilir gıda ve yem arzını sağlamak, bu amaçla politikalar oluşturmak ve denetlemek.
- Bitkisel ürünlerde üretimi, verimliliği ve çeşitliliği artırmak.
- Hayvancılığı geliştirmek, teşvik etmek ve teşvik esaslarını belirlemek.
- Denizlerde ve iç sularda sürdürülebilir balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği ile avcılığının esaslarını belirlemek ve bunları teşvik etmek.
- Rekabetçi bir tarım sektörünün oluşturulması, fiziki potansiyelin, çevre ve arazinin geliştirilmesi, Kırsal alanlardaki yaşam kalitesinin ve ekonomik çeşitliliğin iyileştirilmesi, yerel kırsal kalkınma kapasitesinin oluşturulması için programlar hazırlamak, uygulamak ve izlemek.
- Ulusal kalkınma planları doğrultusunda tarımsal araştırma ve geliştirme stratejilerini ve önceliklerini belirlemek, projeler hazırlamak, hazırlatmak, uygulamak ve uygulatmak.

²³⁷ 639 Sayılı KHK, 2011

2.4.5.2. Kalkınma Ajansları

Kalkınma ajansı tanımı üzerine birbirinden farklı tanımlamalar yapılmış olsa da üzerinde mutabık olunan net bir tanım bulunmamaktadır. Bu tanım netliğinin oluşmaması kalkınma ajanslarının ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye bile farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç itibarıyla bölge yapısı, coğrafik farklılıklar, kuruluş amaçlarındaki farklılıklar gibi sebepler tanım netliğinin oluşmamasında etkili rol oynamaktadır. Yapılan bir tanımlamada kalkınma ajansı; bir ülkenin belli bir coğrafi bölge sınırlarında özel ve kamusal tüm şirketler, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği sağlayarak, bölgenin ekonomik yapısını ve kalkınmasını sağlamaya yönelik kurulmuş yasal hükümlerle hayata geçen kuruluşlardır.²³⁸

Diğer bir tanıma göre ise kalkınma ajansları, belirli coğrafi sınırlar içerisinde kolektif ilgi misyonu, yerel veya bölgesel kamu ve özel mercileri ve kuruluşlarıyla işbirliği sağlayarak süreç yöneten “otonom” bir yapıdır.²³⁹

Bir diğer tanımlama ise kalkınma ajanslarını, geleneksel merkezi ve yerel hükümet idari yapılarının dışında, bölgesel merkezli, finansı kamu tarafından gerçekleştirilen ve tasarlanma amacı ekonomik kalkınma olan kuruluşlardır.²⁴⁰

Bölgesel Kalkınma Ajansları ise çoğunlukla Avrupa’da bulunurken ilk örneği ABD’de kurulan Tennessee Valley Authority (TVA) olup 1933 yılında kurulmuştur. Daha sonra Almanya, Hollanda, İtalya, Portekiz, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde bölgesel kalkınma ajansı kurmuştur. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının faaliyet alanında yer alan bölgenin potansiyelini ve olası tehditlerini tespit ederek bu yönde politika geliştirmek, ekonomiye canlılık sağlamak ve bölgede yaşayan halkı da katılım sürecine dâhil ederek kalkınmayı hızlandırmaktır. Ayrıca bölgenin uzun dönemli ekonomik kalkınma dinamiklerini tetikleyerek bölgenin ekonomik

²³⁸ Seyit Koçberber, “Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi”, Sayıştay Dergisi, Sayı:61, Ankara, Nisan-Haziran, 2006, s. 37

²³⁹ Hughes T. James, “The Role of Development Agencies in Regional Policy: An Academic and Practitioner Approach”, Urban Studies, c. 35, S. 4, April, 1998, s. 1

²⁴⁰ Henrik Halker – Mike Danson, Regional Development Agencies in Western Europe: A Survey of Key Characteristics and Trends, 1996, s. 9

cazibesini yükseltmek ve bölgenin sosyo-kültürel seviyesini arttırmaya çalışarak sosyal bir takım sorumlulukları da üstlenmesi gerektiğini söylemek doğru olacaktır.²⁴¹

Ajanslar genellikle kentsel bölgeleri kapsayan faaliyetler yürütse de az da olsa kırsal bölgeler içinde faaliyet gösteren kalkınma ajanslarını da görmek mümkündür. Bu açıdan tarımsal üretimin ve tarıma dayalı sanayi kollarının geliştirilmesi akla gelecektir.²⁴²

2010 yılında DİKA, DOĞAKA, KARACADAĞ, KUDAKA, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA), MEVKA ve Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKÂ) Teknik Destek Programları kapsamında, proje hazırlama, iş planı ve yöntemleri, insan kaynakları yönetimi, tarihi eser restorasyonlarına yönelik fizibilite hazırlama, tarımsal üretim ve ürün zararları ile mücadele, markalaşma ve patent, engellilere yönelik iletişim becerilerini geliştirmeleri için gerekli eğitim programlarını uygulamışlardır. Ayrıca AB ile diyalog gelişimi içinde sivil toplum ilişkilerinin gelişimi, tercüme ve raporlama gibi farklı alanlarda uzmanlık eğitimleri de uygulamakta ve çalışmalara gerekli katkıyı sağlamaktadırlar.²⁴³

Tarımla alakalı olarak Ankara Kalkınma ajansının Ankara kırsalları için yenilikçi ve sürdürülebilir kırsal kalkınma faaliyetlerini desteklemek ve gelişimini sağlamak amacıyla tarım ve tarıma dayalı sanayinin inovatif uygulamalar çerçevesinde 2017 yılında kırsal yenilik eylem planını yürürlüğe koymuştur.²⁴⁴

2.4.5.3. Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)

Birleşmiş Milletlere bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren ve 30 Kasım 1977 deki anlaşma ile yürürlüğe giren IFAD'ın temel amacı gelişmekte olan ülkelerde tarımsal kalkınmaya yönelik olarak uzun vadeli esnek kredi imkânı ile birlikte sınırlı miktarlarda hibe programları yürütmektir. Bu amaçlarla bağlantılı olarak ülkelerin stratejik planlarının hazırlanmasına destek sağlamak ve tarım projelerinin yürütülmesini

²⁴¹ Metin Berber, Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, KTÜ İktisat Bölümü, 2005, s. 146-150

²⁴² Hasanoğlu, vd., 2006, s. 93

²⁴³ Kalkınma Bakanlığı Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara: Kalkınma Bakanlığı, İzleme Değerlendirme ve Analiz Daire Başkanlığı, 2011, s.33-34

²⁴⁴ Ankara Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu, Şubat 2018, s. 33

sağlamaktır. Toplamda IFAD'a üyeliği bulunan 166 ülke mevcuttur. Türkiye'nin IFAD'A üyeliği ise 1982 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin üyelik sürecinden bu yana ilişkiler pozitif bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda IFAD çalışmaları ülkemiz tarafından yakından izlenmektedir. Bu çalışmaların takip edildiği ve ülkemizin de üyeliği bulunduğu C2 listesinde ilgili çalışmalar yayınlanmaktadır. Ülkemiz 7. Dönemde IFAD'a 900.000 dolar ödeme gerçekleştirirken 8. Dönem için bu rakam revize edilerek 1.2 milyon dolar olarak planlanmaktadır. Hem kuruluşa destek olmak hem de ülke tanıtımını sağlamak amacıyla IFAD binasında Turkish Loung adıyla bir salon bulunmaktadır. IFAD ile işbirliği kapsamında Türkiye'nin üyelik sürecinden bu yana gerçekleşen bazı projeler aşağıdadır.²⁴⁵

- Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1995)
Toplam maliyeti: 50,9 milyon ABD Doları olan projenin IFAD kredisi olarak kullanılan kısım: 20 milyon ABD Dolarıdır.
- Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1990)
Toplam maliyeti: 40,5 milyon ABD Doları olan projenin IFAD kredisi olarak kullanılan kısım: 16,4 milyon ABD Dolarıdır.
- Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1989)
Toplam maliyeti: 61,2 milyon ABD Doları olan projenin IFAD kredisi olarak kullanılan kısım: 19,9 milyon ABD Dolarıdır.
- Tarım Geliştirme ve Uygulamalı Araştırma Projesi (1984)
Toplam maliyeti: 197,7 milyon ABD Doları olan projenin IFAD kredisi olarak kullanılan kısım: 10 milyon ABD Dolarıdır.
- Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1982)
Toplam maliyeti: 128 milyon ABD Doları olan projenin IFAD kredisi olarak kullanılan kısım: 20 milyon ABD Dolarıdır.

IFAD, 1982 yılından bu yana ülkemizde, 170,8 milyon \$ tutarında toplam 9 program ve proje finanse etmiştir. Murat Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi de (2013-2020) dönemleri arasında desteklenen bir program olarak devam etmektedir.²⁴⁶

²⁴⁵<http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-tarimsal-kalkinma-fonu.tr.mfa> (27.05.2017)

²⁴⁶ <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%20Kurulu%C5%9Flar/%C4%B1fad%20tr%20ili%C5%9Fkiler%20web.pdf> , (17.06.2018)

2.4.5.4. Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü (TİGEM)

1984 yılında Devlet Üretim Çiftliklerine ait varlıkların bir araya getirilerek kamu iktisadi kuruluşu olarak faaliyete başlayan TİGEM daha sonra (1994) iktisadi devlet teşekkülü (İDT) olarak faaliyetlerine devam eden bir kuruluştur. Kuruluş ülkemizde sertifikalı tohum ve üstün vasıflı damızlık gibi materyallerin üretim ve dağıtımını ile ilgili faaliyetlerin yürütülmesinde etkin rol oynamaktadır. Ayrıca bu kuruluş faaliyetlerinde özerk olup, sorumluluğu sermayesi ile sınırlandırılmıştır.²⁴⁷

Yurtiçi ve yurtdışı teknolojik gelişmeleri takip ederek uygun teknolojik gelişmeleri TİGEM işletmelerinde hayata geçirmeye çalışmak, tesis ve makinelerin tarım tekniklerine uygunluğunu, işletmelerde verimlilik ve üretkenliğin esas alınması, işletmeler arasında işbirliğini sağlamak kurumun görevleri arasında yer almaktadır. TİGEM tarımsal mekanizasyon faaliyetleri kapsamında²⁴⁸

- **Atölyeler**; TİGEM'in bütün büyük işletmelerinde bakım ve onarım hizmetlerini düzenli olarak yerine getirmek amacıyla atölyeleri bulunmaktadır.
- **Tohum hazırlama tesis ve makineleri**; TİGEM'in yürütmekte olduğu en önemli faaliyetlerden birisi olan tohumluk üretim faaliyeti 335 ton kapasiteli 28 adet tesis ile hizmet vermektedir.
- **Tesisler**; TİGEM tesisler bünyesinde faaliyet gösteren yem fabrikaları, mısır kurutma tesisleri ve silolar bulunmaktadır. TİGEM 2015 yılında Gözlü'ye 30 ton kapasiteli yem fabrikası kurmuştur. 8 adet mısır kurutma tesisinin toplam kapasitesi 242 tondur. Ayrıca TİGEM bünyesinde yer alan siloların toplam kapasitesi 240,000 tondur.
- TİGEM'in tarımsal mekanizasyon faaliyetleri traktör, biçerdöver, tarım alet ve makineleri ve iş makineleri ile faaliyetleri desteklemektedir.
- Gözlü Tarım İşletmesi Müdürlüğü'nde 30 ton kapasiteli yem üretim tesisi bulunmaktadır.

²⁴⁷ <https://www.tigem.gov.tr/Sayfalar/Detay/f1880cda-ccf6-42eb-91a0-bed6e47da70a> , (19.07.2018)

²⁴⁸ <https://www.tigem.gov.tr/Sayfalar/Detay/0a5ca5e8-3378-43e6-a593-107c75dc34c4> (19.07.2018)

2.4.5.5. Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarının ve Türk çiftçisinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmet üretimini güvenilir ve en uygun şartlarda sağlamak amacıyla hizmet yürüten bir yapıya sahiptir. Türk tarımını çevreye duyarlı olarak sürdürülebilirlik ilkesine uygun olarak daha iyi seviyelere çıkarmayı amaçlamaktadır.²⁴⁹

Tarım Kredi Kooperatifleri, Ziraat Bankası ile birlikte ülkemizde tarım sektörünün finans sorunları ile ilgilenen önemli kuruluşlardan bir tanesidir. Bankaların ulaşamadığı kırsal bölgelerde yapılanmaya ağırlık vermiştir. Bankalara nazaran çiftçilerin nakdi ihtiyaçlarına ek olarak aynı ihtiyaçlar konusunda da gerekli desteği sağlamaktadır. 2017 yılında Tarım Kredi Kooperatiflerinin ortaklarına kullandırmış olduğu toplam kredi tutarı 7,619,314,092 TL'dir. Bu miktarın %70,75'ini aynı kredileri oluşturmaktadır. Ayrıca Tarım Kredi Kooperatifleri tarım açısından önem arz eden konularda iştirak ve bağlı ortaklık kurulması yoluyla üretime katkı sağlayarak girdi üretiminde sürekliliğin sağlanmasına da hizmet etmektedir.²⁵⁰

Strateji Geliştirme Müdürlüğü koordinasyonunda 6 etapta birçok proje hayata geçirilmiştir. 1. ve 2. etapta toplam 20 adet proje hayata bulmuştur. 3. etapta 17 proje, 4. etapta 8 proje, 5. etapta 9 proje ve 6. etapta 1 proje hayata geçirilmiştir. Bu hayata geçirilen projeler arasında soğuk hava deposu, paketleme tesisi, tohum üretim merkezi ve silo kurulumu gibi pek çok farklı proje yer almaktadır.²⁵¹

Tarım Kredi Kooperatifleri tarım sektörü ile ilgili olarak pek çok alanda yatırım gerçekleştirmekte olup, çiftçilerin ihtiyaç duyduğu fonlar içinde destek sağlamaktadır.

2.4.5.6. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)

Toprak Mahsulleri Ofisi 1938 yılında sermayesinin tamamı devlet tarafından karşılanarak Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak kurulmuştur. Sorumluluğu sermayesi ile sınırlandırılmış, tüzel kişiliğe sahip ve faaliyetlerinde özerkliğe sahiptir. TMO

²⁴⁹ <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/hakkimizda/misyonumuz-vizyonumuz.html> , (19.07.2018)

²⁵⁰ http://www.tarimkredi.org.tr/files/faaliyetRaporuveIstatistikler/2017_YILI_FAAL%C4%B0YET_RAPORU.pdf , (19.07.2018)

²⁵¹ <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/hakkimizda/yatirimlar-projelerimiz.html> , (19.07.2018)

ülkemizin her bölgesinde limanlar ve yoğun üretim bölgeleri baz alınarak uygun tonaj miktarlarında depolar kurmuştur. TMO'nun depo kapasitesi 4 milyon tondur.²⁵²

TMO hububat fiyatlarının üretici açısından normalin altına düşmesini, tüketim cephesinde yer alan halk içinse aleyhte fiyat oluşmasını engellemekle görevlidir. Ayrıca görev alanına yer alan hububat piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirler almak ve gerektiği durumlarda Bakanlar Kurulu Kararı ile hububat dışındaki tarım ürünlerini de kapsayacak şekilde gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlidir. Afyon ve uyuşturucu maddelerdeki tekeli işletmek, sivil halk ve silahlı kuvvetler için olağanüstü durumlara karşı ürün stoğu bulundurmakla yükümlüdür. TMO Genel Müdürlüğünün önemli faaliyet alanları şunlardır.²⁵³

- İştigal alanına giren ürünlerin alım ve satımı
- Depolama ve muhafaza
- İthalat ve ihracat
- Mamul madde ve üretimi
- Haşhaş ıslah ve tohumculuk çalışmaları
- Yasal uyuşturucu madde üretim ve pazarlama
- Umumi mağazacılık
- Olağanüstü hal stoku ve zorunlu satışlar
- Piyasa araştırması
- Enformasyon hizmetleri
- Eğitim
- Araştırma – geliştirme faaliyetleri

TMO tarımsal alanda destek faaliyetlerinden ziyade üretici ve tüketici cephesinde bir uyum sağlayarak iki tarafında çıkarlarını gözetmektedir.

²⁵² <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=13> , (19.07.2018)

²⁵³ Toprak Mahsülleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Stratejik plan (2015-2019), s. 16-47 Toprak Mahsülleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Stratejik plan (2015-2019), s. 16-47

2.4.5.7. Ziraat Bankası

23 Mart 1916'da ziraat bankası için çıkartılan yasa ile çiftçilere kolaylık sağlamak ve tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi amacı ile ziraat bankası kurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda Ziraat Bankası Tahvil ihraç edebilecek ve tarımsal işletmelere ortak olabilecektir. Tarımsal faaliyetlerin devamlılığı ve gelişmesi adına ihtiyaç duyulan materyalleri temin ederek bunları çiftçilere peşin veya kredili olarak çiftçilere sunacaktır. Ortak olduğu bir Türk- ABD şirketinin ilk yerli traktörü üretmeye başlaması ile birlikte Türk tarımında verimlilik ve üretkenlik alanında önemli bir adım atılması da Ziraat Bankasının ilklerindedir. 1923 te Ziraat Bankası Şubeleri ve Sandık sayıları 110'dan 300'e çıkarılmış ve 2 milyon TL'ye yakın sermaye transferi gerçekleştirilerek daha geniş bir alanda hizmet verebilmesi için çalışmalar yapılmıştır.²⁵⁴

Tarımla alakalı yine birçok farklı projeye öncülük eden Ziraat Bankası günümüzde de bu çalışmalarını devam ettirmektedir.

Güncel olarak Genç Çiftçi Akademisi adı altında bir eğitim programını devam ettirmektedir. Bu eğitim programı banka – üniversite – kamu ve özel sektör işbirliğine dayanmaktadır. 18 yaşı tamamlamış 30 yaşına girmeyen ve en az lise mezunu kişiler bu programdan faydalanabilir. Ayrıca eğitim programı için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Eğitim programının temel amacı gençlerin tarıma ilgi duymasını sağlamak ve tarıma ilgi duyan gençleri destekleyerek bilinçli ve eğitilmiş genç çiftçiler oluşturmaktır. Halen tarımsal faaliyetle uğraşan gençlerin bu alanda eğitilmiş olmasını sağlamak ve ihtiyaç duydukları fon teminini sağlamaktır.²⁵⁵

Bankanın tarımla alakalı olarak sağladığı araçlar şunlardır.²⁵⁶

- Hayvancılık ve su ürünleri kredileri
- Mekanizasyon kredileri
- Başak kart
- Devlet destekli tarım sigortaları
- Destekleme ödemeleri
- Hasat ve pazarlama kredileri

²⁵⁴ <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi> , (20.07.2018)

²⁵⁵ <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/girisimci/tarim/genc-ciftci-akademisi> , (20.07.2018)

²⁵⁶ <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/girisimci/tarim> , (20.07.2018)

- Arazi alım kredileri
- Genç çiftçi kredisi
- Yapılandırma uygulamaları
- TMO makbuz senedi karşılığı krediler
- Bitkisel üretim kredileri

2.4.5.8. Tarımsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)

Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerinin 11 No'lu Tarım ve Kırsal Kalkınma Faslı'nın müzakerelere açılması için belirlenen kıstaslardan biri, AB standartlarına uyarlanmış bir IPARD (Katılım Öncesi Yardım Aracı – Kırsal Kalkınma Bileşeni) Ajansının faaliyete geçirilmesidir. Kurum, 4 Mayıs 2007 tarihli ve 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile IPARD Ajansı olarak faaliyette bulunmak üzere, Bakanlığın ilgili kuruluşu olarak faaliyetlerine başlamıştır. Avrupa Komisyonunca uygulanan denetimler sonucu IPARD fonlarının yönetim yetkileri kuruma devredilmiştir. Kurum destek sağlanacak kırsal bölgeleri ve sektörleri belirleyen IPARD programları temelinde, ülkemize tahsis edilen fonların IPARD I (2007-2013) ve IPARD II (2014-2020) dönemlerinde kullanılmasından sorumlu kurum olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun (TKDK) kuruluş amacı, ulusal kalkınma plan, program ve stratejilerinde öngörülen ilke ve hedefler çerçevesinde, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, kırsal kalkınma programlarının yürütücüsü olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu amaç doğrultusunda, TKDK, Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programlarının (IPARD I ve IPARD II) yetkili kurumudur. Bu faaliyetler hayata geçerken Avrupa Birliği mevzuatının ve ulusal mevzuata uygun yönetim modellerini tercih etmektedir. Bu yönetim modellerinden biri olan stratejik yönetim, planlı hizmet sunumunu, belirlenen hedefleri somut iş programlarına ve bütçelere dayandırmayı, uygulamayı, etkili bir biçimde izlemeyi, değerlendirmeyi ve hesap verebilirlik ile mali saydamlık ilkelerini gözetmeyi içermektedir.²⁵⁷

²⁵⁷ Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı, Ankara 2017,s. 1-6

TKDK'nın temel olarak iki görevi vardır. Bunlardan birincisi uygulama ikincisi ise ödemedir. Adaylık döneminde bu fonksiyonları yerine getirecek olan TKDK'nın, adaylık süreci içinde yeterli deneyimi elde ederek üyelik sonrasında AB Ortak Tarım Politikası çerçevesindeki Kırsal Kalkınma için Avrupa "Ödeme Ajansı" olarak çalıştırılması düşünülmektedir. Bu yüzden TKDK ile ilgili yapılan çalışmaların AB mevzuatına uygun olarak ve üzerinde dikkatlice durularak şeffaf bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir²⁵⁸.

Türkiye'nin Avrupa Komisyonu tarafından yeterliliğinin resmi olarak tanındığı tek kuruluş olması bakımından TKDK önemli bir yere sahiptir. AB Komisyonundan yetki devrini almayı başarmış ilk kurulan 20 il (birinci faz iller) 2011 yılında ve daha sonra kurulan 22 il (ikinci faz iller) 2013 yılında IPARD hibelerini kullandırmaya hak kazanmıştır. Şu anda 42 ilde faaliyetlerine devam eden TKDK farklı pozisyonlarda çalışan (Yönetici, Denetçi, Uzman, Destek Personeli ve Mütercim) 2000 personel istihdam etmektedir.²⁵⁹

TKDK'nın AB Kırsal Kalkınma fonunu tüketmesi, yatırımların faaliyete geçmesi, istihdama olumlu katkısı, genç ve dinamik bir çalışan profili, yerleşmiş hantal kamu hizmeti anlayışının tersine vatandaş odaklı, etkili ve hızlı hizmet vermesi, ulusal ve uluslararası örgütlerle işbirliğine gitmesi gibi olumlu yönleri sebebiyle, kurumun diğer illerde de kurulması için Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na talepte bulunmaktadır. Mevcut 42 il'e ilave olarak, kalan 39 İl'de de TDK'nin kurulması hükümet programına girmiştir.²⁶⁰

TKDK destekleri kapsamında 4 farklı tedbir kodu başlığı altında destekler verilmektedir. Bu tedbir türleri 101- Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar, 103- Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar, 201- Tarım, çevre, iklim ve organik tarım tedbirleri ve 302- Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirmedir.²⁶¹

²⁵⁸ Esra Dağlıoğlu, IPARD Programı Kapsamında Türkiye'ye Verilecek Desteklere İlişkin Ödeme Süreci ve Bu Sürecin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008, s.56-58.

²⁵⁹TKDK Danışman Firma Sektör Toplantısı, Holiday Inn Hotel, Ankara, 26.10.2015.

²⁶⁰<http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1841463-tarimda-hibe-programi-81-ile-yayilacak> , (11.11.2017).

²⁶¹ <https://www.tkd.gov.tr/> , (05.11.2018).

101 Tedbir Kodu (Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar): Bu tedbir 4 ana başlık altında düzenlenmiştir. 1- Süt üreten tarımsal işletmeler. 2- Kırmızı et üreten tarımsal işletmeler. 3- Kanatlı eti üreten tarımsal işletmeler. 4- Yumurta üreten tarımsal işletmeler.

103 Tedbir Kodu (Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi v pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar): Bu tedbir 5 ana başlık altında düzenlenmiştir. 1- Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması. 2- Kırmızı et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması. 3- Kanatlı eti ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması. 4- Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması. 5- Meyve ve sebze ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması.

201 Tedbir Kodu (Tarım, çevre, iklim ve organik tarım tedbirleri): Toprak örtüsü yönetimi ve toprak erozyonu kontrolü için verilecek destekleri kapsamaktadır.

302 Tedbir Kodu (Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme): En kapsamlı düzenlenen tedbir kodu olmakla beraber 7 alt başlıkta düzenlenmiştir. 1- Bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi ve bitkisel ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi. 2- Arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi işlenmesi ve paketlenmesi. 3- Zanaatkarlık ve yerel ürün işletmeleri. 4- Kırsal turizm ve rekreasyon faaliyetleri. 5- Su ürünleri yetiştiriciliği. 6- Makine parkları. 7- Yenilenebilir enerji yatırımları.

IPARD Programının stratejik amaçları²⁶²

- hedeflenen yatırımlar vasıtasıyla tarım sektörünün (işleme dahil) sürdürülebilir modernizasyonuna katkı sağlanması,
- Genişleme Paketinde belirtildiği üzere; gıda güvenliği, veterinerlik, bitki sağlığı, çevre ve diğer standartlara ilişkin AB müktesebatının üstlenilmesinin teşvik edilmesi,
- Kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlanması,
- Yerel kırsal kalkınma stratejileri ve tarım-çevre tedbirlerinin uygulanması için hazırlık faaliyetlerinin yapılmasıdır.

²⁶² Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2007-2013), s. 162.

TKDK, IPARD I programı çerçevesinde farklı alanlara yönelik hibeler vermektedir. Hibe almak isteyen başvuru sahipleri yatırım yapmak istediği alanla ilgili olarak kurumun belirlediği standartlara uygun bir proje hazırlayıp sunarak TKDK'nın projeyi onaylamasına müteakip bir sözleşmeye bağlanarak hibe verilmektedir. IPARD I programı genel olarak incelendiği zaman hibe verdiği alanlar şu şekilde sıralanmaktadır;²⁶³

- Süt Üreten Tarımsal İşletmeler (büyükbaş ve küçükbaş süt işletmeleri),
- Et Üreten Tarımsal İşletmeler (büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı işletmeleri),
- Kırmızı ve kanatlı eti kesimhaneleri,
- Et, süt ve meyve sebze işleme paketleme işletmeleri,
- Balık işleme paketleme işletmeleri,
- Arıcılık,
- Tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği,
- Otel,
- Halı saha,
- Yerel ürünler,
- Kültür balıkçılığı.

Görüldüğü üzere birçok alanda hibe programları mevcuttur. Yatırımların hibe oranı %50 ile %65 arasında değişmektedir. Toplam hibe tutarının %75'i AB, %25'i ise Türkiye tarafından karşılanmaktadır. AB ile Türkiye arasında gerçekleşen anlaşmalar vasıtasıyla projeleri kabul edilen yatırımcılar KDV'den de muaf tutulmaktadır. Yine IPARD I programı kapsamında bazı yatırımların gerçekleştirilebilmesi için kırsal alan şartı koşulabilmektedir. Kırsal alanda yaşayan ve gelir düzeyleri düşük olan bireylerin kırsal alanda gerçekleştireceği yatırımlar sayesinde gelirini artırması, bu yatırımlara bağlı olarak istihdam artışını sağlamak ve göç hareketlerinin önüne geçilmek istenmektedir.²⁶⁴

²⁶³<https://ipard.tarim.gov.tr/Ayarlar/mevzuat/IPARDProgram.doc> , (05.11.2017).

²⁶⁴<https://ipard.tarim.gov.tr/Ayarlar/mevzuat/IPARDProgram.doc> , (05.11.2017).

TKDK IPARD destekleri bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi açısından etkili bir araç olarak kullanılmakta ve destekler bölgenin fiziki koşullarına uygun olarak sağlanmaktadır. Art niyetli girişimcilerin önüne geçerek sürdürülebilir kırsal kalkınmanın sağlanması için çalışmaktadır. TKDK'nın sözleşme hükümleri ve projenin geleceğini garantiye almak amacıyla uyguladığı bazı düzenlemeler şu şekildedir:²⁶⁵

- TKDK desteklerinden faydalanan katılımcılar proje sonucu hak ettiği destek miktarını karşılıksız olarak almakta fakat sözleşmede belirtilen hükümlere aykırı hareket edilmesi halinde ise desteklerin mali desteklerin varsa gecikme cezası ile birlikte geri ödenmesi söz konusudur.
- Faydalanıcı firma satın alma ve yapım işlerine ait harcamaları gerçekleştirirken piyasa araştırması yaparak uygun tedarikçiyle irtibat kurması gerekmektedir.
- Teklifte yer alan fiyatların piyasa fiyatının üzerinde olması durumunda kurum kendi veri tabanında yer alan fiyatlarla bu fiyatları karşılaştırarak yeniden fiyat düzenlemesi yapabilir hatta sözleşmeyi iptal etme hakkına da sahiptir.
- TKDK alım yapılacak ekipmanın tedarikçisi konumunda olmayan firmalardan alınan teklifleri de geçersiz olarak değerlendirmektedir.
- Başvuru sahibinin alımlara ilişkin olarak en düşük teklifi seçmesi gerekmektedir. Yüksek maliyetli teklif seçilecekse bunun gerekçesi ayrıntılı olarak açıklanması gerekmektedir.
- Proje sahibi ile tedarikçi arasında çıkar ilişkisinin olduğunu tespit eden kurum sözleşmeyi fesh etme hakkına sahiptir. Verilen desteklere ilişkin imzalanan sözleşmelerin geçerlilik süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir.
- Vadesi geçmiş vergi borcu ve sosyal güvenlik prim borcu olan faydalanıcılara ödeme yapılamayacağı belirtilmiştir.
- Projeler uygulama öncesi ve uygulama sonrası olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Uygulama sonrası kontrolün amacı projenin devam ettiği ve sözleşme hükümlerinin ihlal edilmediğinin tespiti amacıyla gerçekleştirilir.
- Yatırım kapsamında uygun harcama olarak edinilmiş taşınır ve taşınmaz varlıkların sigorta işlemleri yapılmak zorundadır.

²⁶⁵ <https://tkdk.gov.tr/> (19.01.2019)

Tablo 10 TKDK desteklerinin uygulanacağı illeri göstermektedir. Mavi renk ile işaretlenmiş iller birinci uygulama döneminde hibe programının uygulanacağı illeri temsil ederken yeşil renk ile işaretlenmiş olan iller ikinci uygulama döneminde hibe programından yararlanacak illeri temsil etmektedir. Birinci uygulama döneminde 20 il desteklerden yararlanmaya başlamış olup ikinci uygulama dönemine de diğer 22 il eklenmiştir. Tablodan görüleceği üzere Isparta birinci uygulama döneminden itibaren TKDK IPARD desteklerinden faydalanmaya başlayan iller arasındadır. IPARD programı kapsamında desteklerden faydalanması uygun görülen iller OECD tanımına göre kırsal alan olarak kabul edilen iller arasından seçilmiştir. İllerin seçimi toplamda 4 aşamadan oluşmuştur.²⁶⁶

- Ortalama KBGSYİH miktarının %75'inin altında kalan 43 il seçilmiş ve dış göç oranlarındaki artışa göre sıralanmıştır.
- Daha sonra bu 43 il arasından tarım potansiyeli en yüksek 23 il seçilmiştir.
- Üçüncü aşamada IPARD kapsamında öncelikli olarak seçilen sektörlerde yüksek tarım potansiyeline sahip, fakat kişi başı GSYİH'si, Türkiye ortalamasının %75'inin üzerinde olan, 20 ilave il, IPARD kapsamına dahil edilmiştir.
- Son aşamada, yüksek tarım potansiyeli bulunan 20 il içerisinde, kalkınma ve gelir potansiyeli yüksek iller hariç tutularak, yerlerine tarımsal potansiyele sahip ve kişi başı GSYİH'si, Türkiye ortalamasının %75'inin altında olan iller Programa dahil edilmiştir

²⁶⁶ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2007-2013), 167-170

Tablo 10: İl Seçimleri

İl seçim süreci

İl	GSMH /kişi US\$	Sıralama <75% GSMH	Toplam Nüfus 2000	Toplam net dışgöç oranı (%)	Sıralama >75% Nüfus azalması.	Öncelik seçimi 1	Öncelik seçimi 2: Tarım potansiyeli	Seçilen IPARD Aşaması
Türkiye			60.752.995					
Adana	2.339		1.669.361	-24%		-	1	
Adıyaman	918	33	559.772	-73%	40	73	1	
Afyon	1.263	18	728.613	-23%	15	33	1	1
Ağrı	568	44	451.287	-58%	34	78	1	2
Aksaray	966	32	353.155	-14%	11	43		2
Amasya	1.439	12	334.884	-27%	18	30	1	1
Ankara	2.752		3.597.662	25%		-	1	2
Antalya	2.193		1.451.771	62%		-	1	
Ardahan	842	38	119.982	-113%	44	82	1	2
Artvin	2.137		176.083	-66%		-		
Aydın	2.017		857.507	25%		-	1	2
Balıkesir	2.005		992.564	5%		-	1	1
Bartın	1.061	28	172.597	-91%	43	71		
Batman	1.216	19	390.289	-46%	29	48		
Bayburt	1.017	29	87.386	-61%	36	65		
Bilecik	2.584		179.562	56%		-		
Bingöl	795	40	222.139	-51%	31	71		
Bitlis	646	41	331.728	-21%	13	54		
Bolu	4.216		246.417	-42%		-		
Burdur	1.951		234.021	-23%		-	1	2
Bursa	2.507		1.933.732	44%		-	1	2
Çanakkale	2.335		425.212	27%		-	1	2
Çankırı	1.136	23	242.287	-18%	12	35		2
Çorum	1.654	1	549.321	-60%	35	36	1	1
Denizli	2.133		773.169	20%		-	1	2
Diyarbakır	1.313	17	1.176.390	-41%	23	40	1	1
Düzce	1.142	22	281.797	8%	3	25		
Edirne	2.403		361.227	-14%		-		
Elazığ	1.704		513.839	-24%		-	1	2
Erzincan	1.158	20	282.662	-5%	6	26	1	2
Erzurum	1.061	27	825.427	-56%	33	60	1	1
Eskişehir	2.513		650.265	15%		-		
Gaziantep	1.593	2	1.119.535	3%	4	6		
Giresun	1.443	11	481.779	-12%	10	21	1	2
Gümüşhane	1.075	25	168.573	-24%	16	41		
Hakkari	836	39	186.976	-13%	20	59		
Hatay	1.757		1.110.055	-34%		-	1	1
Iğdır	855	36	145.602	-9%	8	44		
Isparta	1.510	7	458.365	30%	1	8	1	1
İstanbul	3.063		9.044.859	45%		-		
İzmir	3.215		3.078.981	39%		-	1	
Kahramanmaraş	1.584	4	890.448	-29%	19	23	1	1
Karabük	1.587	3	208.057	-42%	24	27		
Karaman	2.012		219.055	-13%		-	1	2
Kars	886	34	290.611	-63%	38	72	1	1
Kastamonu	1.781		350.200	-33%		-	1	2
Kayseri	1.806		954.397	-3%		-		
Kilis	1.817		102.002	-40%		-		
Kırıkkale	2.725		349.476	-33%		-		
Kırklareli	3.590		294.998	18%		-		

Kırşehir	1 488	9	233 028	-46‰	28	37	+		
Kocaeli	6 165		1 079 603	0‰		-			
Konya	1 554	6	1 958 640	1‰	5	11		1	1
Kütahya	1 805		603 765	-2‰		-	•	1	2
Malatya	1 417	14	773 959	-22‰	14	28		1	1
Manisa	2 459		1 149 708	3‰		-	•	1	2
Mardin	983	31	601 621	-70‰	39	70		1	2
Mersin	2 452		1 497 575	12‰		-	•	1	2
Muğla	3 308		632 850	68‰		-			
Muş	578	43	390 308	-62‰	37	80		1	2
Nevşehir	2 117		273 293	-7‰		-	•	1	2
Niğde	1 781		312 784	-2‰		-			
Ordu	1 064	26	809 013	-46‰	27	53		1	1
Osmaniye	1 157	21	415 089	-25‰	17	38	+		
Rize	1 897		337 609	-22‰		-			
Sakarya	2 108		681 577	-23‰		-			
Samsun	1 680		1 108 182	-47‰		-	•	1	1
Şanlıurfa	1 008	30	1 243 058	-40‰	22	52		1	1
Siiirt	1 111	24	218 773	-78‰	41	65	+		
Sinop	1 459	10	208 376	-79‰	42	52	+		
Şırnak	638	42	276 300	22‰	2	44	+		
Sivas	1 399	15	680 536	-52‰	32	47		1	1
Tekirdağ	2 498		555 916	92‰		-			
Tokat	1 370	16	748 680	-50‰	30	46		1	1
Trabzon	1 506	8	893 179	-11‰	9	17		1	1
Tunceli	1 584	5	83 642	-37‰	21	26	+		
Uşak	1 436	13	297 112	-7‰	7	20		1	2
Van	859	35	726 202	-45‰	26	61		1	1
Yalova	3 463		148 182	3‰		-			
Yozgat	852	37	614 176	-43‰	25	62		1	1
Zonguldak	2 969		574 182	-77‰		-			

Kaynak: Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2007-2013)

TKDK çağrı ilanları yayınlarken gelen projeleri değerlendirerek hibe ödemeleri yapmaktadır. IPARD I kapsamında toplamda 15 çağrı ilanı yayınlayan kurum 9690 projeye destek sağlamış ve bu projeler için toplamda 3 milyar 147 milyon TL ödeme gerçekleştirmiştir. İlk çağrı dönemlerinde başvuru düşük gerçekleşirken ilerleyen yıllarda başvuru sayısı de giderek artmaktadır.²⁶⁷

Bahsi geçen miktarlar ön beşinci çağrı ilanından sonra yeni eklenen sözleşmeler ile daha da artacaktır. TKDK, potansiyel yatırımcılar proje sunma aşamasında öz kaynakları proje için yetersiz ise, ön finansman sağlamak adına 17 banka ve Tarım ve Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği ile protokoller imzalamıştır.²⁶⁸ Kurum burada yatırım yapmak isteyen; ancak çeşitli nedenlerden ötürü maddi sıkıntı yaşayabilecek yatırımcıların, finansal olarak karşılaşılabilecekleri sorunun çözümüne yönelik bankalar ve ilgili kuruluşlar ile görüşüp, daha uygun şartlardan kredi bulabilmelerini kolaylaştırmıştır. TKDK'ya yapılan proje başvuruları ciddi bir inceleme aşamasından geçmekte ve projenin kabulünü takiben sıkı bir denetim mekanizması işlemektedir. Yatırımcıların projelerinde hileli yönlendirme, çifte finansman, usulsüzlük, nitelikli

²⁶⁷ <https://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/ImzalananaSozlesmeler> , (05.11.2017).

²⁶⁸ TKDK –D8 Ülkeleri Kırsal Kalkınma Çalıştayı, Ankara, 2015, s. 46.

dolandırıcılık vb. olayların yaşanmaması ciddi kontroller mevcuttur. Bununla birlikte TKDK'nın iç denetim birimi, Hazine denetçileri ve AB Komisyon denetçilerinin de TKDK uygulamaları ve kontrollerinin uygunluğu üzerinde denetimleri bulunmaktadır. TKDK, kurulmuş olduğu illerde proje hazırlama kültürünü artırmıştır. Kuruma sunulan projeler, proje hazırlama aşamasındaki ağır prosedürler nedeniyle, genellikle danışman firmalar üzerinden sunulmaktadır. Danışman firmalar bu projeleri hazırlayabilmek için kendilerini geliştirme yoluna gitmek zorunda kalmışlardır. Bu da TKDK'nın bulunduğu illerde, danışman firmaların proje hazırlama kabiliyetini artırmıştır. Gerçekten de TKDK'nın proje hazırlamak için yayınladığı dokümanları kontrol edildiğinde, ciddi bir bilgi ve eğitim ihtiyacı gerektiği görülmektedir. TKDK'nın hazırlamış olduğu Etki Değerlendirme Raporu'nda, işletme sahipleri/faydalanıcılar tarafından yatırımın çeşitli aşamalarında danışman firmaların kendilerine güçlük çıkardığı ifade edilmektedir.²⁶⁹

TKDK, IPARD I dönemini on beşinci çağrı ilanı ile sonlandırmakla beraber, 2014-2020 yılları arasında IPARD II programı için ilk başvuru çağrı ilanını yayınlamıştır. IPARD II programı kapsamında yeni alanlara destek verecek olan TKDK'nın en dikkat çeken yatırım projeleri arasında yenilenebilir enerji kaynaklarına verilecek olan desteklerdir. IPARD I programı kapsamında yenilenebilir enerji kaynakları için destekler vermekteydi fakat çoğunlukla işletmelerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri adına verilmekteydi bu destekler.²⁷⁰ IPARD II kapsamında ise buna ek olarak gerçek ve tüzel kişilerin %65 hibe oranı ile sadece yenilenebilir enerji yatırımı yapması, ayrıca bazı kamu kuruluşları için hibe oranı %100'e kadar olabilmektedir. Bu durumlara bakarak enerji bağımlısı olan ülkemizin ithal edeceği enerji miktarını azaltacağı için güzel bir gelişmedir.

Ayrıca IPARD II'nin uygulama alanı IPARD I' in uygulandığı 42 il olarak belirlenmiş olup daha sonra 81 ile yönelik kapsamı genişletilebileceği vurgulanmıştır. Bu 42 il şunlardır; Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ankara, Ardahan, Aydın, Balıkesir, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Karaman, Kars, Kastamonu, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muş, Nevşehir, Ordu, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Tokat, Trabzon, Uşak, Van ve Yozgat.²⁷¹

²⁶⁹ TKDK Desteklenen Projeler Etki Değerlendirme Raporu, Ankara, 2015.

²⁷⁰ TKDK, IPARD Bilgilendirme Kitapçığı, Ankara, 2015.

²⁷¹ Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) (2014-2020), https://www.tkd.gov.tr/Content/File/Ipard/IPARDII_Programi-Turkce_3Cagri.pdf, (05.11.2017).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TKDK DESTEKLERİ VE BÖLGESEL KALKINMADA ROLÜ: ISPARTA ÖRNEĞİ

Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetleri gerçekleştirme amacı ile kurulan TKDK, tarımsal kalkınmayı ön plana çıkarma gayesi ile bölgesel kalkınmada etkili bir araçtır.²⁷² Dolayısıyla bu bölümde Isparta’da TKDK destekleri ve bölgesel kalkınmadaki rolü ele alınmıştır. Bu anlamda öncelikle literatürde tarımsal kalkınmayı vurgulayan ampirik çalışmalar ele alınarak, Isparta ilinin genel özelliklerine değinilecektir. Ardından ise araştırmanın özelliklerinden bahsedilecektir. Son olarak ise araştırma bulguları ele alınacaktır.

3.1. LİTERATÜRDE TARIMSAL KALKINMAYA İLİŞKİN YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Tarımın bölgesel kalkınmadaki önemi özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda literatüre bakıldığında bölgesel kalkınmada tarım ve kırsal alanlara yönelik olarak farklı bölgeler için hazırlanmış yerli ve yabancı çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şu şekilde özetlenebilir.

Foltz (2004) çalışmasında Tunus’un kırsal bölgelerinde kredi erişimi ile tarımsal karlılık ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu bağlamda Kuzeydoğu Tunus’un Cap Bon bölgesinde sulu tarımla uğraşan ve rastgele seçilmiş 142 kişi ile yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Anket sonucu elde edilen verileri analize tabi tutabilmek amacıyla çalışmada probit model yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucunda katılımcıların talep ettikleri büyüklükte kredi kullanmadıklarını göstermiş ve kredilerin karlılık üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

²⁷² TKDK, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı 2017-2021, Ankara, 2017, s.1.

Ayrıca kredi piyasasının harekete geçirilmesi ile birlikte tarla kiralama ve satın alma faaliyetlerinin artarak tarım sektörünün daha etkin hale geleceği belirtilmiştir. Çalışmada Tunus piyasasında daha etkin bir tarım piyasası için çiftçiler arasında kredi kullanımının yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Son olarak kredi maliyetlerinin çok yüksek olduğu dönemlerde yapılacak iyileştirmenin haklı çıkmasını da önleyebileceği belirtilmiştir.²⁷³

Fulginiti vd (2004), 1960'tan 1999'a kadar derlenen verileri kullanarak 41 Sahra Altı Afrika ülkesinin tarımsal verimlilik analizini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu 40 yıllık süreç içinde elde edilen periyodik verileri analiz edebilmek amacıyla frontier dönüşümü kullanılmıştır. Sahra Altı Afrika'da dört eski Portekiz sömürgesi ülke (Angora, Mozambik, Cape Verde, Gine-Bissau) % -0,26 ile en düşük tarımsal verimlilik performansına sahipken %1,08 ile eski İngiliz sömürgesi ülkeler en yüksek tarımsal verimlilik potansiyeline sahip ülkelerdir. Etiyopya ise %0,76'lık bir tarımsal verimlilik artışına sahiptir. Sonuç olarak Sahra Altı Afrika'da tarımsal verimlilik analizinin yapıldığı çalışmada 1960'larda bir miktar ilerleme kaydetmiş, 1970'lerde bir miktar gerilemeye maruz kalmış 1980'lerin ortalarında ise makul ölçüde bir toparlanma kaydedilmiştir.²⁷⁴

Reichert (2009) yüz yüze anket yöntemi kullanarak çiftçiler, danışmanlar, öğretmenler, hassas tarım temsilcileri ve telefon görüşmeleri yoluyla Almanya'da hassas tarımın²⁷⁵ benimsenme düzeyini ölçmeye çalışmıştır. Amaç hassas tarım tekniklerinin Almanya'daki gelişim ve değişim seyrini ölçmektir. Hassas tarım tekniği kullanan çiftçilere bu alandaki deneyim, tutum ve zorluklar, hassas tarım tekniği kullanmayan çiftçilere ise hangi durumlarda hassas tarım tekniklerini uygulayabilecekleri sorulmuştur. Katılımcılar hassas tarımı bilenler, bilmeyenler, bilgilendirilenler, hassas tarım kullanıcıları ve potansiyel hassas tarım kullanıcıları şeklinde farklı gruplardan oluşmaktadır. Anket sonucu elde edilen bulgular SPSS ve

²⁷³ Jeremy D. Foltz, Credit market access and profitability in Tunisian agriculture, *Agricultural Economics*,

C. 30, S. 3 s. 229-240, 2004.

²⁷⁴ Lilyan E. Fulginiti, Richard K. Perrin, Bingxin Yu, Institutions and agricultural productivity in Sub-Saharan Africa, *Agricultural Economics*, c. 31, S. 2, 2004, s. 169-180,

²⁷⁵ Hassas tarım; maliyetleri azaltmak, verimi artırmak, kaliteyi optimize etmek ve çevresel etkileri minimize etmek için bir bölgedeki mekânsal ve zamansal değişkenliği yöneten bütüncül bir sistem yaklaşımıdır.

ArcGIS istatistik paket programları kullanılarak değerlendirilmiştir. Görüşme yapılan gruplar arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla ki-kare analiz, Varyans analizi ve Scheffe testi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Almanya'da hala istenen düzeyde hassas tarım yapılamadığı ortaya konulmuştur. Hassas tarım teknolojilerinin yüksek maliyeti, küçük çiftçilerin kullanımını engelleyen bir unsurdur. Hassas tarım teknolojilerinin karmaşıklığı da kullanımı engelleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Hassas tarım teknolojilerinin daha yaygın hale gelmesi ile birlikte maliyetlerin azalarak kullanımının yaygınlaşacağı belirtilmiştir. Hassas tarım uygulamalarının daha yaygın hale gelmesi için teknolojisinin basitleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca hassas tarım uygulamaları gerçekleştiren işletmelerin yoğun olarak doğu Almanya'da faaliyet gösterdiği ortaya konulmuştur.²⁷⁶

Toksoy vd., (2009) Maçka ilçesi orman köylerinde faaliyetlerine devam eden 11 adet tarımsal kalkınma kooperatifinin SWOT analizi yöntemi ile değerlendirmesini ortaya koymaya çalışmıştır. Kooperatif yöneticileri ile bir araya gelerek eylem planları oluşturulmuştur. Maçka tarımsal kredi kooperatifleri için 9 tane güçlü yön tespit edilmiş olup bunlardan en etkilisi vergi avantajı olarak belirtilmiştir. 11 adet zayıf yön tespit edilmiş ve iş çeşitliliğinin az olması en göze çarpan husus olmuştur. 7 adet fırsat değişikliği tespiti yapılmış olup bunlar içerisinde bölgenin turizm potansiyelinin artırılması ön plana çıkarken tespit edilen 7 adet tehdit içerisinde en göze çarpan madde bölgenin gelişme ve kalkınmaya olan inancını kaybetmesidir.²⁷⁷

Ulimwengu (2009) çalışmasında Etiyopya'daki çiftçilerin sağlık engelleri ve tarımsal üretim etkinlikleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Katılımcılara yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Uygulanan anket sonucu elde edilen verileri kullanarak stokastik bir üretim tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucu sağlık problemi olmayan çiftçilerin sağlık problemi olan çiftçilere nazaran birim başına daha fazla girdi ortaya koydukları ve buna bağlı olarak daha fazla gelir elde ettikleri tespit edilmiştir. Model sonuçları üretim yetersizliğinin hastalık nedeni ile kaybedilen gün sayısı ile önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Elde edilen bu bulgular kırsal kesimde sağlık

²⁷⁶ Maïke Reichart, Adoption And Future Perspective of Precision Farming In Germany: Results Of Several Surveys Among Different Agricultural Target Groups, 2009, c. 10, S. 1

²⁷⁷ Devlet Toksoy – Mustafa Yenigün – Gökhan Şen, Orman Köylerindeki Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi, Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2009, c. 9, S. 1, s. 12-18

sektörüne daha fazla yatırım yapılması sadece çiftçilerin tarımsal performansını olumlu etkilemekle kalmayıp aynı zamanda gelir artışını da pozitif yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir. Sonuç olarak politika yapıcılar, kırsal bölgelerde sağlık yatırımlarına ağırlık vererek, tarımsal üretkenliğe ve genel kırsal ekonomiye en üst düzeyde katkı sağlayacak politikalar geliştirmeleri gerekmektedir.²⁷⁸

Aktaş vd. (2010) 1980 yılından sonra meydana gelen ekonomik krizlerin Türkiye tarım sektörü üzerindeki makroekonomik etkilerini değerlendirmektedir. 1989-2009 yılları arasındaki veriler çalışma kapsamında kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan makroekonomik değişkenler; kriz yılları kukla değişken olmak üzere, Türkiye'nin tarımsal gayri safi yurt içi hasılası, tarımsal ihracat ve ithalat miktar indeksleri, tarımsal nispi fiyatlar ve reel döviz kurudur. Makroekonomik etkiler ile ilgili tahminleri yapmak için VAR modeli kullanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda Türkiye'deki krizlerle yukarıda bahsi geçen değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Fakat kriz yılları ile tarımsal gayri safi yurt içi hasıla arasında önemli bir bağlantı olmadığı gözlemlenmiştir. Kriz yılları ile reel döviz kuru ve ihracat arasında pozitif ilişki gözlemlenirken tarımsal ithalat ve nispi fiyatlar arasında ters yönlü bir ilişkinin mevcudiyeti görülmüştür.²⁷⁹

Das (2012) çalışmasında, Odisha'nın ilçelerinde yer alan 12 köyde hane halkı araştırmasından toplanan birincil verileri kullanarak çiftçilerin eğitim düzeyinin tarımsal üretkenlik üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Çalışma Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanan sonuçları analize tabi tutmaktadır. Yapılan saha çalışması sonucunda elde edilen bulgular açıkça göstermektedir ki çiftçilerin eğitim düzeyi ile ortaya çıkan verimlilik arasında pozitif, sürekli ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Benzer sonuçlar eğitim seviyesi ile diğer tarımsal girdiler arasında da gözlemlenmektedir. Makalede elde edilen bulgular, kırsal kalkınmada eğitimin, tarımsal kalkınma, eğitim yatırımları, planlama, genişleme, konum ve teslimat yoluyla yansıtılan eğitimin öneminin, tarımsal üretkenliği arttırmaya yönelik itici gücü ile kırsal alana entegre edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu amaca ulaşmak için hükümet ve STK

²⁷⁸ John Ulimwengu, Farmer's health and agricultural productivity in rural Etiyopya, 2009

²⁷⁹ Aktaş vd., 1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri, Munich Personal RePEc Archive, 2010

Odisha'nın KBK ilçelerindeki yüksek eğitim yatırımlarını teşvik etmeye yönelik güçlü çalışmalar yapılmalıdır.²⁸⁰

Ünlüer (2014) çalışmasında Eskişehir ilinde zirai kredi kullanan tarım işletmelerinin ekonomik analizini yapmıştır. Tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi kullanarak zirai kredi kullanan 117 tarım işletmesi üzerinde yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Örnek işletmeler büyüklüğüne göre 3 farklı gruba ayrılmıştır. İşletmelerin son beş yıl içinde %58,7'si kısa vadeli %41,3'ünde orta veya uzun vadeli kredi kullanımı gerçekleştirilmiştir. Kullanılan kredilerin %38,26'sı sübvansiyonlu krediler olurken sübvansiyonlu kredilerin ise %38,88'ini tarımsal mekanizasyon kredileri oluşturmaktadır. Yine çalışmada kredi kullanan işletmelerin %70,94'ü tarım için yapılandırılmış kredi kartı kullandığını ve %9,4'ünün de borçlarını zamanında ödeyemedikleri tespit edilmiştir. Üreticilerin kullandıkları kredilerin temerrüde düşmesine sebep olabilecek unsurların belirlenmesi amacıyla lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ekonomik rantabilite oranı, kredinin vadesi ve kaldıraç oranı değişkenlerinin kredi ödenebilirliğinde belirleyici oldukları ifade edilmiştir.²⁸¹

Bahtiyar (2015) TKDK'nın Türkiye'de kırsal kalkınmaya yönelik katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ankara il koordinatörlüğü çalışmaları üzerinden süreç analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Destekler sonucu bölgede makine ekipman ihtiyacı karşılanırken, proje inşaatları ile de diğer sektörlerde de bir hareketlilik meydana getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca kırsala yapılan bu yatırımlar üretime, istihdama, kullanılmayan tarım arazilerinde üretime geçilmesine, şehre göçün engellenmesi ve dönüşlerin sağlanmasına da katkı sağlamaktadır. Fonların ülkemizde kullanımına aracılık eden TKDK'nın etkin rolünü, sürecin hangi aşamalardan oluştuğu ve karşılaşılan problemlere değinilerek bu problemlere ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur.²⁸²

²⁸⁰ Atal Bihari Das, Dukhabandhu Sahoo, Farmer's Educational Level And Agriculture Productivity: A Study Of Tribals Of KBK Districts Of Odisha, 2012.

²⁸¹ Mehmet Ünlüer, Eskişehir İli Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanımının Ekonomik Analizi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014.

²⁸² Kadir Bahtiyar, Kırsal Tarım Politikamızın AB'ye Entegrasyonunda TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) Ankara İl Koordinatörlüğü Örneği ve Süreç Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Uysal (2015) Manisa'nın Yuntdağı köylerinde faaliyet gösteren çiftçilerin tarımsal üretime yaklaşımlarını belirlemek amacıyla logit model kullanarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Alınan sonuçlar ortaya koymuştur ki bu bölgede çiftçilik yapan bireyler yeterince mutlu olmamakla beraber çocuklarının çiftçilik mesleğine devam etmelerini de arzulamamaktadırlar. Çiftçiler öncelikle maliyetlerini en aza indirme eğilimindedir. Daha sonra riski minimize ederek varlıklarını gelecek kuşaklara aktarma hedefleri bulunmaktadır. Sıralı logit modeller, çiftçilik mesleğinden memnuniyet düzeyinin eğitim görülen yıl ile ters işletme arazisi büyüklüğü ile doğru orantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam gelir içinde tarımsal gelirin payı arttıkça bireylerin kredi kullanımı ve bu alandaki yenilikleri kullanma eğilimlerinin arttığını söylemek de mümkündür.²⁸³

Akın (2015) çalışmasında AB'nin kuruluşundan itibaren kırsal kalkınma politikaları ve üye ülkelere yönelik uyguladığı mali yardımları incelemiştir. Bu bağlamda Denizli'de seçilen 6 ilçede, Neyman yöntemi ile belirlenen ve basit tesadüfi olarak seçilen IPARD programından faydalanan 220 işletme yöneticisine anket uygulayarak doğrudan veriler elde etmiştir. Çalışma sonucu elde edilen bulguları analiz edebilmek amacıyla tek yönlü ANOVA testi ile ki-kare bağımsızlık testi uygulanmıştır. Çalışma sonucu elde edilen bulgular Denizli ilinde tarımsal kalkınmaya yönelik yapılan çalışmaların bölgeye katkısı olacağını düşünenlerin oranı %92,3 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir. Katılımcılar kırsal kesimin kalkınması için yapılması gerekenleri önceliğe göre ucuz tarımsal girdi sağlanması, proje ve hibe desteği sağlanmalı ve ürünlerin değerinde satışı sağlanmalı yanıtını vermişlerdir. Diğer bir bulgu ise 1000 TL ve altında gelir elde eden katılımcılar kırsal kalkınma desteği almakta isteksizdirler. Sebep olarak ise destek programlarına hak kazanabilmek için proje sunulması gerektiği ve projelerin ücretli hazırlanmasıdır. Ayrıca katılımcıların %56,4'lük kısmı köy veya kırsal alan kalkınmasında köylü ve devletin ortaklaşa karar vermesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Son olarak IPARD programlarının kırsal yatırımlara ve bölgeye katma değer sağlayacağı ifade edilmiştir.²⁸⁴

²⁸³ Özlem Karahan Uysal, Manisa İli Yunt Dağı Köylerinde Çiftçilerin Tarımsal Üretime Yaklaşımlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, S. 35, 2015, s. 76-99

²⁸⁴ Okan Akın, Kırsal Kalkınma Politikalarının AB Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi: Denizli İli Örneği, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Tekirdağ, 2015

Stanislav vd. (2016) Kırsal Kalkınmada Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın (IPARD) Sırbistan Cumhuriyeti'ndeki tarımsal işletmelerin konumu ve kırsaldaki durumlarının ne durumda olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Sırbistan için önemli bir konuma sahip olan tarım sektörü, IPARD desteklerine olan ilginin de fazla olmasını sağlamıştır. Çalışmada ampirik veriler kullanılarak nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma bulguları sonucunda ulaşılan sonuçlar kırsal bölgelerdeki eşitsizliklerin giderilmesi kır ve kent arasındaki parite yaşam koşullarının iyileştirilmesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca IPARD programlarının kırsal hane halkından ziyade tarımsal işletmelere yönelik olması kırsal alanların gelişimi üzerindeki etkilerini sınırladığı belirtilmiştir.²⁸⁵

Yıldırım (2016) Çalışmasında IPARD kapsamında hibe alan işletmelerin karlılığı üzerindeki değişimleri ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada yüz yüze anket yöntemi uygulanacak katılımcılar, Erzurum'dan 47, Kars'dan 42 ve Ağrı'dan 29 işletme olmak üzere TKDK desteklerinden faydalanan toplam 118 işletme, hibe almayan işletmeler Erzurum'dan 65, Kars'dan 74 ve Ağrı'dan 44 işletme belirlenerek toplamda 183 işletme belirlenmiştir. Hibe alan ve almayan toplam 301 adet anket yapılması planlanmıştır. Anketler sonucu elde edilen bulguları değerlendirmek amacıyla Limped istatistik paket programı kullanılarak muamele etki modeli (Treatment Effect Model) kullanılmıştır. Muamele etki modeli sonuçlarına göre sığır sayısının fazla olması brüt karı artırmaktadır. Ayrıca hibelerden yararlananların yararlanmayanlara göre brüt karı 90.000 TL civarında bir artış sağlamaktadır. Süt üretimi ise hibe alan işletmelerde 320ton/yıl hibe almayan işletmelerde 37ton/yıl olarak gerçekleşmiştir. Arıcılık model sonuçlarında ise işletmenin kovan sayısının artması ve ana arının 2 yıl ve altında değiştirilmesi brüt karı artırırken, eğitim süresinin artması ve üretici yaşının ilerlemesi brüt karı azaltmaktadır. Hibe alan işletmelerde bal üretimi 2.434kg/yıl hibe almayan işletmelerde ise 1.572kg/yıl olarak gerçekleşmiştir.²⁸⁶

Çimen (2017) çalışmasında IPARD programı kapsamında et ve süt üretimi işletmelerinin 1. ve 2. başvuru çağrı dönemlerinde desteklenen projelerin yörenin

²⁸⁵ Stanislav, vd., IPARD Fondovi U Funkciji Razvoja Ruralnih Podrucja Republike Srbije, Üniversitete U Novom Sadu, Ekonomski Fakultet, Subotica, Ekonomski Horizonti, c. 18, S. 2, 2016,

²⁸⁶ Ayşe Yıldırım, IPARD Programı Kapsamındaki Hibelerin Etkinliğinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma: Erzurum, Kars Ve Ağrı İlleri Örneği Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016

ekonomik kalkınmasına olan katkı ve beklentilerini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda yüz yüze anket yöntemi kullanılarak et ve süt üretimi ile işlenmesi alanında faaliyet gösteren 30 katılımcı ile görüşülmüştür. Elde edilen bulgular uygun istatistik paket programı kullanılarak frekans dağılımları alınmıştır. Ayrıca bazı değişkenlere ait üçlü ve beşli likert ölçek kullanılarak proje sahiplerinin IPARD programlarına ilişkin beklentilerinin neler olduğu değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları katılımcıların; %100'ünün yatırım maliyetini azaltma, %23'ünün mevcut tesisi yenilemek, %50'sinin AB standartlarında üretim yapmak, %40'ının küçük işletmeden orta büyüklükteki işletmeye geçmek ve %53'ünün yeni bir sektörde üretim yapma beklentisi içinde olduğu ortaya konulmuştur. Programın kırsal bölgelerin kalkınmasına yönelik etkileri, istihdam, tarım dışı sektörlerle sağladığı katkı, küçük işletmeler yerine sürdürülebilir ölçekte işletmeler kurulması sağlanarak üretim artışı ve teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması, girişimciliğin teşvik edilmesi, proje hazırlama kültürünün yaygınlaştırılması ve uzman personel istihdamının sağlanması olarak özetlenmiştir.²⁸⁷

Lu (2018) Çin'de arazi parçalanmasının tarımsal işgücünün ve tarım dışı işgücü arzının marjinal verimliliği üzerindeki etkilerini analiz etmek üzere ampirik bir çalışma yapmıştır. Jiangsu eyaletinde hane halkı üzerinde tabakalama yöntemi ile uygulanan anket verileri çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen anket verilerini analiz edebilmek amacıyla probit model, wald ve LR testleri kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonuçları göstermiştir ki arazi parçalanması tarımsal emeğin marjinal verimliliği üzerinde negatif bir etkiye sahipken tarım dışı işgücü arzı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Yapılan çalışmada politika önerimi olarak hükümetin çiftçilere ortak kullanım için tarım arazisi imkanı sağlaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca küçük arazilerde kullanımı mümkün olan tarım makinelerinin gelişimi için kolaylıklar sağlamalıdır.²⁸⁸

²⁸⁷ Aziz Orhan Çimen IPARD Programının Kırsal Alanda Ekonomik Kalkınmaya ve Yararlanıcılara Katkıları ve Beklentiler Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017

²⁸⁸ Hua LU - Hualin Xie - Guangrong Yao, Impact of land fragmentation on marginal productivity of agricultural labor and non-agricultural labor supply: A case study of Jiangsu, China, 2018

3.2. ISPARTA İLİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Isparta, Akdeniz Bölgesi'nin batı bölümünde ve iç kesimlerde yer almaktadır. "Göller Bölgesi'nin merkezinde yer alan bir konuma sahip ve 8.933 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Doğu tarafında Konya ilçeleri olan Beyşehir, Doğanhisar ve Akşehir ilçeleri, kuzey tarafında Afyon ilçeler olan Çay, Şuhut, Dinar ve Dazkırı ilçeleri, batı tarafında Burdur merkez, ile yine burdur ilçeleri Ağlasun ve bucak, Güney tarafında ise Antalya ilçeleri olan Serik ve Manavgat ile sınırlarını paylaşmaktadır. Aksu, Atabey, Eğirdir, Gelendost, Gönen, Keçiborlu, Senirkent, Sütçüler, Şarkikaraağaç, Uluborlu, Yalvaç, Yenişarbademli ve Merkez olmak üzere 13 adet ilçesi bulunmaktadır. Ayrıca Isparta'da 9 adet belde, 203 adet köy vardır. Km²'ye düşen kişi sayısı ise 51'dir. Isparta'nın şehirleşme oranı ise %70,2'dir. Genel itibariyle engelli bir araziye sahip olan Isparta'da yüksekliği 3000 metreyi bulan dağlar yer almakta ve ilin rakımı 1.050 metre civarındadır.²⁸⁹

3.2.1. Isparta İlinin Sosyo Ekonomik Göstergeleri

Isparta 2017 itibariyle toplam nüfusu 433,830 olan ve toplam nüfusun %27,27'sinin belde ve köylerde ikamet ettiği orta düzey bir ildir. 2007 yılında belde ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı %34,69'dur. Son yıllarda kente göçün yoğunlaştığını 2007 yılındaki belde ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranına bakarak görmek mümkündür. 2011 ve 2008 yılları haricinde Isparta'daki kır nüfusu genel olarak azalış eğiliminde olmuş ve tablo 11'e göre son 10 yıllık dönemde kır nüfusunda 7,42 puanlık bir azalma meydana gelmiştir. Isparta genelinde kadın ve erkek nüfusu birbirine yakın bir seyir izlemekle beraber 2007 yılından 2017 yılına gelindiğinde kadın ve erkek nüfusu arasındaki makasın giderek daraldığı görülmektedir. 2007 yılında 17.000 civarı erkek nüfusu fazla iken 2017 yılında bu rakam 3.000 civarına gerilemiştir.

²⁸⁹ <http://www.isparta.gov.tr/sayilarla-isparta>, (10.12.2018); <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/TR-71027/ekonomik-yapi.html> (10.12.2018)

Tablo 11: Isparta 2007-2017 Toplam Nüfus, Kır ve Kent Nüfusu

YIL	Toplam Nüfus	Erkek	Kadın	Kır nüfusu	Kent Nüfusu
2007	419,845	218.146	201.699	34,69	65,31
2008	407,463	204.080	203.383	35	65
2009	420,796	214.788	206.008	33,42	66,,58
2010	448,298	242.472	205.826	30,61	69,39
2011	411,245	205.423	205.822	32,56	67,44
2012	416,663	207.658	209.005	31,97	68,03
2013	417,774	208.146	209.628	30,78	69,22
2014	418,780	208.837	209.943	29,79	70,21
2015	421,766	210.152	211.614	28,81	71,19
2016	427,324	212.720	214.604	28,12	71,88
2017	433,830	218.617	215.213	27,27	72,73

Kaynak : <http://www.tuik.gov.tr> (25.11.2018)

Isparta nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımına ilişkin bilgiler tablo 12’de yer almaktadır. Tabloya baktığımız zaman 0-14 yaş grubu ve 65+ yaş grubu toplam yüzdesi toplam nüfusun %24,44’üne denk gelmektedir. 15-65 yaş aralığında yer alanlar istihdam edilmeye müsait yaş gruplarını temsil etmektedir. Görüldüğü üzere Isparta’da çalışabilir nüfusun toplam yüzdesi %75,56 olarak karşımıza çıkmaktadır. 25 yaş altındaki genç olarak tanımlanan grupta ise %30,03’lük bir çoğunluğa sahiptir.

Tablo 12: Isparta Nüfusu Yaş Gruplarına Dağılımı

Yıl	Yaş Grubu	Nüfus	Nüfus Yüzdesi
2017	0-14 Yaş	54.175	% 12,49
2017	15-19 Yaş	34.188	% 7,88
2017	20-24 Yaş	41.901	% 9,66
2017	25-29 Yaş	29.362	% 6,77
2017	30-34 Yaş	29.699	% 6,85
2017	35-39 Yaş	31.622	% 7,29
2017	40-44 Yaş	29.618	% 6,83
2017	45-49 Yaş	27.951	% 6,44
2017	50-54 Yaş	26.739	% 6,16
2017	55-59 Yaş	25.977	% 5,99
2017	5-9 Yaş	27.460	% 6,33
2017	60-64 Yaş	23.313	% 5,37
2017	65+ Yaş	51.825	% 11,95

Kaynak : <https://www.nufusu.com/il/isparta-nufusu> (26.11.2018)

Isparta nüfusu eğitim düzeyine ilişkin bilgiler tablo 13’de yer almaktadır buna göre 2008 yılında 611 olan doktora mezun sayısı 2017 yılına gelindiğinde 2009 olarak 3,28 katlık bir artış yaşamıştır. Yüksek lisans mezunu ise 2008 yılında 1268 iken 2017 yılında 5056 olarak 3,98 katlık bir artış görülmüştür. Lise veya dengi mezun sayısı ise 2008 yılında 68.322 iken 2017 yılında 90.812 olarak 1,38 katlık bir artış görülmüştür. Eğitim düzeyinde en yüksek artış yüksek lisans alanında görülmüştür.

Tablo 13: Eğitim Durumuna Göre 15 Yaş Üzeri Nüfus

YIL	İlkokul mezunu	Ortaokul veya dengi mezunu	Lise veya dengi mezunu	Yüksek lisans mezunu	Doktora mezunu
2008	126.006	16.046	68.322	1.268	611
2009	126.783	16.059	74.579	1.311	997
2010	107.595	17.624	87.746	2.043	1.162
2011	103.184	16.019	74.327	2.125	1.161
2012	101.848	15.919	81.195	2.151	1.152
2013	100.152	15.730	79.484	2.445	1.225
2014	98.043	25.982	80.495	3.186	1.344
2015	97.259	31.845	82.918	3.648	1.463
2016	91.103	38.776	90.133	3.815	1.487
2017	90.145	40.237	90.812	5.056	2.009

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (26.11.2018)

2017 yılı verilerine göre Isparta’da faaliyet gösteren işletme sayıları ve faaliyet gösterdiği sektör bilgileri Tablo 14’de gösterilmektedir. Isparta’da faaliyet gösteren toplamda 4.814 adet kayıtlı işletme bulunmaktadır. Bu toplam kayıtlı işletme sayısı içinde 636 işletme ile inşaat sektörü başı çekmektedir. Gıda, İçecek Tütün Ticareti ve İmalatı alanında faaliyet gösteren işletme sayısı ise 496 ile işletme ile ikinci en yüksek işletme sayısına sahip olduğu sektördür. Isparta ekonomisinde en az işletme sayısına sahip iki sektör ise ilk olarak 75 işletme ile deri imalatı ve ihracatı, ikinci olarak 82 işletme ile maden, kimyasal, mücevher, oyuncak ve hediyelik eşya ticareti alanında faaliyet gösteren işletmelerdir.

Tablo 14: Isparta’da Kayıtlı İşletme Sayıları ve Sektörleri (2017)

Sektör	İşletme Sayıları
İnşaat	636
Gıda, İçecek Tütün Ticareti ve İmalatı	496
Motorlu Taşıtlar Yedekli Parça Aksesuar Yakıtları Ticareti ve İmalatı	382
Konaklama Yerleri, Danışmanlık ve Turizm	375
Kimyasal, Makine, Kazan, Mermer, Metal İmalatı, Elektrik Üretimi ve Dağıtım	362
Yolcu ve Yük Taşıma Nakliyeciliği	336
Eğitim, Kültür, Eğlence, Spor, Bilgi ve İletişim	316
Tarım, Balıkçılık ve Hayvancılık	308
İnsan Sağlığı ve Diğer Sosyal Destek Hizmet Faaliyetleri	283
İnşaat Malzemeleri Ticareti	273
Giyim, Ev Tekstil Ticareti ve İmalatı	222
Gayrimenkul, Finans ve Sigorta Faaliyetleri	221
Mobilya ve Elektrikli Materyallerin Ticareti	169
Mühendislik Faaliyetleri	168
Ormançılık ve İnşaat Malzemesi İmalatı ve Ticareti	110
Maden, Kimyasal, Mücevher, Oyuncak ve Hediye Eşya Ticareti	82
Deri İmalatı ve İhracatı	75

Kaynak: <http://www.baka.org.tr/> (28.11.2018)

Isparta ekonomisinin Gayri Safi Milli Hâsıla düzeyi 2004 yılında 3,033,792 milyon TL olarak gerçekleşirken, 2014 yılında 8,773,535 milyon TL seviyesine ulaşarak 3 kata yakın bir artış sağlamıştır. Türkiye için gerçekleşen rakamlara baktığımız zaman 2004 yılında 577,023,497 TL 2014 yılında 2,044,465,876 TL olduğu görülmektedir. Türkiye geneli 3,5 kattan biraz fazla bir artış meydana gelirken Isparta’da artış 3 katlık bir artışa yaklaşarak Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Isparta GSMH’sinin içindeki tarımın paylarına bakıldığında 2004 yılında 0,21 olarak gerçekleşmiş olup zaman içinde yaşanan dalgalanmalar olmasına rağmen 2014 yılına gelindiğinde 0,16’ya gerileyerek toplam içindeki payı 0,05’lik bir gerileme yaşamıştır.

Tablo 15: Isparta GSYH (1000TL) (2009 Bazlı)

YIL	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla: Tarım	Isparta GSMH (tarım) %
2004	3.033.792	643.041	0,211959
2005	3.459.948	734.910	0,212405
2006	3.949.945	741.179	0,187643
2007	4.338.544	792.025	0,182555
2008	4.827.208	919.626	0,190509
2009	4.974.096	968.701	0,194749
2010	5.616.390	1.118.295	0,199113
2011	6.702.576	1.478.556	0,220595
2012	7.118.805	1.340.876	0,188357
2013	7.769.175	1.312.984	0,168999
2014	8.773.535	1.470.574	0,167615

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (26.11.2018)

Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişimi ise 2004 yılında 5,050 dolar seviyelerinden 2014 yılında 9,591 dolar seviyelerine yükselerek iki kata yakın bir artış gerçekleştirmiştir. KBGSYH'da azalış 2009 ve 2014 yıllarında yaşanmış olup diğer yıllarda sürekli artış yaşanmıştır. Türkiye bazında bu rakamlar aynı yıllar için 5,961 dolar ve 12,112 dolar gerçekleşmiştir. Aynı dönemde iki kattan fazla artış sağlayan Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 16: Isparta'da KBGYH (2004-2014)

YIL	Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (\$)(2009 bazlı)
2004	5.050
2005	6.117
2006	6.531
2007	7.950
2008	9.111
2009	7.776
2010	8.606
2011	9.302
2012	9.544
2013	9.779
2014	9.591

Kaynak : <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (27.11.2018)

Isparta 2006-2017 yılları arasında ciddi bir kamu yatırımı almıştır. 2002 yılında aldığı toplam kamu yatırımı 48,487TL olarak gerçekleşirken 2017 yılında ise 231,426 TL'lik bir yatırım olarak 5 kata yaklaşan bir kamu yatırımı artışı gerçekleştirmiştir. Isparta kamu yatırımları genel itibariyle sürekli artış eğiliminde olmakla beraber 2007 ve 2011 yıllarında bir önceki yıla yakın bir yatırım tutarı olarak önceki seviyesinde kalmıştır denilebilir.

Tablo 17: Isparta Kamu Yatırımları (1000TL) (2006-2017)

Yıl	Kamu Yatırımı
2006	48.487
2007	40.408
2008	46.442
2009	58.039
2010	73.303
2011	73.110
2012	83.773
2013	105.473
2014	106.358
2015	163.769
2016	169.783
2017	231.426

Kaynak : http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il.html?2017_32 (28.11.2018)

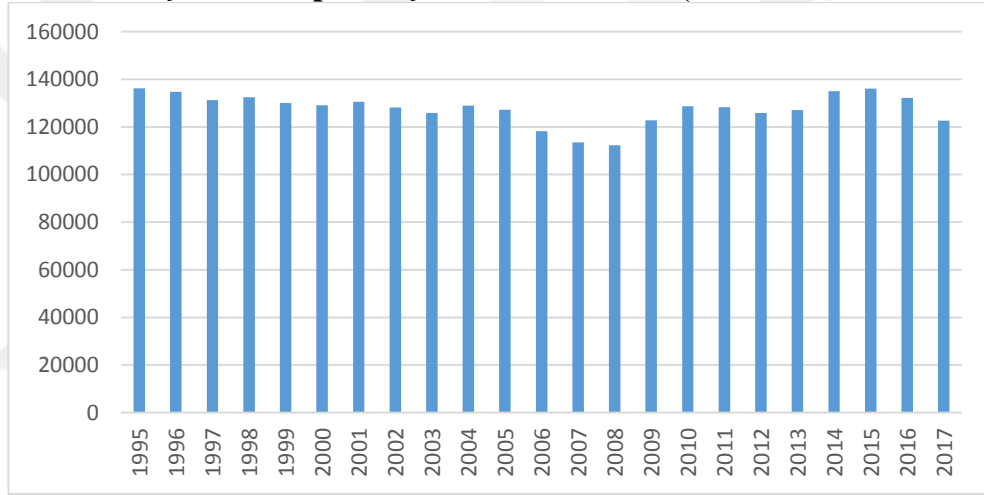
3.2.2. Isparta'da Tarım ve TKDK Destekleri

Bu kısımda genel hatlarıyla Isparta tarımı ve TKDK destekleri üzerinde durulacaktır. Isparta ilinde birçok farklı meyve ve sebzenin tarımı yapılmakla beraber bunlar arasında en öne çıkanlar; gül, elma ve kirazdır. Türkiye'de gülyağı üretiminde kullanılan gül çiçeklerinin yetiştirildiği bahçelerin %90'ı Isparta'da yer almaktadır. Üretilen gülyağları başta Fransa olmak üzere İngiltere, ABD, Almanya, Hollanda, İtalya ve bazı Arap ülkelerine ihraç edilmektedir. Elma için uygun ekolojik şartlara sahip olması ise Isparta'nın elma alanında iyi bir konumda olmasını sağlamıştır. Elmacılık faaliyeti ile yoğun bir şekilde uğraşan bölgeler; Eğirdir, Gelendost, Isparta Merkez, Senirkent, Gönen, Yalvaç, Uluborlu ve Atabey ilçeleridir. Kirazcılığın yoğun olarak yapıldığı yer Uluborlu ilçesidir. Üretilen kirazların büyük bir çoğunluğu Avrupa ülkeleri ile Arap ülkelerine ihraç edilmektedir. Elma ve kiraz faaliyetlerinin yoğun olarak

yaşandığı Isparta’da buna bağlı olarak soğuk hava deposu faaliyetleri de yaygın olarak görülmektedir.²⁹⁰

Isparta’da toplam ekilen alan (hektar) yıllar itibari ile azalış eğilimindedir. 1995 yılında toplam ekilen alan 136,193 hektarken 2017 yılına geldiğimizde bu alanın 122,633 hektara gerilediğini görebiliriz. Bu ekilen alan azalışına ek olarak Isparta ili için bitkisel üretim değerleri incelendiğinde 1997 yılında 30.952 TL olarak gerçekleşirken 2017 yılında bu rakam 1,723,080 TL’ye ulaşmıştır. İşlenen tarım alanlarında yıllar itibariyle dalgalanmalar görülse de genel eğilim azalış yönünde seyretmektedir.

Şekil 11: Isparta İşlenen Tarım Alanı (1995-2017)

Kaynak : <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (25.11.2018)

Tablo 18’de 1997-2017 yıllarına ait bitkisel ve hayvansal üretim değerleri verilmektedir. Isparta’da bitkisel ve hayvansal üretim alanında son 20 yıllık dönemde ciddi bir artış gözlemlenmiştir. 1997 yılında bitkisel üretim 30.952 TL olarak gerçekleşirken 2017 yılında 1.723.080 TL gerçekleşerek 55,67 katlık bir artış gerçekleşmiştir. Hayvansal ürünlerdeki değişim ise 1997 yılında 8.953 TL iken 2017 yılında 294.054 TL seviyesine yükselerek 32,84 katlık bir artış gerçekleştirmiştir.

²⁹⁰ <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/TR-71027/ekonomik-yapi.html> , (11.12.2018)

Tablo 18: Bitkisel ve Hayvansal Üretim Değerleri (1000TL)

YIL	Bitkisel Üretim Değeri	Hayvansal Ürünler Değeri
1997	30.952	8.953
1998	90.552	15.194
1999	130.609	19.771
2000	212.923	34.994
2001	301.557	31.630
2002	468.388	41.963
2003	566.352	71.570
2004	682.252	85.290
2005	751.428	95.502
2006	767.498	116.313
2007	814.838	130.933
2008	994.051	179.921
2009	1.056.031	153.103
2010	1.081.313	228.957
2011	1.497.952	154.065
2012	1.304.524	224.607
2013	1.233.565	225.607
2014	1.401.380	255.202
2015	1.144.672	263.755
2016	1.478.134	299.020
2017	1.723.080	294.054

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> , (11.12.2018)

Isparta geneli işlenen tarım alanı 1995 yılında 136.193 hektar olarak kayıtlara geçerken zaman içinde artış ve azalışlar yaşanmasına rağmen 2017 yılına gelindiğinde toplam işlenen tarım alanının 122.633 hektar olduğu görülmektedir. Toplamda 22 yıllık süreç içerisinde işlenen tarım alanında 13.560 hektarlık bir azalma görülmektedir. En çok tarım alanının işlendiği üç yıl ise sırasıyla 1995, 2015 ve 2014 yıllarıdır.

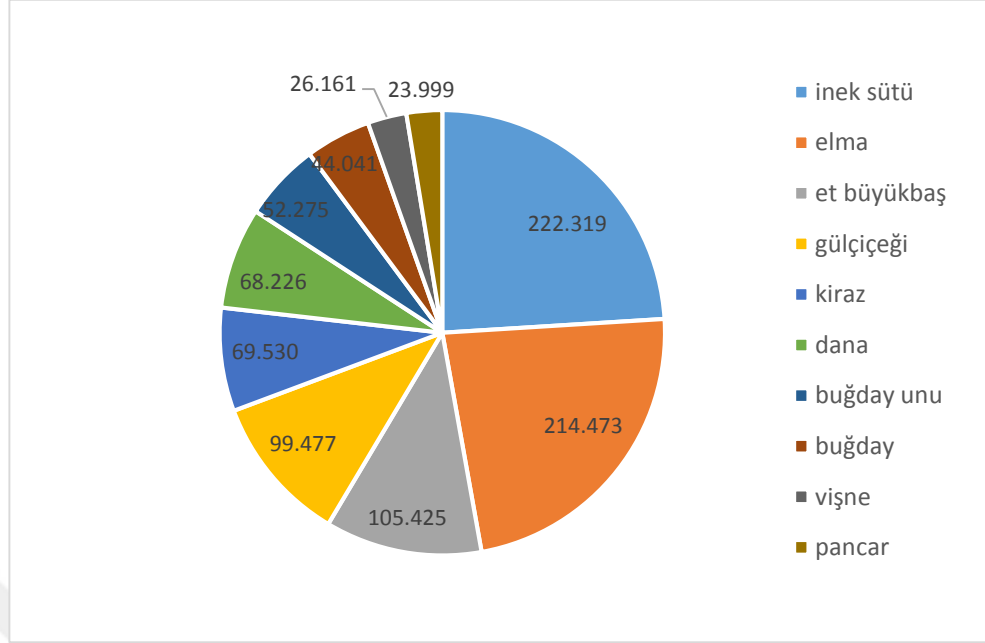
**Tablo 19: Isparta Tarım ve Ormanlık İthalat ve İhracat (2002-2017)
(1000 ABD Doları)**

YIL	İthalat	İhracat
2002	1.871	5.086
2003	3.529	7.724
2004	1.007	9.942
2005	1.805	9.000
2006	6.712	11.079
2007	9.638	9.052
2008	8.861	10.257
2009	5.563	13.454
2010	7.506	11.235
2011	11.783	11.697
2012	3.434	13.911
2013	6.666	16.724
2014	11.380	19.953
2015	6.834	12.497
2016	7.791	30.120
2017	10.457	27.292

Kaynak : <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (25.11.2018)

Isparta tarım ve ormancılık alanında ithalat ihracat rakamları karşılaştırıldığı zaman 2002 yılında yapılan ihracat ithalatın 2,71 katı iken, 2017 yılında yapılan ihracat ithalatın 2,60 katı olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllar için Türkiye rakamları ise 2002 yılında ihracat ithalatın 1,03 katı olarak gerçekleşirken 2017 yılında karşılama oranı yaklaşık olarak yarı yarıya azalarak 0,58 olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılları arasında ithalatın genel artış eğilimi 6,08 kat olarak gerçekleşmiş fakat ihracatın artış performansı 3,92 kat olarak gerçekleşmiş olup ithalattan daha cılız bir artış sağlayarak makasın giderek daralmasına sebep olmaktadır.

Şekil 12: 2017 İşlemlerinde Alım Satıma Konu Olan İlk 10 Madde (1000TL)

Kaynak: <http://www.ispartatb.org.tr/> (11.12.2018)

Şekil 12, Isparta borsasında Isparta ilinin 2017 yılında alım satıma konu olan en yüksek paya sahip ürünlerini göstermektedir. İlk 10 madde en yüksek paydan en düşük paya doğru sırasıyla şu şekildedir. İnek sütü, elma, et büyükbaş, gül çiçeği, kiraz, dana, buğday unu, buğday, vişne ve pancardır. Şekle göre 222.319 TL ile inek sütü ilk sırada yer alırken, 23.999 TL ile pancar son sırada yer almaktadır.

Tablo 20: Isparta İli Kredi Dağılımı (1000TL), (2000-2017)

YIL	İhtisas Kredileri/ Tarım	İhtisas Kredileri/ Gayrimenkul	İhtisas Kredileri/ Mesleki	İhtisas Kredileri/ Turizm	İhtisas Kredileri/ Diğer	İhtisas Dışı Kredileri
2000	9.679	2.987	2.695		3.793	34.979
2001	4.803	1.052	893		3.433	35.071
2002	3.058	2.258	225		4.220	47.416
2003	4.444	700	3.340		7.309	91.800
2004	11.545	535	5.092		10.471	182.910
2005	26.458	480	6.885	127	15.220	274.388
2006	54.777	406	9.067		20.584	443.455
2007	91.559	240	22.973		9.749	543.139
2008	134.625	233	24.708		12.202	746.989
2009	160.122		23.316		12.348	782.485
2010	228.147		38.247		10.999	1.118.250
2011	275.914		15.891		44.321	1.477.005
2012	279.645		19.602		35.370	1.702.553
2013	275.591		45.032		26.548	2.145.289
2014	319.888		47.022		37.866	2.410.210
2015	416.342	13.530	319	2.768	90.203	2.741.052
2016	1.726.379	16.425	660	4.193	110.914	4.478.069
2017	647.509	17.254	504	5.087	122.193	3.715.919

Kaynak : <https://www.tbb.org.tr/tr> (29.11.2018)

Tablo 20’de 2000-2017 yıllarına ait Isparta ili ihtisas kredileri ve ihtisas dışı kredilerin dağılımı gösterilmektedir. İhtisas kredileri tarım, gayrimenkul, mesleki, turizm ve diğer ihtisas kredileri olmak üzere 5 grup altında değerlendirilmiştir. Artış eğiliminde olan başlıca iki kredi türü tarım kredileri ile ihtisas dışı krediler olarak gözükmektedir. 2000 yılından 2016 yılına kadar artış eğiliminde olan ihtisas dışı kredilerde sadece 2017 yılında bir azalma görülmektedir. Tablodaki diğer önemli bir kredi türü ise tarım olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak artış eğiliminde olmakla beraber yıllar içinde dalgalanmalar gözükmektedir. 2016 yılından sonra en fazla kredi kullanımının gerçekleştiği 2017 yılından bile neredeyse 3 kat daha fazla bir kullanım gerçekleşmiştir. En büyük artış ise ihtisas dışı kredilerde yaşanmıştır. 2000 yılında 34.979 TL olan ihtisas dışı krediler 2017 yılına gelindiğinde 106,23 katlık bir artış gerçekleştirerek 3.715.919 TL olmuştur.

Isparta tarım kredilerindeki artış tarım sektörünün gelişimi açısından kayda değer bir gösterge olmakla beraber TKDK'nın da bölgeye kırsal kalkınma bağlamında sağlamış olduğu hibelerde tarım sektörünün gelişimine katkı sağlayacaktır.

TKDK IPARD I programından birinci uygulama döneminde yararlanmaya başlayan Isparta il Koordinatörlüğünün desteklediği tedbir türleri 101- tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar, 103- tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar ve 302- çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesidir. Özellikle elma sektöründe Türkiye'nin önemli merkezleri arasında olan Isparta'da soğuk hava depolarına yönelik sağlanan destekler hasat edilen ürünlerin muhafazasında büyük kolaylıklar sağlamıştır. IPARD I kapsamına desteklenen soğuk hava tesisi 28 adet olup, toplam sözleşme sayısının (166) yaklaşık %17'sine tekabül etmektedir. Bu da gösteriyor ki bölgede destekler gelişi güzel dağıtılmak yerine belirli bir alanda uzmanlaşma sağlanması amaçlanmaktadır.

IPARD I programı kapsamında toplamda 15 çağrı ilanı yayınlanmıştır. Isparta ili bu 15 çağrı ilanında 3-4-8-9-10-11-12-13-14 ve 15. çağrı dönemlerinde hibe programlarından faydalanmıştır. 4. çağrı dönemindeki tek projenin sözleşmesi ise fesih edilmiştir. Bu kapsamda Isparta'daki 166 firma toplamda 66.620.541 TL'lik bir hibeden faydalanmıştır. Çağrı dönemlerine bakıldığında en yüksek katılımın 58 proje ile 11. çağrı döneminde gerçekleştiği görülmektedir. 3. ve 4. çağrı dönemlerinde ise 1'er proje bulunmaktadır. IPARD II programı kapsamında Isparta ilinde 1. çağrı döneminde 21 sözleşme imzalanmış 2. çağrı döneminde 24 sözleşme imzalanmıştır. Tablo 10'da Isparta'nın TKDK desteklerinden 1. uygulama döneminden itibaren faydalanmaya başlayan iller arasında yer aldığı ifade edilmiştir.

Tablo 21: Isparta İli TKDK Destek Miktarı, İmzalanan Sözleşme ve Fesih Edilen Sözleşmeler

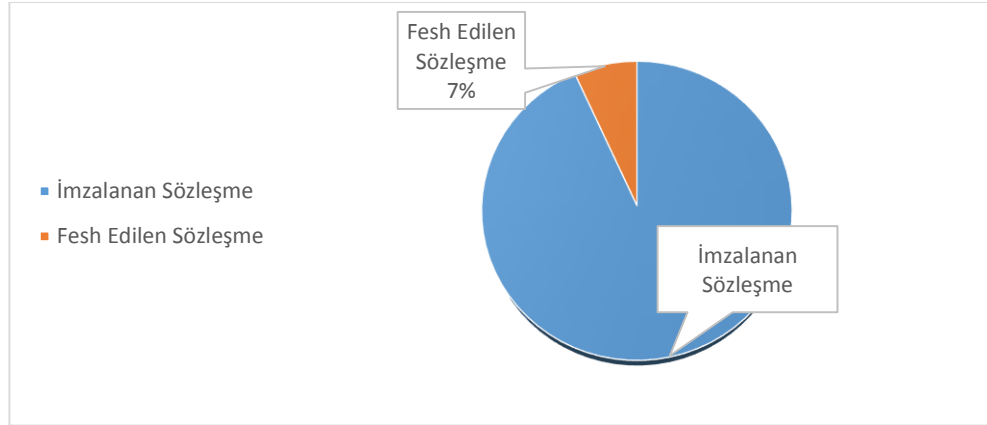
Çağrı Dönemi	İmzalanan Sözleşme Sayısı	Fesih Edilen Sözleşme Sayısı	Toplam Hibe Miktarı (TL)
3	1		882.823
4	1	1	0
8	3	2	396.606
9	10		3.166.125
10	3		169.468
11	58	4	10.055.528
12	37	2	15.196.923
13	42	1	22.969.759
14	13	2	8.677.003
15	11	1	5.106.306
Toplam	179	13	66.620.541

Kaynak: <http://www.tkd.gov.tr/>

Isparta ilinde verilen hibe tutarları 8.035 TL ile 2.692.411 TL arasında değişmektedir. Isparta’da verilen hibeler çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, soğuk hava deposu, süt üreten tarımsal işletmeler, yerel ürünler ve mikro işletmelerin geliştirilmesi, kırmızı et üreten tarımsal işletmeler, süt toplama merkezi ve kırsal turizm alanında kullanılmıştır. Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, meyve ve sebzelerin işlenmesi ve pazarlanması ile süt üreten tarımsal işletmeler en çok hibe projesinin kullanıldığı üç alan olarak gözükmektedir.

Isparta ilinde imzalanan sözleşmelerin içindeki fesih edilen sözleşmelere bakıldığında %7 gibi düşük bir oran olduğu görülmektedir. Toplam 179 sözleşme içerisinde 13 (%7) sözleşme fesih edilerek 166 sözleşme hayata geçmiştir.

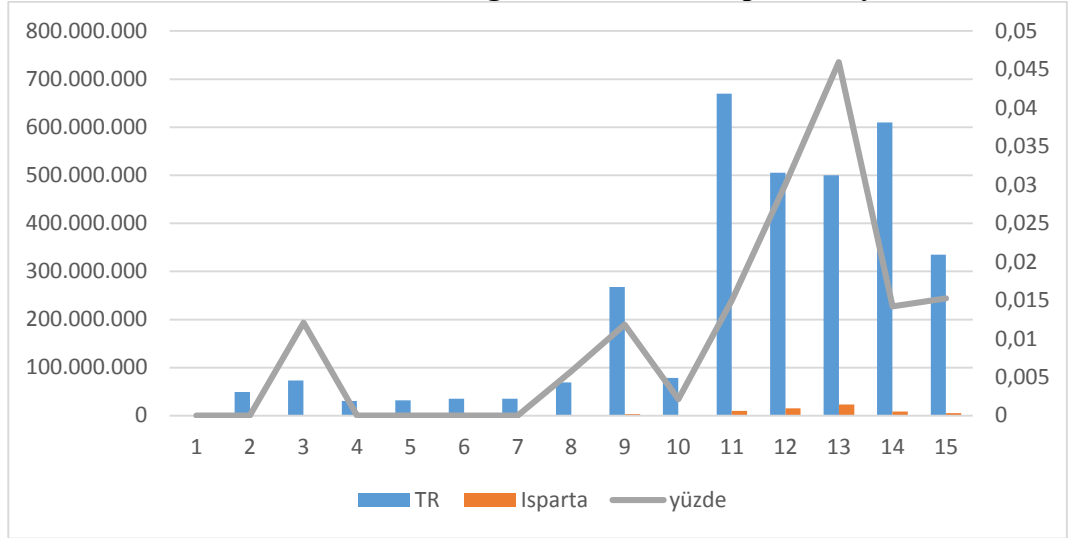
Şekil 13: İmzalanan Sözleşmelerin Fesh Edilen Sözleşmelere Oranı

Kaynak: <http://www.tkd.gov.tr/>

Isparta ilinin IPARD I programı kapsamında genel bir değerlendirmesini yapabilmek adına aşağıdaki şekil açıklayıcıdır. Şekle göre Isparta IPARD I kapsamında her çağrı dönemine genelden aldığı payı artırarak girdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. 1-2-4-5-6 ve 7. çağrı dönemlerinde desteklerden pay alamadığı görülürken en başarılı çağrı dönemi 13. çağrı dönemi olarak gözükmektedir. 13. çağrı döneminde sağlanan hibenin yaklaşık olarak %5'ini almıştır. 10. Çağrı dönemi ise en başarısız olunan çağrı dönemi olarak ifade edilebilir. Sağlanan toplam hibeden aldığı pay %02 gibi düşük bir seviyede kalmıştır. IPARD I toplam hibe miktarından aldığı pay ise %2'nin biraz üzerinde kalmıştır. 1-2-4-5-6 ve 7. çağrı dönemlerinde desteklenen proje olmaması genelden aldığı payın sınırlı kalmasına neden olmuştur. Şekle göre IPARD II'nin IPARD I'den daha verimli olacağı ifade edilebilir.

Şekil 14: IPARD I Çağrı Dönemlerine Isparta Payı

Kaynak: <https://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/ImzalananaSozlesmeler>

IPARD I kapsamında imzalanan toplam sözleşme sayısı ve Isparta'da imzalanan toplam sözleşme sayıları aşağıdaki tablodadır. Buna göre IPARD I kapsamında 11.147 sözleşme olup fesih edilen sözleşme sayısı 805'dir. Isparta 179 sözleşme ve 13 fesih ile toplam sözleşmenin %1,6'sını almıştır.

Tablo 22: IPARD I Sözleşmeleri ve Isparta karşılaştırması

IPARD I sözleşme	11.147
Isparta sözleşme	179
IPARD I fesih	805
Isparta Fesih	13

Kaynak: <https://www.tkd.gov.tr/> (03.01.2018)

IPARD II 2. Çağrı döneminde büyük bir başarıya imza atan TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü proje sayısı ve toplam proje yatırım tutarında Türkiye'de ikinci sırada yer almaktadır. TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü IPARD II 2. çağrı döneminde 42 ilde verilmesi planlanan 122 milyon Euro hibenin yaklaşık 51 milyon TL'lik kısmından toplam yatırım tutarı 105 milyon TL olan 31 proje ile faydalanacaktır.²⁹¹

IPARD II 3. çağrı döneminde ise toplam yatırım bütçesi 45,5 milyon TL olan 50 proje kabul edilmiştir. TKDK'nın bayan ve genç yatırımcılara yönelik olarak uygulamış

²⁹¹ <https://isparta.tkd.gov.tr/Duyuru.aspx?Id=17885> (28.12.2018)

olduğu pozitif ayrımcılık 3. çağrı döneminde net olarak görülmektedir. 50 projenin 22'sinin bayan ve 34'ünün 40 yaş altı genç yatırımcılardan olduğu ifade edilmektedir.²⁹²

3.3. ARAŞTIRMANIN ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın amacı ve kapsamına, anakütle ve örnekleme ve yöntemine değinilecektir.

3.3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Kırsal bölgelerde kalkınma çabalarının önündeki en büyük engellerden bir tanesi sermaye yetersizliğidir. Sermaye yetersizliğinden dolayı kırsal bölge halkının kalkınma çabaları ve ülke ekonomisine olan katkıları sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda kırsal halkı bölgesel kalkınma açısından desteklemek amacıyla faaliyetlere başlayan TKDK, IPARD programları ile kırsal bölgelere yönelik hibeler sağlamaktadır. Bu kapsamda günümüzde 2014-2020 yıllarını kapsayan IPARD II programı uygulanmaktadır. Daha önce ise 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD I programı ile kırsal alanlarda faaliyet gösteren birçok firmaya destekler sağlanmıştır. IPARD I programı kapsamında Türkiye'de bu programdan faydalananlara 3 milyar 147 milyon TL hibe desteği verilmiştir.²⁹³ Bu desteklerin 66 milyon 620 bin TL'lik kısmından ise Isparta ilinde faaliyet gösteren 166 firma faydalanmıştır.²⁹⁴ Dolayısıyla IPARD I programından faydalanan bu firmaların buldukları bölgelerin kalkınması açısından katkılar sağlaması kaçınılmaz bir durumdur. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı IPARD I programından faydalanan Isparta ilindeki firmaların bölgesel kalkınma açısından sağlamış oldukları katkıyı incelemektir. Bunun yanında TKDK IPARD I desteklerinin yararlanıcı firmaların büyüme performanslarına etkisi, desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşanan problemler ile bu desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçlar da irdelenecektir.

²⁹² <https://isparta.tkd.gov.tr/Duyuru.aspx?Id=19468> (28.12.2018)

²⁹³ <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks>, (10.12.2018)

²⁹⁴ <http://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/ImzalananSozlesmeler> , (11.12.2018)

Çalışmada özellikle Isparta ilinin seçilmesinin nedeni Isparta ilinin ekonomisi tarıma dayalı bir il olmasıdır. Yine çalışmada IPARD II programı yerine IPARD I programının ele alınmasının temel nedeni ise IPARD I programının 2013 yılında sona ermesi dolayısıyla yaratmış olduğu sonuçların net bir şekilde değerlendirme imkanının olmasıdır. Dolayısıyla uygulama süreci halen devam eden IPARD II programı çalışma kapsamında ele alınmamıştır.

3.3.2. Ana Kütle ve Örneklem

Isparta'da TKDK IPARD I hibe programından yararlanan toplam 166 firma bulunmaktadır. Bu 166 firma TKDK'nın uygulamış olduğu 4 farklı tedbir (*101 Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar, 103 Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi v pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar, 201 Tarım, çevre, iklim ve organik tarım tedbirleri, 302 Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme*) türünden 101, 103 ve 302 tedbir türünden faydalanmıştır.

Araştırmada anakütle olarak bu tedbir türlerinden yararlanan 166 firma baz alınmış ve hedef kitledeki birey sayısı bilindiği için $n = N \cdot t \cdot p \cdot q / d^2 \cdot (N - 1) + t \cdot p \cdot q$ formülü kullanılarak örneklem hesaplanmaya çalışılmıştır. Formülde N: hedef kitledeki birey sayısı, n: örnekleme alınacak birey sayısı, p: incelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı), q: incelenen olayın görülme sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı), t: belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer, d: olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen \pm örnekleme hatasıdır.²⁹⁵ Yapılan hesaplama göre % 95 güven aralığında, \pm % 5 örnekleme hatası ile örneklem büyüklüğü 117 bulunmuştur.

Araştırmada örnekleme yöntemi olarak tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme, sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda kullanılan bir yöntemdir.²⁹⁶ Bu yöntemde

²⁹⁵ Priscilla Salant – Don A. Dillman, How To Conduct Your Own Survey, John Wiley And Sons, Newyork, 1994, s.55.

²⁹⁶ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s.105.

örneklem her bir alt tabakadan birbirinden bağımsız olarak çekilmektedir.²⁹⁷ Bu bağlamda araştırmanın örneklemini IPARD I projesinden destek alınan tedbir gruplarına göre rastgele seçilen 122 firmadan oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle il bazında % 95 güven aralığında, \pm % 5 örnekleme hatası ile hesaplanan örneklem büyüklüğü değerlerine fazlasıyla ulaşılmıştır. Fakat görüşülen 122 firmadan 13 tanesi anketi yapmayı kabul etmemiş veya anketin birçok sorusuna cevap vermemiştir. Dolayısıyla bu 13 firma çıkarılmış ve örneklem 109 firmadan oluşmuştur. Böylelikle anakütlenin % 65,26'sına ulaşılmıştır.

Araştırmada anakütle ve örneklem değerleri belirlendikten sonra, belirlenen anakütle ve örneklem değerleri arasında istatistiksel açıdan önemli bir farklılık olup olmadığı ki-kare uygunluk testi ile test edilmiştir. Örneklemin anakütleyi temsil edip etmediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₀: Örneklem anakütleyi temsil edebilir (örneklem dağılımı anakütle dağılımına uygundur).

H₁: Örneklem anakütleyi temsil edemez (örneklem dağılımı anakütle dağılımına uygun değildir).

Tablo 23: Destek Alınan Tedbire Göre Gözlenen ve Beklenen Örneklem Sayısı

	Gözlenen	Beklenen	Artık
101 - Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar	15	11,8	3,2
103 - Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi v pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar	31	25	6,0
302 - Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme	63	72,2	-9,2
Toplam	109		

Analize göre destek alınan tedbirlere göre gözlenen ve beklenen örneklem sayıları arasındaki farka bakıldığında 101 nolu tedbire göre 23,2, 103 nolu tedbire göre 6,0 ve 302 nolu tedbire göre -9,2 olduğu bulunmuştur.

Tablo 24: Ki-Kare Uygunluk Testi

Ki-Kare	3,501 ^a
Serbestlik Derecesi	2
P	,174

a. hücre (% 0,0) 5'den az frekans beklemektedir. Minimum beklenen hücre frekansı 11,8'dir.

²⁹⁷ Nevin Uzgören, Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012, s.170.

Anakütle ile örneklem arasında istatistiksel olarak farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare uygunluk testi sonucuna göre $p=0,205 > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi reddedilemez. Bir diğer ifadeyle örneklem anakütleyi temsil edebilir (örneklem dağılımı anakütle dağılımına uygundur). Tablo 25’de her tedbire ilişkin anakütle ve örneklem büyüklükleri gösterilmiştir.

Tablo 25: Anakütle ve Örneklem Dağılımı

Tebdir	Anakütle		Örneklem	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
101 - Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar	18	10,84	15	13,76
103 - Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi v pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar	38	22,89	31	28,44
302 - Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme	110	66,27	63	57,80
Toplam	166	100	109	100

3.3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada IPARD I programından faydalanan Isparta ilindeki firmaların bölgesel kalkınma açısından sağlamış oldukları katkı ile IPARD I desteklerinin yararlanıcı firmaların büyüme performanslarına etkisini, desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşanan problemleri ve bu desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçları incelemek için anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket Demirbük (2013), Özkul (2013), Kafa (2014), Özen (2014), Akın (2015) çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir.²⁹⁸

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü aracılığıyla anketlerin yapılabilmesi için 12.02.2018 tarihinde gerekli iznin alınabilmesi adına TKDK Isparta İl Koordinatörlüğüne izin dilekçesi gönderilmiştir. TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü

²⁹⁸ Murat Demirbük, Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Değerlendirilmesi Sivas İli Örneği, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2013; Gökhan Özkul, Girişimsel Fırsat Tipleri ve Belirleyici Unsurları: Firma Büyüme Performansı ve Bölgesel kalkınma Perspektifinde TR61 Bölgesi İmalat Sanayi Sektörü Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2013; Neşe Kafa, Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Yoksul Yanlısı Turizm Yaklaşımı Edremit Körfezi Örneği, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, Balıkesir, 2014; Ayşe Özen, AB Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikalarındaki Değişim ve Kırsal Kalkınma Yatırımları Kapsamında Hibe Projelerinin Değerlendirilmesi; Aydın İli Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2014; Okan Akın, Kırsal Kalkınma Politikalarının AB Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi: Denizli İli Örneği, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Tekirdağ, 2015.

anketlerin yapılabilmesi için gereken izin verildiğine dair yazıyı 27.02.2018 tarihinde SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne tebliğ etmiştir. Gerekli izinler alındıktan sonra Isparta'da IPARD I hibe programından yararlanan katılımcılara 05.03.2018 – 15.10.2018 tarihleri arasında yüz yüze uygulanmıştır.

Araştırmada anketlerin uygulanmasından sonra elde edilen verilerin analizi yapılmıştır. Analizlerin yapılmasında SPSS ve STATA programlarından yararlanılmıştır.

Araştırmada Ki-Kare Testi, Kruskal Wallis testi ve Logit analizi olmak üzere 3 farklı analiz yönteminden faydalanılmıştır.

Ki Kare Testi, gözlenen frekanslar (GF) ile beklenen frekanslar (BF) arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı temeline dayanan bir testtir. Ki Kare Testi serbestlik derecesi (sd) ile karakterize edilir. Dağılımın ortalaması serbestlik derecesine, varyansı ise serbestlik derecesinin iki katına eşittir. Ki Kare değerleri sıfır ile artı sonsuz arasında değerler alır.²⁹⁹

Ki-kare bağımsızlık testi iki veya daha fazla değişken grubu arasında ilişki bulunup bulunmadığını incelemek için kullanılmaktadır.

Hipotezler;

H₀: Değişkenler birbirinden bağımsızdır.

H_A: Değişkenler birbirinden bağımsız değildir.

Ki-kare bağımsızlık testinin uygulanabilmesi için gözlem sonuçlarının sınıflandırılmış veya gruplandırılmış bileşik seriler şeklinde gösterilmesi gerekir. Bu gösterim şekline *kontenjan tablosu* denir. Bu tablo değişkenlerin sınıflarının yer aldığı satır ve sütunlardan oluşur. Tablodaki satır (row) sayısı (r) ve sütun (column) sayısı (c) ile gösterilirse (rXc) lik bir kontenjan tablosu elde edilir. Bu şekilde çapraz sınıflandırma, herhangi bir sıradaki elemanla, sütundaki eleman arasındaki ilişkinin (bağımlılık yada bağımsızlığın) incelenmesi amacıyla yapılır. Bunun için her sıra veya sütundaki elemanlara ait beklenen (expected) frekansların (E_i), gözlenen (observed) frekanslarla (O_i) karşılaştırılması gerekir.³⁰⁰

²⁹⁹ Mehmet Güngör – Yunus Bulut, Ki Kare Testi Üzerine, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2008, s. 1.

³⁰⁰ Şeref Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Dinamik akademi yayın Dağıtım, Ankara, 8. Baskı yy, s. 90

Ki-kare test istatistiğinin hesaplanması için şu formül kullanılır:

$$\chi^2_{\text{test}} = \sum \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$$

$\chi^2 > \chi^2_{\alpha; (r-1)(c-1)}$ H_0 hipotezi red, H_A hipotezi kabul edilir.

$\chi^2 > \chi^2_{\alpha; (r-1)(c-1)}$ ise H_0 hipotezi kabul, H_A hipotezi red edilir.

Nonparametrik testler içinde en çok kullanılan testlerden biri olan ki-kare testi, örneklem grubundaki değerlerin dağılımının (normal dağılım vb.) hipotezde ileri sürülen ana kitle dağılımı ile uyumlu olup olmadığını ölçmektedir. Beklenen değerlerle, elde edilen değerler arasındaki uygunluk araştırıldığı için “uygunluk testi” olarak adlandırılmıştır. Sıfır hipotezi belirlenirken verilerin nasıl bir dağılıma sahip olduğu belirtilir. Beklen frekans değeri ile gözlenen frekans değerleri karşılaştırılır. Beklenen değer ile gözlenen değerler arasında uyum varsa sıfır hipotez kabul edilir. Uyum yoksa sıfır hipotez red edilerek alternatif hipotez kabul edilir.³⁰¹

Araştırmada kullanılan bir diğer analiz yöntemi ise Kruskal Wallis testidir. İki den fazla boyutu olan değişkenler için Kruskal Wallis testi uygulanmaktadır. Kruskal Wallis testi gruplar arası tek yönlü varyans analizinin nonparametrik bir alternatifidir. Kruskal Wallis analizi sürekli değişkenlere sahip üç veya daha fazla grup için karşılaştırma yapmaya olanak tanır ve asıl amacı örnek değerlerin benzer yapıda olup olmadığını test etmeye yöneliktir.³⁰²

Kruskal Wallis tekniği, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalamasının birbirlerinden anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test eder. Analizde k tane örneklemin bir bağımlı değişkene ait puanları karşılaştırılır. Bu test, a) bağımlı değişkenin en az sıralama ölçeğinde, b) gözlemlerin birbirinden bağımsız olmasını gerektirir. Analiz, “puanların grup değişkenine göre eşitliği” varsayımlarını gerektirmediği için tek yönlü varyans analizine alternatif bir tekniktir.³⁰³

³⁰¹ Kalaycı, a.g.e. s. 86.

³⁰² Mahir Nakip, Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar, Ankara, Seçkin Yayınları, Geliştirilmiş 2. Baskı, 2006, s.141.

³⁰³ Şener Büyükoztürk, Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Pegem Akademi, 2014, s. 168.

Kruskal Wallis testi, sürekli değişkenlere sahip üç ya da daha fazla grup için karşılaştırma yapmayı sağlar. Değerler sıralı hale çevrilir ve her grup için sıralı ortalamalar karşılaştırılır. Bu bir gruplar arası analizdir, bundan dolayı farklı insanlar farklı grupların her birinde olmalıdır.³⁰⁴

Araştırmada kullanılan bir diğer analiz yöntemi Logit modelidir. Logit modeller logit regresyona tabi olup ayrıca ikili bağımlı değişkenler için tasarlanmış doğrusal olmamakla beraber gerekli dönüşümlerin sağlanması ile doğrusallaştırılabilen regresyon modelleridir. İki değer alabilen bağımlı değişken söz konusu ise, bir karar biriminin sahip olduğu özellikleri ile bu değerlerin ifade ettiği durumlar arasında herhangi bir tercihte bulunma olasılığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla kullanılan Logit modelleri, birikimli dağılım fonksiyonu yardımı ile kurulan modellerdir. Birden fazla değer alan kukla değişkenler bağımlı değişken olarak kullanıldığı nitel tercih modellerinde amaç, seçim olasılığının belirlenmesidir.³⁰⁵

Logit modeli çoklu doğrusal regresyon modellerindeki temel varsayımların (normallik varsayımı gibi) karşılanmasını gerektirmemektedir. Bu nedenle kategorik veri analizlerinde diğer analizlere göre daha kullanışlıdır.³⁰⁶

$$P_i = E(Y = 1/X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_i)}}$$

Denklem, bağımsız değişken X_i veri iken i . bireyin belirli bir seçim yapma olasılığını ifade etmektedir. Gösterimde kolaylık sağlamak amacıyla $\beta_1 + \beta_2 X_i$ yerine Z_i yazıldığında,

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}}$$

elde edilir. Bu fonksiyonda Z_i $-\infty$ ile $+\infty$ aralığında, P_i ise 0 ile 1 aralığındadır. P_i bağımlı değişkenin 1 olması ihtimalini verir. Bu durumda 0 olması ihtimali $1 - P_i$ ile

³⁰⁴ Kalaycı, a.g.e., s. 106

³⁰⁵ John H. Aldrich – Forrest D. Nelson Linear Probability Logit And Probit Models, Sage Publications, 1984, s.9

³⁰⁶ Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Şener Büyüköztürk, Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları, Pegem Akademi, Ankara, 2012, s.49-50.

gösterilir. Bir diğer ifadeyle P_i bir olayın gerçekleşme olasılığını gösterirken, olayın gerçekleşmeme olasılığı $1 - P_i$ ile gösterilir.³⁰⁷

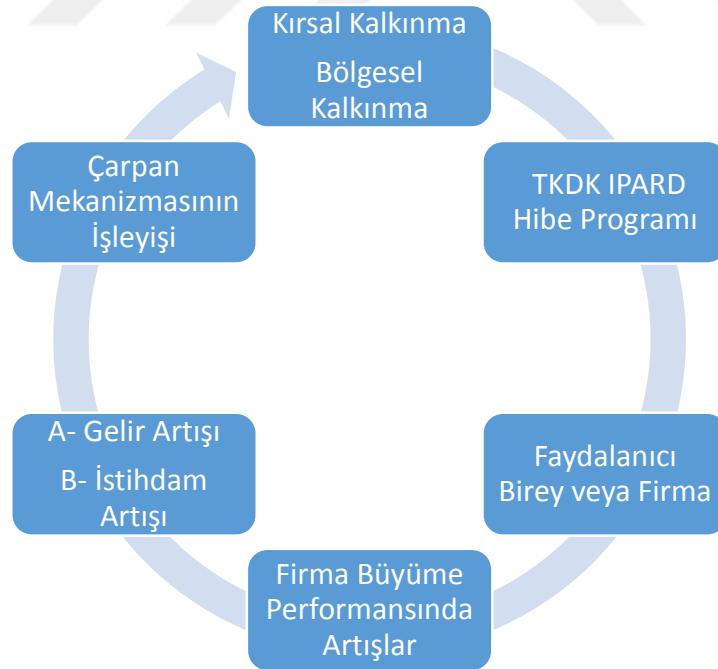
Herhangi bir olayın gerçekleşme olasılığı ile gerçekleşmeme olasılığı arasında bir oranlama yapıldığında elde edilen oran odds ratio olarak ifade edilmektedir. Hesaplanan odds ratio oranı e^{Z_i} ye eşit olmakta ve elde edilen bu bulgunun logaritması alındığında değişik bir sonuca ulaşılmaktadır.³⁰⁸

$$L_i = \ln\left(\frac{1}{1 - P_i}\right) = Z_i = \beta_0 + \beta_1 X_i$$

Odds oranı bir olayın gerçekleşme ve gerçekleşmeme olasılıklarının birbirine oranını, bir başka ifade ile olma ihtimalinin olmama ihtimaline oranını göstermektedir. Odds oranından yapılacak çıkarsama ise; eğer odds oranı 1'den büyük ise olayın olma ihtimalinin yüksek olduğu, 1'den küçük ise olayın olma ihtimalinin düşük olduğu, şeklindedir.³⁰⁹

Çalışmanın temel amaçları doğrultusunda takip edilecek araştırma modeli ise aşağıdaki Şekil 15'de verilmiştir.

Şekil 15: Araştırma Modeli

³⁰⁷ Damodar N. Gujarati, Temel Ekonometri, Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen (çev.) İkinci Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2001, s. 554-555.

³⁰⁸ Kleinbaum vd., Applied Regression Analysis and Other Multivariable Methods 1998, s.657

³⁰⁹ Gujarati, 2001, s. 554-556.

3.4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu kısmında Isparta ilinde TKDK IPARD I projesinden yararlanan firmalar üzerinde yapılan anketin bulgularına yer verilecektir. Bu anlamda; araştırmaya ilişkin demografik bulgulara, TKDK IPARD I desteklerinin bölgesel kalkınmaya ve firma performansına etkisine ilişkin bulgular, TKDK IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin bulgular ve son olarak TKDK IPARD I desteklerinin sonuçlarının değerlendirilmesine ilişkin bulgulara değinilecektir.

3.4.1. Demografik Bulgular

Araştırmanın bu kısmında ankete katılanlara ilişkin demografik bilgilere değinilmiştir. Bu bağlamda öncelikle proje sahiplerine ilişkin demografik bilgiler, daha sonra firmaya ilişkin demografik bilgiler ve son olarak destek alınan tedbir ve yatırıma ilişkin demografik bilgiler ele alınmıştır.

Tablo 26: Proje Sahibinin Demografik Bilgileri

Proje Sahibinin Cinsiyeti	Sayı	Yüzd
Kadın	7	6,4
Erkek	102	93,6
Proje Sahibinin Medeni Durumu		
Evli	92	84,4
Bekar	17	15,6
Proje Sahibinin Yaşı		
21-30	14	12,8
31-40	54	49,5
41-50	34	31,2
51 ve Üzeri	7	6,4
Proje Sahibinin Eğitim Durumu		
İlkokul	1	0,09
Ortaokul	6	5,5
Lise	62	56,9
Ön lisans	22	20,2
Lisans	18	16,5

Tablo 26’da görüldüğü üzere proje sahibine ilişkin demografik bilgiler proje sahibinin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı ve eğitim durumu şeklinde dört açıdan ele alınmıştır. Bu anlamda araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına bakıldığında 109

katılımcı arasında %93,6 gibi yüksek bir oranla erkek katılımcıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kadın katılımcı sayısı ise 7 gibi düşük bir seviyede kalarak %6,4 olarak gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle proje sahiplerinin ağırlıklı olarak erkeklerden oluştuğu söylenebilir. Proje sahiplerinin medeni durumuna bakıldığında ise %84,4'ünün (92 kişi) evli olduğu kalan % 15,6'sının (17 kişi) ise bekar olduğu görülmektedir. Proje sahipleri yaş aralıkları açısından değerlendirildiğinde %49,5'i 31-40 yaş aralığında bulunmaktadır. Bu aralığı %31,2 ile 41-50 yaş aralığı, %12,8 ile 21-30 yaş aralığı ve %6,4 ile 51 ve üstü yaş aralığı takip etmektedir. Yaş dağılımına göre TKDK IPARD I desteklerinden daha çok orta yaş grubunun yararlandığı söylenebilir. Son olarak proje sahipleri eğitim durumları açısından değerlendirildiğinde araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğunun %56,9 lise mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Ön lisans veya lisans şeklinde üniversite eğitimi alan proje sahibine bakıldığında %20,2'si ön lisans, %16,5'i lisans olmak üzere toplam 40 kişinin üniversite mezunu olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında yüksek lisans veya doktora düzeyinde mezuniyete sahip proje sahibinin olmadığını da belirtmekte fayda vardır.

Tablo 27: Firmaya İlişkin Demografik Bilgiler

Yatırımın Bulunduğu Yerleşim Yeri	Sayı	Yüzde
Köy	30	27,5
Kasaba	5	4,6
İlçe	74	67,9
Firmanın Hukuki Yapısı		
Şahıs İşletmesi	66	60,6
Limited Şirket	33	30,3
Anonim Şirket	4	3,7
Diğer	6	5,5
Firmanın Aile İşletmesi Olma Durumu		
Evet	72	66,1
Hayır	37	33,9
İhracat Yapma Durumu		
Evet	7	6,4
Hayır	102	93,6

Tablo 27 yapılan araştırmada firmalara ilişkin demografik bilgileri göstermektedir. Tabloda yatırımın bulunduğu yerleşim yeri, firmanın hukuki yapısı, firmanın aile işletmesi olup olmadığı ve firmanın ihracat yapıp yapmadığına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu anlamda ilk olarak firmalar yatırımın bulunduğu yerleşim yeri açısından değerlendirilmiştir. Firmalar aldıkları destek kapsamında köy,

kasaba ve ilçe olmak üzere üç farklı alanda yatırımlarını hayata geçirmişlerdir. Yatırımlar daha çok ilçelerde yoğunlaşmış olup araştırma kapsamında değerlendirmeye tabi tutulan firmaların %67,9'u ilçelerde yatırımlarını gerçekleştirmiştir. İlçelerden sonra en yüksek yatırımın gerçekleştiği bölge köyler olarak gözükmekte ve toplam içindeki payı %27,5 olarak gerçekleşmiştir. Kasabalar ise en küçük paya sahip olan yerleşim yeri olarak görülmekte olup toplam içinden aldığı pay %4,6 seviyelerinde kalmıştır. Araştırma kapsamındaki firmaların hukuki yapısına bakıldığında toplam içindeki en yüksek paya %60,6'lık bir oranla şahıs işletmelerinin sahip olduğu görülmektedir. Şahıs işletmelerinden sonra ikinci en yüksek payın sahibi %30,3'lük bir oranla limited şirketler olmuştur. Anonim şirketler ve diğer grubunda yer alanlar ise toplam içinde %9,2'lik bir paya sahiptir. Anonim şirket sayısı toplamda 4 olarak gerçekleşmiş olup %3,7'lik bir paya sahiptir. Firmalar aile işletmesi olup olmadıkları açısından değerlendirildiğinde %66,1'lik (72 kişi) kısmı aile işletmesi olduğunu kalan %33,9'luk (37 kişi) kısmı ise aile işletmesi olmadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan firmalar ihracat yapıp yapmadıkları açısından değerlendirildiğinde 109 firmadan sadece 7 firma ihracat yaptığını belirtmiştir.

Tablo 28: Destek Alınan Tedbir ve Yatırıma İlişkin Demografik Bilgiler

Yatırım Kapsamı	Sayı	Yüzde
Yeni yatırım	47	43,1
Tamamlama yatırımı	10	9,2
Kapasite artırma veya teknoloji yenileme	41	37,6
Sulama Yatırımları	7	6,4
Diğer	4	3,7
Yatırım Yapılan Alan İle İlgili Tecrübe Düzeyi		
Tecrübesiz	4	3,7
1-5 Yıl Tecrübe	16	14,7
6-10 Yıl Tecrübe	41	37,6
11-15 Yıl Tecrübe	24	22,0
16-20 Yıl Tecrübe	13	11,9
20 Yıl Üstü Tecrübe	11	10,1
IPARD I Desteklerinden Haberdar Olma Şekli		
Ulusal ve yerel basın yoluyla	5	4,6
Afiş ve broşürler	4	3,7
Tarım İl Müdürlüğü Tanıtım Toplantıları	25	22,9
Tarım İl Müdürlüğü internet sitesi	4	3,7
TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü	26	23,9
TKDK internet sitesi	8	7,3
Üye olduğum kooperatif veya birlikten	5	4,6
Çevremdeki diğer insanlardan	32	29,4
Proje Hazırlama Şekli		
Kendim	3	2,8
Danışman	106	97,2

Tablo 28’de görüldüğü üzere destek alınan tedbir ve yatırıma ilişkin demografik bilgilerde yatırım kapsamı, yatırım yapılan alan ile ilgili tecrübe düzeyi, IPARD I desteklerinden haberdar olma şekli ve proje hazırlama şekli ele alınmıştır. Araştırmaya katılan firmaların yatırımlarının kapsamına bakıldığında toplam yatırım içerisinde en yüksek payı %43,1 ile yeni yatırımlar almaktadır. İkinci en yüksek pay ise %37,6 ile kapasite artırma ve teknoloji yenileme faaliyetlerine yönelik olarak gerçekleştirilen yatırımlardır. Bu yatırımları %9,2 ile tamamlama yatırımları, %6,4 ile sulama yatırımları ve son olarak %3,7 ile diğer yatırımlar takip etmektedir. TKDK destekleri kapsamında yatırım faaliyeti gerçekleştiren girişimcilerin %96,3’ü faaliyet alanı ile ilgili daha önceden bir tecrübesi olduğunu belirtmiştir. Tecrübesi olanlar tecrübe düzeyi açısından değerlendirildiğinde 20 yıl ve üzerinde tecrübeye sahip olanlar %10,1 ile en düşük paya sahip olan gruptur. 16-20 yıl tecrübeye sahip olan grup ise %11,9 ile ikinci

en düşük paya sahip olan gruptur. Oran olarak en yüksek paya sahip olan grup %37,6 ile 6-10 yıl tecrübe sahibi olanlardır. TKDK desteklerinden faydalanan katılımcıların desteklerden nasıl haberdar olduğuna bakıldığında %29,4 ile çevremdeki diğer insanlardan öğrendim cevabını verenler en yüksek paya sahip olan gruptur. %23,9'luk bir çoğunlukla TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü cevabı ise ikinci en popüler cevap olarak gözükmektedir. Tarım İl Müdürlüğü tanıtım toplantılarından öğrendiğini belirtenlerin oranı ise %22,9 ile üçüncü en yüksek cevap olarak görülmektedir. Hem Tarım İl Müdürlüğü internet sitesi hem de TKDK internet sitesinden öğrenenlerin oranı ise %11 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım İl Müdürlüğü internet sitesi ve afiş ve broşürler yoluyla öğrenenlerin oranı ise en düşük paya sahip olan iki grup olarak gözükmektedir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların projelerini kendileri mi yoksa bir danışman mı hazırladığına bakıldığında sadece 3 kişi projesini kendisi hazırlamıştır. Kalan 106 kişi projesini dışarıdan bir danışmana hazırlatmıştır.

3.4.2. IPARD I Desteklerinin Bölgesel Kalkınmaya ve Firma Performansına Etkisine İlişkin Bulgular

TKDK IPARD I desteklerinin bölgesel kalkınma üzerinde yaratacağı etki iki açıdan ele alınmıştır. Buna göre ilk olarak istihdam açısından değerlendirme yapılmıştır. IPARD I desteklerinden yararlanan firmalara ilgili projeden yararlanmadan önceki istihdam sayıları, proje tamamlandıktan sonraki istihdam sayıları ve şu anki istihdam sayıları sorulmuştur. Bu sorulara 109 firmadan 90 tanesi cevap vermiştir. Buna göre 90 firmanın IPARD I projesinden yararlanmaya başlamadan önce ortalama çalışan sayısı 3,67'dir. Proje tamamlanıp ilgili destekten yararlanma sona erdikten sonra ise ortalama çalışan sayısı neredeyse %100 artarak 6,57 kişiye yükselmiştir. Şu anda ise bu rakam 9,10 kişiye yükselmiştir. Bu da IPARD I desteklerinin firmaların istihdam seviyelerinin artmasına neden olmak suretiyle bölgesel kalkınmaya istihdam açısından önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. IPARD I desteklerinden yararlanmaya başlamadan önce bu 90 firma yaklaşık olarak 300 kişiye istihdam sağlarken günümüzde bu rakam 800 kişiyi aşmıştır. IPARD I desteklerinin yaratmış olduğu pozitif etki ekstra 500'ü aşkın kişinin iş bulmasını sağlamıştır. Toplam destek alan firma sayısının 166 olduğu düşünüldüğünde bu rakamların çok daha artacağı da bir gerçektir.

Tablo 29: Destek Alan Firmaların Destek Öncesi ve Sonrası İstihdam Bilgileri

	N	Ortalama İstihdam	Standart Sapma
TKDK IPARD projesinden yararlanmadan önceki firma çalışan sayısı	90	3,6778	2,86328
TKDK IPARD projesi tamamlandıktan sonra firma çalışan sayısı	90	6,5778	5,12754
Şu anki firma çalışan sayısı	90	9,1000	12,27773

TKDK IPARD I desteklerinin bölgesel kalkınma üzerinde yaratacağı ikinci etki firmaların cirolarında yaratmış olduğu pozitif etkidir. Böylelikle bölgesel gelirden de önemli bir artış gerçekleşmiş olacaktır. Bu anlamda TKDK IPARD I projesinden yararlanmadan öncesine göre cirolarında yıllık % kaç artış olduğu firmalara sorulmuş, fakat bu soruya 109 firmadan sadece 93 firma cevap vermiştir. Cevap veren 93 firmaya göre firmaların yıllık cirosu TKDK IPARD I projelerinden yararlanmadan önceye göre ortalama %20 artmıştır. Gelirin çarpa etkisi de dikkate alındığında TKDK IPARD I destekleri bölgesel gelir üzerinde de önemli bir artış yarattığı ifade edilebilir.

Tablo 30: Destek Alan Firmaların Destek Öncesine Göre Yıllık Ciro Artışı

	N	Ortalama Ciro Artışı	Standart Sapma
TKDK IPARD projesinden yararlanmadan önceye göre firmanın yıllık ciro artışı (%)	93	20,0108	17,33336

Araştırmada firmaların hepsi istihdam ve ciro bilgilerini vermek istememiştir. Dolayısıyla net bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalınırsa daha doğru bir değerlendirme yapabilmek için firma büyüme performansı evet/hayır şeklinde tutum sorularıyla da analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda satış hacmi artışı, nakit akışı artışı, kar marjı artışı, istihdam artışı, yatırım artışı ile tanınırlık ve sektördeki konum artışı şeklinde 6 açıdan firma büyüme performansı değerlendirilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanızın satış hacmi artmış mıdır sorusuna katılımcıların %88,1'lik kısmı evet yanıtını vermiş satış hacminde bir artış olmadığını belirtenlerin oranı ise %11,9 olarak gerçekleşmiştir. IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanızın nakit akışı artmış mıdır sorusuna katılımcılar %84,4'lük bir oranla evet yanıtı vermiştir. Nakit akışında bir artışın meydana gelmediğini belirtenlerin oranı ise %15,6 olmuştur. IPARD I projesinden

yararlandıktan sonra firmanızın kar marjı artmış mıdır sorusuna verilen yanıtlar ise %85,73'lük bir oranla yine evet olarak cevaplanmıştır. Kar marjında bir artış meydana gelmediğini belirtenlerin oranı ise %14,27 olarak gerçekleşmiştir. IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanızın istihdam seviyesinde bir artış meydana gelmiş midir sorusuna ise katılımcıların %84,4'lük bir kısmı evet yanıtını vererek istihdam seviyesinde artış gerçekleştiğini belirtmiştir. İstihdam seviyesinde artış meydana gelmediğini belirtenlerin oranı ise %15,6 olarak gerçekleşmiştir. IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmaların yatırımlarında bir artış meydana gelmiş midir sorusunda katılımcılar %78,9'luk bir katılımı evet yanıtını vermişlerdir. Yatırımlarının artmadığını belirten katılımcıların oranı ise %21,1'dir. IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanızın tanınırlığı ve sektördeki konumu artmış mıdır sorusuna verilen yanıtlar ise %80,7 ile evet yanıtı olmuştur. Destek sonrası sektördeki konumu ve firmasının tanınırlığının arttığını düşünmeyenlerin oranı ise %19,3 olarak gerçekleşmiştir. Elde edilen bulgulara IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmaların büyüme performanslarında genel olarak bir artış eğilimi olduğu söylenebilir. Firmaların satış hacmi ise en yüksek performansı gösteren kalem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 31: TKDK IPARD I Projelerinden Yararlanmanın Firma Büyüme Performansına Etkisi

Satış Hacmi Artmıştır	Sayı	Yüzde
Hayır	13	11,9
Evet	96	88,1
Nakit Akışı Artmıştır		
Hayır	17	15,6
Evet	92	84,4
Kar Marjı Artmıştır		
Hayır	16	14,7
Evet	93	85,3
İstihdam Seviyesi Artmıştır		
Hayır	17	15,6
Evet	92	84,4
Yatırımlar Artmıştır		
Hayır	23	21,1
Evet	86	78,9
Firmanın Tanınırlığı ve Sektördeki Konumu Artmıştır		
Hayır	21	19,3
Evet	88	80,7

Destek alınan tedbir türlerine göre firmalar büyüme performansları açısından farklılık gösterip göstermediğine bakmak için ki-kare bağımsızlık testi yapılmıştır. Nonparametrik bir test olan ki-kare testinin uygulanabilmesi için verilerin nitel (kategorik) olması ve normal dağılımdan büyük sapmalar göstermesi gerekmektedir.³¹⁰ Bu bağlamda hem destek alınan tedbir türleri hem de firma büyüme performansına ilişkin veriler hem kategorik özelliği taşımakta hem de normal dağılım göstermemektedir.

³¹⁰ Uzgören, 2012, s.311.

Tablo 32: Normallik Testleri

	Destek Alınan Tedbir	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		İstatistik	df	P	İstatistik	df	P
Satış Hacmi	101	,485	15	,000	,499	15	,000
	103	,518	31	,000	,397	31	,000
	302	,531	63	,000	,334	63	,000
Nakit Akışı	101	,453	15	,000	,561	15	,000
	103	,506	31	,000	,445	31	,000
	302	,520	63	,000	,391	63	,000
Kar Marjı	101	,485	15	,000	,499	15	,000
	103	,506	31	,000	,445	31	,000
	302	,520	63	,000	,391	63	,000
İstihdam Seviyesi	101	,453	15	,000	,561	15	,000
	103	,518	31	,000	,397	31	,000
	302	,514	63	,000	,416	63	,000
Yatırımlar	101	,350	15	,000	,643	15	,000
	103	,445	31	,000	,571	31	,000
	302	,526	63	,000	,364	63	,000
Firmanın Tanınırlığı ve Sektördeki Konumu	101	,453	15	,000	,561	15	,000
	103	,492	31	,000	,485	31	,000
	302	,501	63	,000	,460	63	,000

Tablo 32’de yer alan normallik testlerine göre hem Kolmogorov-Smirnov testi hem de Shapiro-Wilk testi açısından tüm verilerin p değeri 0,05’den küçük olduğu için veriler normal dağılım göstermemektedir. Dolayısıyla da destek alınan tedbir türleri ile firma büyüme performansı arasındaki ilişkiye bakmak için nonparametrik bir test olan ki-kare bağımsızlık testi yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 33: Satış Hacmi ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi

Satış Hacmi Artmıştır	Destek Alınan Tedbir				χ^2	P	İlişki Katsayısı	
	101	103	302	Toplam				
Evet	Sayı	12	27	57	96	1,305	0,521	0,109
	Satış Hacmi %	12,5	28,1	59,4	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	80,0	87,1	90,5	88,1			
	Toplam %	11,0	24,8	52,3	88,1			
Hayır	Sayı	3	4	6	13	1,305	0,521	0,109
	Satış Hacmi %	23,1	30,8	46,2	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	20,0	12,9	9,5	11,9			
	Toplam %	2,8	3,7	5,5	11,9			

Firmaların satış hacmi ile destek alınan tedbir arasındaki ilişkiyi incelemek için tablo 33’de yer alan ki-kare analizine bakıldığında p değeri 0,05’den büyük olduğu için satış hacmi ile destek alınan tedbir arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bir diğer ifadeyle destek alınan tedbirin değişmesi firmanın satış hacminin artması üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Tablo 34: Nakit Akışı ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi

Nakit Akışı Artmıştır	Destek Alınan Tedbir				χ^2	P	İlişki Katsayısı	
	101	103	302	Toplam				
Evet	Sayı	11	26	55	96	1,805	0,406	0,128
	Nakit Akışı %	12,0	28,3	59,8	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	73,3	83,9	87,3	15,6			
	Toplam %	3,7	4,6	7,3	15,6			
Hayır	Sayı	4	5	8	17			
	Nakit Akışı %	23,5	29,4	47,1	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	26,7	16,1	12,7	15,6			
	Toplam %	3,7	4,6	7,3	15,6			

Firmaların nakit akışı ile destek alınan tedbir arasındaki ilişkiyi incelemek için tablo 34’de yer alan ki-kare analizine bakıldığında p değeri 0,05’den büyük olduğu için nakit akışı ile destek alınan tedbir arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bir diğer ifadeyle destek alınan tedbirin değişmesi firmanın nakit akışının artması üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Tablo 35: Kar Marjı ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi

Kar Marjı Artmıştır	Destek Alınan Tedbir				χ^2	P	İlişki Katsayısı	
	101	103	302	Toplam				
Evet	Sayı	12	26	55	93	0,588	0,745	0,073
	Kar Marjı %	12,9	28,0	59,1	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	80,0	83,9	87,3	85,3			
	Toplam %	11,0	23,9	50,5	85,3			
Hayır	Sayı	3	5	8	16			
	Kar Marjı %	18,8	31,3	50,0	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	20,0	16,1	12,7	14,7			
	Toplam %	2,8	4,6	7,3	14,7			

Firmaların kar marjı ile destek alınan tedbir arasındaki ilişkiyi incelemek için tablo 35’de yer alan ki-kare analizine bakıldığında p değeri 0,05’den büyük olduğu için kar marjı ile destek alınan tedbir arasında yine herhangi bir ilişki yoktur. Bir diğer ifadeyle destek alınan tedbirin değişmesi firmanın kar marjının artışı üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Tablo 36: İstihdam Seviyesi ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi

İstihdam Seviyesi Artmıştır	Destek Alınan Tedbir				χ^2	P	İlişki Katsayısı	
	101	103	302	Toplam				
Evet	Sayı	11	27	54	92	1,649	0,438	0,122
	İstihdam Seviyesi %	12,0	29,3	58,7	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	73,3	87,1	85,7	84,4			
	Toplam %	10,1	24,8	49,5	84,4			
Hayır	Sayı	4	4	9	17			
	İstihdam Seviyesi %	23,5	23,5	52,9	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	26,7	12,9	14,3	15,6			
	Toplam %	3,7	3,7	8,3	15,6			

Firmaların istihdam seviyesi ile destek alınan tedbir arasındaki ilişkiyi incelemek için tablo 36’da yer alan ki-kare analizine bakıldığında p değeri 0,05’den büyük olduğu için istihdam seviyesi ile destek alınan tedbir arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bir diğer ifadeyle destek alınan tedbirin değişmesi firmanın istihdam seviyesi artışı üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Tablo 37: Yatırımlar ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi

Yatırımlar Artmıştır	Destek Alınan Tedbir				χ^2	P	İlişki Katsayısı	
	101	103	302	Toplam				
Evet	Sayı	8	22	56	86	10,837	0,004	0,301
	Yatırımlar %	9,3	25,6	65,1	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	53,3	71,0	88,9	78,9			
	Toplam %	7,3	20,2	51,4	78,9			
Hayır	Sayı	7	9	7	23			
	Yatırımlar %	30,4	39,1	30,4	100,0			
	Destek Alınan Tedbir %	46,7	29,0	11,1	21,1			
	Toplam %	6,4	8,3	6,4	21,1			

Firmaların yatırımları ile destek alınan tedbir arasındaki ilişkiyi incelemek için tablo 37’de yer alan ki-kare analizine bakıldığında p değeri 0,05’den küçük olduğu için yatırımlar ile destek alınan tedbir arasında bir ilişki mevcuttur. Bir diğer ifadeyle destek alınan tedbirin değişmesi firmanın yatırım düzeyinde de değişiklik oluşturmaktadır. İki değişken arasında ilişki derecesine bakıldığında ise 0,301 ile zayıf bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 38: Firmanın Tanınırlığı ve Sektördeki Konumu ile Destek Alınan Tedbir Arasındaki Çapraz Tablo ve Ki-Kare Analizi

Tanınırlık ve Sektördeki Konum	Destek Alınan Tedbir				χ^2	P	İlişki Katsayısı
	101	103	302	Toplam			
Artmıştır							
Sayı	11	25	52	88			
Tanınilık %	12,5	28,4	59,1	100,0			
Destek Alınan Tedbir %	73,3	80,6	82,5	80,7			
Toplam %	10,1	22,9	47,7	80,7			
					0,660	0,719	0,078
Hayır							
Sayı	4	6	11	21			
Tanınilık %	19,0	28,6	52,4	100,0			
Destek Alınan Tedbir %	26,7	19,4	17,5	19,3			
Toplam %	3,7	5,5	10,1	19,3			

Firmaların tanınırlık ve sektördeki konumu ile destek alınan tedbir arasındaki ilişkiyi incelemek için tablo 38’de yer alan ki-kare analizine bakıldığında p değeri 0,05’den büyük olduğu için firmanın tanınırlığı ve sektördeki konumu ile destek alınan tedbir arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bir diğer ifadeyle destek alınan tedbirin değişmesi firmanın tanınırlığı ve sektördeki konumunu üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Destek alınan tedbir türlerine göre firmalar büyüme performansları açısından farklılık gösterip göstermediğine bakıldıktan sonra, firmaların büyüme performanslarını etkileyen faktörlerin neler olduğunu incelemek için logit analizi yapılmıştır. Logit analizinde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tablo 39’da verilmiştir.

Tablo 39: Firma Büyüme Performansına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Bağımlı Değişkenler		Ortalama	N
Satış Hacmi	IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanın satış hacmi artmışsa=1, diğer=0	0,89	109
Nakit Akışı	IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanın nakit akışı artmışsa=1, diğer=0	0,86	109
Kar Marjı	IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanın kar marjı artmışsa=1, diğer=0	0,87	109
İstihdam Seviyesi	IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanın istihdam seviyesi artmışsa=1, diğer=0	0,84	109
Yatırım	IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanın yatırımları artmışsa=1, diğer=0	0,78	109
Tanımlılık	IPARD I projesinden yararlandıktan sonra firmanın tanımlılık ve konumu artmışsa=1, diğer=0	0,81	109
Bağımsız Değişkenler			
Medeni Durum	Evli=1, diğer=0	0,84	109
Eğitim	Üniversite mezunu=1, diğer=0	0,36	109
İşletme Türü	Şahıs işletmesi=1, diğer=0	0,60	109
Aile işletmesi	Aile işletmesi=1, diğer=0	0,66	109
Deneyim	Yatırım yapılan faaliyetle ilgili 5 yıldan fazla deneyime sahip olma=1, diğer=0	0,81	109
Hibe Miktarı	Hibe miktarının yeterli olduğunu düşünme=1, diğer=0	0,72	109
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığının düşünülmesi =1, diğer=0	0,60	109
Tarım Sektörüne Katkı	IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi =1, diğer=0	0,87	109

Logit analizi yapılmadan önce değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığını incelemek açısından korelasyon analizi yapılmıştır. Bu bağlamda bağımsız değişkenler arasında güçlü korelasyon olmaması gerekmektedir. Bağımsız değişkenler arasında 0,80 ve üzerinde bir korelasyon varsa, bu durum çoklu bağlantı probleminin bir göstergesidir.³¹¹ Korelasyon analizinden elde edilen katsayı değerleri incelendiğinde değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açacak bir ilişki olmadığı söylenebilir.

³¹¹ Kalaycı, a.g.e., s. 367

Tablo 40: Korelasyon Analizi

	1	2	3	4	5	6	7	8
1 Medeni Durum	1,0000							
2 Eğitim	-0,0924	1,0000						
3 İşletme Türü	-0,0883	-0,0865	1,0000					
4 Aile işletmesi	-0,0412	-0,1376	0,3331	1,0000				
5 Deneyim	0,0575	-0,0325	-0,0917	0,1107	1,0000			
6 Hibe Miktarı	-0,0384	-0,2553	0,2591	-0,0080	-0,0268	1,0000		
7 Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	0,1704	0,0304	0,1550	0,1349	-0,0917	0,2591	1,0000	
8 Tarım Sektörüne Katkı	-0,0139	-0,0491	-0,0293	0,0723	-0,1111	0,2546	0,3073	1,0000

Korelasyon analizine göre bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi olmadığı görülmektedir. Fakat korelasyon analizi çoklu doğrusal bağlantı probleminin olup olmadığını belirlemek için tek başına yeterli değildir. Bu yüzden varyans büyütme faktörü (VIF) değerleri hesaplanarak değerlendirilmelidir. VIF değeri 5'in üzerinde olursa çoklu doğrusal bağlantı problemini gösterir. Bu bağlamda Tablo 41'de yer alan varyans büyütme faktörü tablosu incelendiğinde tüm değişkenlerin VIF değerleri 5'in altındadır. Dolayısıyla da bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi yoktur.

Tablo 41: Varyans Büyütme Faktörü

Değişken	VIF	1/VIF
Hibe Miktarı	1,32	0,754879
İşletme Türü	1,29	0,776143
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	1,27	0,790296
Aile işletmesi	1,23	0,810634
Tarım Sektörüne Katkı	1,20	0,835696
Eğitim	1,13	0,882423
Medeni Durum	1,08	0,925466
Deneyim	1,06	0,941936
Ortalama VIF	1,20	

Bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi olmadığı tespit edildikten sonra TKDK IPARD I projelerinden destek alan firmaların firma büyüme performanslarını etkileyen faktörler logit analizi ile incelenmiştir. Çalışmada firma büyüme performansı ilk olarak satış hacminin büyümesi şeklinde ele alınmıştır. Firmaların satış hacmini etkileyen faktörlere ilişkin yapılan Logit analizine göre 3 değişken satış hacminin artması konusunda anlamlı bir etkiye sahiptir. Bunlar %10

düzeyinde hibe miktarı, %5 düzeyinde beceri gelişimi ve yenilikçilik ve % 1 düzeyinde tarım sektörüne katkıdır. Diğer 5 değişken ise firmaların satış hacminin büyümesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Modelde sabit terime bakıldığında % 10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 42: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Satış Hacmini Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Medeni Durum	5,508485	1,70629	1,45	0,148
Eğitim	2,335791	0,8483507	0,82	0,410
İşletme Türü	0,1989416	-1,6144744	-1,51	0,131
Aile işletmesi	1,167202	0,1546094	0,18	0,860
Deneyim	6,422424	1,859796	1,50	0,134
Hibe Miktarı	7,085304	1,958023	1,67	0,094*
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	28,25215	3,341169	2,45	0,014**
Tarım Sektörüne Katkı	37,02726	3,611654	3,33	0,001***
C		-4,454117	-1,86	0,063*
Log likelihood	-18,787916		Prob > chi2	0.0000
Number of obs	109		Pseudo R2	0.5028
LR chi2(8)	38,01			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Firmanın satış hacminin büyümesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ilki hibe miktarıdır. Hibe miktarının yeterli olduğunun düşünülmesi satış hacmi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Hibe miktarının yeterli olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında hibe miktarının yeterli olduğunu düşünen firmaların diğerlerine göre satış hacminin artma olasılığı 7,08 kat daha fazladır.

Firmanın satış hacminin büyümesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ikincisi beceri gelişimi ve yenilikçiliktir. IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığının düşünülmesi satış hacmi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Beceri gelişimi ve yenilikçiliğin oluşmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre satış hacminin artma olasılığı 28,25 kat daha fazladır.

Firmanın satış hacminin büyümesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden üçüncüsü IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi satış hacmi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Tarım sektörüne katılımın etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre satış hacminin artma olasılığı 37,02 kat daha fazladır.

Çalışmada firma büyüme performansı ikinci olarak nakit akışının artışı şeklinde ele alınmıştır. Firmaların nakit akışını etkileyen faktörlere ilişkin yapılan Logit analizine göre 4 değişken nakit akışı konusunda anlamlı bir etkiye sahiptir. Bunlar %10 düzeyinde eğitim düzeyi ve beceri gelişimi ve yenilikçilik, %5 düzeyinde hibe miktarı ve % 1 düzeyinde tarım sektörüne katkıdır. Diğer 4 değişken ise firmaların nakit akışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Modelde sabit terime bakıldığında % 10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir

Tablo 43: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Nakit Akışını Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Medeni Durum	2,469387	0,9039698	1,00	0,317
Eğitim	4,50609	1,50543	1,65	0,099*
İşletme Türü	0,288328	-1,243657	-1,34	0,179
Aile işletmesi	0,9962393	-0,0037678	-0,00	0,996
Deneyim	1,584748	0,4604255	0,47	0,637
Hibe Miktarı	9,571078	2,258746	2,42	0,015**
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	5,255143	1,659207	1,89	0,059*
Tarım Sektörüne Katkı	15,48517	2,739883	3,35	0,001***
C		-3,027029	-1,69	0,092*
Log likelihood	-26,965475		Prob > chi2	0.0000
Number of obs	109		Pseudo R2	0.4069
LR chi2(8)	37,00			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Firmanın nakit akışı artışı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ilki eğitimidir. Eğitim seviyesinin üniversite olması nakit akışı üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Eğitim seviyesinin üniversite olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında eğitim seviyesi üniversite olan proje sahiplerinin firmalarının diğerlerine göre nakit akışının artma olasılığı 4,50 kat daha fazladır.

Firmanın nakit akışı artışı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ikincisi hibe miktarıdır. Hibe miktarının yeterli olduğunun düşünülmesi nakit akışı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Hibe miktarının yeterli olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında hibe miktarının yeterli olduğunu düşünen firmaların diğerlerine göre nakit akışının artma olasılığı 9,57 kat daha fazladır.

Firmanın nakit akışı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden üçüncüsü beceri gelişimi ve yenilikçiliktir. IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığının düşünülmesi nakit akışı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Beceri gelişimi ve yenilikçilik düzeyinin yüksek olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre nakit akışının artma olasılığı 5,25 kat daha fazladır.

Firmanın nakit akışı artışı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden dördüncüsü tarım sektörüne katkıdır. IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi nakit akışı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Tarım sektörüne katkı düzeyinin yüksek olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre nakit akışının artma olasılığı 15,48 kat daha fazladır

Çalışmada firma büyüme performansı üçüncü olarak kar marjı şeklinde ele alınmıştır. Firmaların kar marjını etkileyen faktörlere ilişkin yapılan Logit analizine göre 2 değişken kar marjı konusunda anlamlı bir etkiye sahiptir. Bunlar %1 düzeyinde beceri gelişimi ve yenilikçilik ve tarım sektörüne katkıdır. Diğer 6 değişken ise firmaların kar marjı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Modelde sabit terime bakıldığında % 5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 44: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Kar Marjını Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Medeni Durum	2,256537	1,04961	1,00	0,315
Eğitim	3,754031	1,32283	1,23	0,220
İşletme Türü	0,5013799	-0,6903912	-0,70	0,487
Aile işletmesi	0,9433059	-0,0583646	-0,06	0,949
Deneyim	3,266915	1,183846	1,07	0,284
Hibe Miktarı	2,593526	0,9530182	0,91	0,363
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	43,37671	3,769923	2,68	0,007***
Tarım Sektörüne Katkı	56,31469	4,030955	3,79	0,000***
C		-4,413178	-2,03	0,043**
Log likelihood	-19,887276		Prob > chi2	0.0000
Number of obs	109		Pseudo R2	0.5446
LR chi2(8)	47,56			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Firmanın kar marjı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden birincisi beceri gelişimi ve yenilikçiliktir. IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığının düşünülmesi kar marjı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Beceri gelişimi ve yenilikçiliğin oluşmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre kar marjının artma olasılığı 43,37 kat daha fazladır.

Firmanın kar marjı artışı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ikincisi tarım sektörüne katkıdır. IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi kar marjı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Tarım sektörüne katkı düzeyinin yüksek olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre kar marjı artma olasılığı 56,31 kat daha fazladır

Çalışmada firma büyüme performansı dördüncü olarak istihdam seviyesi şeklinde ele alınmıştır. Firmaların istihdam seviyesini etkileyen faktörlere ilişkin yapılan Logit analizine göre 4 değişken istihdam seviyesi konusunda anlamlı bir etkiye sahiptir. Bunlar %10 düzeyinde eğitim düzeyi, %5 düzeyinde tarım sektörüne katkı ve %1 düzeyinde işletme türü ile beceri gelişimi ve yenilikçiliktir. Diğer 4 değişken ise

firmaların nakit akışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Modelde sabit terime bakıldığında ise anlamlı olmadığı görülmektedir

Tablo 45: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların İstihdam Seviyesini Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Medeni Durum	2,180341	0,7794814	0,96	0,336
Eğitim	5,108259	1,630859	1,85	0,064*
İşletme Türü	0,0877052	-2,433774	-2,64	0,008***
Aile işletmesi	2,250777	0,8112757	1,12	0,261
Deneyim	1,340949	0,2933772	0,35	0,723
Hibe Miktarı	2,123823	0,7532177	0,88	0,377
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	7,763713	2,049461	2,71	0,007***
Tarım Sektörüne Katkı	6,277859	1,837029	2,34	0,019**
C		-1,28401	-0,88	0,382
Log likelihood	-31,932671		Prob > chi2	0,0002
Number of obs	109		Pseudo R2	0,3233
LR chi2(8)	30,51			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Firmanın istihdam seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip değişkenlerden ilki eğitimidir. Eğitim seviyesinin üniversite olması istihdam seviyesi üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Eğitim seviyesinin üniversite olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında eğitim seviyesi üniversite olan proje sahiplerinin firmalarının diğerlerine göre istihdam seviyesinin artma olasılığı 5,10 kat daha fazladır.

Firmanın istihdam seviyesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olan ikinci değişken işletme türüdür. İşletme türünün şahıs işletmesi olması istihdam seviyesi üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. İşletme türünün etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında işletme türü şahıs işletmesi olan firmaların istihdam seviyesinin azalma olasılığı diğerlerine göre 0,08 kat daha fazladır.

Firmanın istihdam seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden üçüncüsü beceri gelişimi ve yenilikçiliktir. IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığının düşünülmesi istihdam seviyesi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Beceri gelişimi ve yenilikçiliğin oluşmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini,

yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre istihdam seviyesinin artma olasılığı 7,76 kat daha fazladır.

Firmanın istihdam seviyesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden dördüncüsü tarım sektörüne katkıdır. IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi istihdam seviyesi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Tarım sektörüne katkı düzeyinin yüksek olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre istihdam seviyesinin artma olasılığı 37,02 kat daha fazladır.

Çalışmada firma büyüme performansı beşinci olarak yatırımlar şeklinde ele alınmıştır. Firmaların yatırımlarını etkileyen faktörlere ilişkin yapılan Logit analizine göre 4 değişken anlamlı bir etkiye sahiptir. Bunlar %10 düzeyinde aile işletmesi, %5 düzeyinde beceri gelişimi ve yenilikçilik ve % 1 düzeyinde işletme türü ve hibe miktarıdır. Diğer 4 değişken ise firmaların yatırımları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Modelde sabit terime bakıldığında ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir

Tablo 46: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Yatırımlarını Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Medeni Durum	1,897437	0,6308724	0,85	0,397
Eğitim	2,999347	1,098395	1,44	0,149
İşletme Türü	0,0683437	-2,683206	-3,01	0,003***
Aile işletmesi	3,098656	1,130968	1,66	0,097*
Deneyim	1,288306	0,2533278	0,32	0,748
Hibe Miktarı	14,49594	2,673869	3,26	0,001***
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	6,057812	1,801349	2,53	0,012**
Tarım Sektörüne Katkı	2,872026	1,055018	1,37	0,170
C		-2,078891	-1,50	0,133
Log likelihood	-36,348288		Prob > chi2	0.0000
Number of obs	109		Pseudo R2	0,3528
LR chi2(8)	39,64			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Firmanın yatırımlarını etkileyen faktörler arasında anlamlı bir etkiye sahip olan birinci değişken işletme türüdür. İşletme türünün şahıs işletmesi olması yatırımlar

üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. İşletme türünün etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında işletme türü şahıs işletmesi olan firmaların yatırımlarının azalma olasılığı diğerlerine göre 0,06 kat daha fazladır.

Firmanın yatırımlarını etkileyen faktörler arasında anlamlı bir etkiye sahip olan ikinci değişken aile işletmesi olup olmadığıdır. Firmanın aile işletmesi olması yatırımlar üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Aile işletmesi olmanın etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında aile işletmesi olanların aile işletmesi olmayanlara oranla yatırımlarının artma olasılığı 3,09 kat daha fazladır.

Firmanın yatırımlarını etkileyen faktörler arasında anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden üçüncüsü hibe miktarıdır. Hibe miktarının yeterli olduğunun düşünülmesi firma yatırımları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Hibe miktarının yeterli olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında hibe miktarının yeterli olduğunu düşünen firmaların diğerlerine göre yatırımlarının artma olasılığı 14,49 kat daha fazladır.

Firmanın yatırımlarını etkileyen faktörler arasında anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden dördüncüsü beceri gelişimi ve yenilikçiliktir. IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığının düşünülmesi yatırımlar üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Beceri gelişimi ve yenilikçiliğin oluşmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre yatırımlarının artma olasılığı 6,05 kat daha fazladır.

Çalışmada firma büyüme performansı altıncı olarak firmanın tanınırlığını ve sektördeki konumunu şeklinde ele alınmıştır. Firmaların tanınırlığını ve sektördeki konumunu etkileyen faktörlere ilişkin yapılan Logit analizine göre 4 değişken anlamlı bir etkiye sahiptir. Bunlar %10 düzeyinde işle türü ve hibe miktarı, %5 düzeyinde beceri gelişimi ve yenilikçilik ve % 1 düzeyinde tarım sektörüne katkıdır. Diğer 4 değişken ise firmaların tanınırlığı ve sektördeki konumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Modelde sabit terime bakıldığında ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

Tablo 47: IPARD I Projesinden Yararlanan Firmaların Tanınırlığını ve Sektördeki Konumunu Etkileyen Faktörler (Logit Analizi)

Değişken	Odds Ratio	Katsayı	Z	P>z
Medeni Durum	1,142462	0,1331855	0,18	0,860
Eğitim	0,9435837	-0,0580702	-0,09	0,929
İşletme Türü	0,2328999	-1,457147	-1,95	0,052*
Aile işletmesi	0,8501162	-0,1623822	-0,24	0,809
Deneyim	1,126065	0,1187297	0,15	0,879
Hibe Miktarı	3,805145	1,336354	1,92	0,055*
Beceri Gelişimi ve Yenilikçilik	4,041798	1,39669	2,15	0,032**
Tarım Sektörüne Katkı	6,539570	1,877872	2,67	0,007***
C		-0,6986444	-0,52	0,603
Log likelihood	-39,120288		Prob > chi2	0.0004
Number of obs	109		Pseudo R2	0,2676
LR chi2(8)	28,59			

* % 10 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde, *** % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Firmanın tanınırlığını ve sektördeki konumunu etkileyen faktörler arasında anlamlı bir etkiye sahip olan birinci değişken işletme türüdür. İşletme türünün şahıs işletmesi olması firmanın tanınırlığı ve sektördeki konumunu üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. İşletme türünün etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında işletme türü şahıs işletmesi olanların firmaların tanınırlığının ve sektördeki konumunun azalma olasılığı diğerlerine göre 0,23 kat daha fazladır.

Firmanın tanınırlığını ve sektördeki konumunu etkileyen faktörler arasında anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden ikincisi hibe miktarıdır. Hibe miktarının yeterli olduğunun düşünülmesi firma tanınırlığı ve sektördeki konumu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Hibe miktarının yeterli olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında hibe miktarının yeterli olduğunu düşünen firmaların diğerlerine göre firma tanınırlığı ve sektördeki konumunun artma olasılığı 3,80 kat daha fazladır.

Firmanın tanınırlığını ve sektördeki konumunu etkileyen faktörler arasında anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden üçüncüsü beceri gelişimi ve yenilikçiliktir. IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin düşünülmesi firma tanınırlığı ve sektördeki konum açısından pozitif bir etkiye sahiptir. Beceri gelişimi ve yenilikçiliğin oluşmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına

bakıldığında IPARD I projelerinin kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini düşünenlerin diğerlerine göre firma tanınırlığının artma olasılığı 4,04 kat daha fazladır

Firmanın tanınırlığını ve sektördeki konumunu üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerden dördüncüsü tarım sektörüne katkıdır. IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi istihdam seviyesi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Tarım sektörüne katkı düzeyinin yüksek olmasının etki genişliğini değerlendirmek için odds oranına bakıldığında IPARD I projelerinin tarım sektörüne olumlu katkı sağladığını düşünenlerin diğerlerine göre firma tanınırlığının ve sektördeki konumunun artma olasılığı 6,53 kat daha fazladır.

3.4.3. IPARD I Desteklerinin Başvuru ve Uygulama Süreçlerine İlişkin Bulgular

IPARD I projelerinin başvuru ve uygulama süreçlerinin değerlendirilmesi adına katılımcılara 5'li likert ölçek kullanılarak (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Kısmen Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Kısmen Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) 14 adet değerlendirme ölçütü açısından düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir. Verilen cevaplar 5'e yaklaştıkça ilgili değerlendirme ölçütüne katıldıkları, 1'e yaklaştıkça ise katılmadıklarını sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 48: IPARD I Desteklerinin Başvuru ve Uygulama Süreçlerinin Değerlendirilmesi

	Kriterler	N	Ortalama
1	TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	109	3,8165
2	TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	109	4,0275
3	TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	109	4,2294
4	TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	109	3,8440
5	TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılırdır	109	4,0642
6	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	109	4,1835
7	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	109	4,2110
8	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksektir	109	3,7615
9	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	109	3,7248
10	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	109	3,7615
11	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	109	3,6606
12	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	109	3,9266
13	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	109	3,6239
14	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	109	3,7431

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin tablo 48’de yer alan değerlendirme kriterleri incelendiğinde en çok memnuniyet duyulan konu IPARD I proje başvuru süreçlerinin yeterli olduğudur. Katılımcılar bu soruya 4,22’lik ortalama ile en yüksek cevabı vermişlerdir. Proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğunun yaşanmaması ise 4,21 ortalama ile ikinci en yüksek cevaptır. Proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğünün yeterli desteği sağladığını düşünüyor musunuz sorusuna ise katılımcılar 4,18 ortalama ile üçüncü en yüksek cevabı vermişlerdir. Katılımcılar proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğünün yeterli desteği sağladığı konusunda da yüksek bir ortalamaya sahiplerdir. Bu anlamda il koordinatörlüğünün desteklerin uygulanmasında etkin bir role sahip olduğu söylenebilir.

Katılımcılar arasında en düşük ortalamaya sahip değerlendirme kriteri ise TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamasıdır. 3,62 ortalamaya sahip olan bu kritere göre az da olsa proje uygulama sürecinde izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşandığı söylenebilir. En düşük

değere sahip diğer bir kriter proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasında tutarsızlıklar yaşanmamasıdır. Katılımcılar bu kriteri kabul etmekle birlikte kriter, diğer kriterlere göre 3,66'lık ortalama ile daha düşük bir değere sahiptir.

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerinin genel olarak değerlendirildiğinde 2-3-5-6 ve 7. sorulara verilen cevapların ortalaması 4 üzerinde iken 1-4-8-9-10-11-12-13 ve 14. sorulara verilen cevapların ortalaması 3 üzerinde gerçekleşmiştir. IPARD I projelerinin başvuru ve uygulama süreçlerinin değerlendirilmesine yönelik hazırlanan sorulara katılımcılar genel itibariyle olumlu yaklaşım sergilemişlerdir.

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin yapılan değerlendirmelerden sonra firmalar destek alınan tedbir türlerine göre farklılık gösterip gösterilmediğine bakmak için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılmıştır. Kruskal-Wallis testinin uygulanabilmesi için grup sayısının 3 ve üzeri olması gerekmektedir. Bunun yanında verilerin normal dağılması ile varyanslarının eşit olması varsayımlarından en az birini sağlamamış olması zorunludur.³¹²

Tablo 49: One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testi

	N	Normal Parameters ^{a,b}		Most Extreme Differences			Test Statistic	Asymp. Sig. (2-tailed)
		Ortalama	Standart Sapma	Absolute	Positive	Negative		
1	109	3,8165	1,11526	0,290	0,144	-0,290	0,290	0,000 ^c
2	109	4,0275	1,15837	0,289	0,201	-0,289	0,289	0,000 ^c
3	109	4,2294	0,91927	0,258	0,201	-0,258	0,258	0,000 ^c
4	109	3,8440	1,26326	0,274	0,180	-0,274	0,274	0,000 ^c
5	109	4,0642	1,13264	0,276	0,204	-0,276	0,276	0,000 ^c
6	109	4,1835	1,09853	0,287	0,229	-0,287	0,287	0,000 ^c
7	109	4,2110	1,02806	0,265	0,221	-0,265	0,265	0,000 ^c
8	109	3,7615	1,19334	0,221	0,150	-0,221	0,221	0,000 ^c
9	109	3,7248	1,16167	0,273	0,140	-0,273	0,273	0,000 ^c
10	109	3,7615	1,20107	0,239	0,151	-0,239	0,239	0,000 ^c
11	109	3,6606	1,07342	0,211	0,144	-0,211	0,211	0,000 ^c
12	109	3,9266	1,10308	0,215	0,165	-0,215	0,215	0,000 ^c
13	109	3,6239	1,26776	0,241	0,139	-0,241	0,241	0,000 ^c
14	109	3,7431	1,18949	0,237	0,145	-0,237	0,237	0,000 ^c

a. Test distribution is Normal.

b. Calculated from data.

c. Lilliefors Significance Correction.

³¹² Şeref Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s.73-74.; Nevin Uzgören, Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012, s.283.

Tablo 49’da yer alan Kolmogorov-Smirnov normallik testine göre tüm verilerin p değeri 0,05’den küçük olduğu için veriler normal dağılım göstermemektedir. Tablo 50’de varyansların homojen olup olmadığını görebilmek için levene istatistiğine bakılmıştır. Levene istatistiği 1, 2, 3, 4 ,5 ve 10 sorularda varyansların homojen olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla da verilerin normal dağılması ile varyanslarının eşit olması varsayımlarından en az biri sağlanmadığı için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılabilir.

Tablo 50: Varyansların Homojenliği Testi

	Levene İstatistiği	df1	df2	P
TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	9,818	2	106	,000
TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	6,727	2	106	,002
TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	6,065	2	106	,003
TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	29,478	2	106	,000
TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılırdır	7,175	2	106	,001
TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	,171	2	106	,843
TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	1,519	2	106	,224
TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	1,193	2	106	,307
TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	2,728	2	106	,070
TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	4,000	2	106	,021
TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	,741	2	106	,479
TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	2,116	2	106	,126
TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	1,616	2	106	,203
TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	1,970	2	106	,145

Kruskal-Wallis testi sonuçları aşağıda tablo 51’de verilmiştir. Buna göre 1, 4, 5, 6, 8, 11, 12 ve 14. sorularda p değeri 0,05 değerinden küçük olduğu için firmalar destek alınan tedbir türlerine göre farklılık göstermektedir. Diğer sorularda ise (2, 3, 7, 9, 10, 13) firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 51: Kruskal-Wallis Testi

		Ki-Kare	df	P
1	TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	10,431	2	,005
2	TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	5,420	2	,067
3	TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	1,643	2	,440
4	TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	20,334	2	,000
5	TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılabilir	15,188	2	,001
6	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	9,486	2	,009
7	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	3,369	2	,186
8	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	15,028	2	,001
9	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	5,010	2	,082
10	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	3,040	2	,219
11	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	7,510	2	,023
12	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	7,057	2	,029
13	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	3,707	2	,157
14	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	6,387	2	,041

Firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakıldıktan sonra anlamlı farklılık çıkan sorularda ortalama sıralar tablosuna bakılarak farklılık düzeyi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1. soruya bakıldığında “TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir” sorusuna 302 kodlu çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirmesi tedbirinden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bir diğer ifadeyle 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 60,70, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 54,03, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 33,07’dir. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterli olduğunu daha fazla düşünmektedir.

“TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 66,07, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 40,15, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 39,20’dir. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projesi hibe miktarlarının yeterli olduğunu daha fazla düşünmektedir. TKDK IPARD projesi hibe miktarlarının yeterli olduğu konusunda en olumsuz grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılabilir” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 61,96, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 53,37, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 29,13’tür. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje hazırlama dokümanlarının yeterli ve anlaşılır olduğu konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje hazırlama dokümanlarının yeterli ve anlaşılır olduğu konusunda en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 59,10, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 56,92, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 33,80’dir. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğünün yeterli desteği sağladığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır sorusuna karşı en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 60,79, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 56,73, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 27,10’dur. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetlerinin çok yüksek olmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır sorusuna karşı en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır” sorusuna en olumsuz yaklaşan grup 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır. 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 58,66, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 57,19, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 35,10’dur. Dolayısıyla 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır sorusuna karşı en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir” sorusuna en olumsuz yaklaşan grup 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır. 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 51,90, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 66,45, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 44,33’dür. Dolayısıyla 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101

kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliğinin olmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir sorusuna karşı en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır” sorusuna en olumsuz yaklaşan grup 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır. 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 57,74, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 58,31, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 36,67’dir. Dolayısıyla 103 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır sorusuna karşı en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

Tablo 52: Ortalama Sıralar

		Destek Alınan Tedbir	N	Ortalama Sıra
1	TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	101	15	33,07
		103	31	54,03
		302	63	60,70
2	TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	101	15	40,40
		103	31	52,66
		302	63	59,63
3	TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	101	15	52,50
		103	31	60,65
		302	63	52,82
4	TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	101	15	39,20
		103	31	40,15
		302	63	66,07
5	TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılabilir	101	15	29,13
		103	31	53,37
		302	63	61,96
6	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	101	15	33,80
		103	31	56,92
		302	63	59,10
7	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	101	15	49,13
		103	31	62,87
		302	63	52,52
8	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	101	15	27,10
		103	31	56,73
		302	63	60,79
9	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	101	15	38,97
		103	31	56,48
		302	63	58,09
10	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	101	15	44,30
		103	31	52,55
		302	63	58,75
11	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	101	15	35,10
		103	31	57,19
		302	63	58,66
12	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	101	15	44,33
		103	31	66,45
		302	63	51,90
13	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	101	15	41,43
		103	31	54,90
		302	63	58,28
14	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	101	15	36,67
		103	31	58,31
		302	63	57,74

3.4.4. IPARD I Desteklerinin Sonuçlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular

IPARD I desteklerinin sonuçlarının değerlendirilmesi adına katılımcılara 5'li likert ölçek kullanılarak (1= Hiç Katılmıyorum 2= Kısmen Katılmıyorum 3= Kararsızım 4= Kısmen Katılıyorum 5= Kesinlikle Katılıyorum) 8 adet kriter açısından düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir. Verilen cevaplar 5'e yaklaştıkça ilgili kritere katıldıkları, 1'e yaklaştıkça ise katılmadıklarını sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 53: IPARD Desteklerinin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

	N	Ortalama	Standart Sapma
TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	109	4,1560	1,01993
TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	109	4,2110	,97252
TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	109	4,1743	1,05272
TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	109	4,3670	,81264
TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	109	3,7615	1,02649
TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	109	3,4954	1,16765
TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	109	2,3578	1,26581
TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	109	4,4679	,81159

IPARD I projelerinin etkilerinin değerlendirilmesine bakıldığında genel olarak tarım, istihdam, tesislerin doğal çevreye etkisi, yenilikçilik kırsal halkın refahına yönelik genel eğilimi ölçme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılar 7. Soru haricindeki tüm kriterleri kabul etmektedir. IPARD I projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı, kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir sorusuna 2,35'lik bir ortalama kabul etmedikleri cevabını vermişlerdir. IPARD I projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır sorusuna ise katılımcılar tarafından 4,15'lik bir ortalama ile en yüksek cevap verilmiştir.

IPARD I desteklerinin sonuçlarının değerlendirilmesine ilişkin yapılan değerlendirme de firmalar destek alınan tedbir türlerine göre farklılık gösterip gösterilmediğine bakmak için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılmıştır. Kruskal-Wallis testinin uygulanabilmesi için grup sayısının 3 ve üzeri

olması gerekmektedir. Bunun yanında verilerin normal dağılması ile varyanslarının eşit olması varsayımlarından en az birini sağlamamış olması zorunludur.³¹³

Tablo 54: One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testi

	N	Normal Parameters ^{a,b}		Most Extreme Differences			Test Statistic	Asymp. Sig. (2-tailed)
		Ortalama	Standart Sapma	Absolute	Positive	Negative		
1	109	4,1560	1,01993	0,255	0,204	-0,255	0,255	0,000 ^c
2	109	4,2110	0,97252	0,287	0,209	-0,287	0,287	0,000 ^c
3	109	4,1743	1,05272	0,279	0,216	-0,279	0,279	0,000 ^c
4	109	4,3670	0,81264	0,314	0,218	-0,314	0,314	0,000 ^c
5	109	3,7615	1,02649	0,197	0,165	-0,197	0,197	0,000 ^c
6	109	3,4954	1,16765	0,218	0,122	-0,218	0,218	0,000 ^c
7	109	2,3578	1,26581	0,198	0,198	-0,142	0,198	0,000 ^c
8	109	4,4679	0,81159	0,377	0,256	-0,377	0,377	0,000 ^c

a. Test distribution is Normal.

b. Calculated from data.

c. Lilliefors Significance Correction.

Tablo 54’de yer alan Kolmogorov-Smirnov normallik testine göre tüm verilerin p değeri 0,05’den küçük olduğu için veriler normal dağılım göstermemektedir. Daha sonra varyansların homojen olup olmadığını görebilmek için levene istatistiğine bakılmıştır. Lvene istatistiğine tüm sorularda varyansların homojen olduğu görülmektedir. Dolayısıyla da verilerin normal dağılması ile varyanslarının eşit olması varsayımlarından en az biri sağlanmadığı için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılabilir.

³¹³ Şeref Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s.73-74.; Nevin Uzgören, Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012, s.283.

Tablo 55: Varyansların Homojenliği Testi

	Levene İstatistiği	df1	df2	P
TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	2,314	2	106	,104
TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	,533	2	106	,589
TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	2,146	2	106	,122
TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	,810	2	106	,448
TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	2,483	2	106	,088
TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	1,778	2	106	,174
TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	,649	2	106	,524
TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	,046	2	106	,955

Kruskal-Wallis testi sonuçları aşağıda tablo 56'da verilmiştir. Buna göre 1 ve 3, sorularda p değeri 0,05 değerinden küçük olduğu için firmalar destek alınan tedbir türlerine göre farklılık göstermektedir. Diğer sorularda ise (2, 4, 5, 6, 7, 8) firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 56: Kruskal-Wallis Testi

	Ki-Kare	df	P
1 TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	6,970	2	,031
2 TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	,818	2	,664
3 TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	7,762	2	,021
4 TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	2,407	2	,300
5 TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	4,592	2	,101
6 TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	3,728	2	,155
7 TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	,617	2	,734
8 TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	2,250	2	,325

Firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakıldıktan sonra anlamlı farklılık çıkan sorularda ortalama

sıralar tablosuna bakılarak farklılık düzeyi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1. soruya bakıldığında “TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır” sorusuna 103 kodlu tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bir diğer ifadeyle 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 60,29, 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 56,71, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 36,87’dir. Dolayısıyla 103 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamının artmış olduğunu daha fazla düşünmektedir.

“TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 59,19, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 55,74, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 35,90’dır. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın gelirinin artmış olduğunu daha fazla düşünmektedir. TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın gelirinin artmış olduğu konusunda en olumsuz grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

Tablo 57: Ortalama Sıralar

		Destek Alınan Tedbir	N	Ortalama Sıra
1	TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	101	15	36,87
		103	31	60,29
		302	63	56,71
2	TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	101	15	48,73
		103	31	56,47
		302	63	55,77
3	TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	101	15	35,90
		103	31	55,74
		302	63	59,18
4	TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	101	15	45,00
		103	31	58,68
		302	63	55,57
5	TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	101	15	39,43
		103	31	57,10
		302	63	57,67
6	TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	101	15	43,37
		103	31	51,94
		302	63	59,28
7	TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	101	15	52,50
		103	31	58,58
		302	63	53,83
8	TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	101	15	46,07
		103	31	54,06
		302	63	57,59

SONUÇ

Ülkeler, bölgelerarası dengesizlikleri gidermek için bölgesel kalkınma politikalarına ihtiyaç duymaktadır. 1950'lerden sonra bölgesel kalkınma politikaları popüler hale gelmeye başlayan bir alan olmuş ve bu alanda yapılan çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır. Bölgesel kalkınma politikalarının uygulanacağı bölgenin sosyo-ekonomik şartlarına uygun olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bölgede uygulanacak kalkınma politikasının başarıya ulaşabilmesi için uygun araçların belirlenmesi politikanın başarıya ulaşmasında doğrudan etkilidir. Uygun bölgesel kalkınma politikası araçları belirlendikten sonra uygulama aşamasında politika denetimleri hassas bir şekilde yönetilip uygulama sürecinde meydana gelen veya gelmesi muhtemel sorunları tespit edip çözüm önerileri geliştirerek kalkınma politikasının işleyişinin bozulmaması ve amacından sapmaması sağlanmalıdır.

Tarım sektörü bölgesel kalkınma politikalarında kırsal halkın refah düzeyinde iyileştirme yapılmasını sağlayabilecek etkili sektörlerden biridir. Diğer sektörlerin karşısında geri plana atılan ve sanayiye beslemesi gerektiği düşünülen bir alan olarak değerlendirilen tarım sektörü, 1960'lardan sonra bir yan sektör olarak değerlendirilmesinden vazgeçilmiştir. Tarım sektörünün sanayiye besleyen bir alan değil, sanayi sektörü ile birbirini destekleyen bir alan olduğu anlaşılmıştır. Tarım sektörü, sürdürülebilir beslenme, sanayi sektörüne hammadde temini, gıda güvenliği ve istihdam gibi pek çok alan için büyük bir önem arz etmektedir. Tarım sektörü hem toplum için hem de ekonomi açısından vazgeçilmesi mümkün olmayan bir konuma sahiptir. Tarım sektörü ile geçimini sağlayan kırsal bölge halkını uygun bölgesel kalkınma politikaları ile destekleyerek hem kırsal bölgenin refah düzeyini arttırıp hem de kırsal bölgelerin ekonomik potansiyeli harekete geçirilir. Tarım sektörünün kırsal bölgelerde daha etkin bir konuma getirilmesi için destek programları önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda IPARD programları kırsal bölge halkının refah düzeyi artışına önemli katkılar sağlayan AB destekli bir programdır. IPARD programı çerçevesinde kırsal alan kriterlerini sağlayan iller hibe programı kapsamına dahil edilmiştir. Isparta'da bu kriterleri sağlayan iller arasında yer alıp IPARD I kapsamında desteklerden faydalanmaya hak kazanan iller arasında yer almaktadır.

Bölgesel kalkınmada tarımın rolüne ilişkin yapılan bu çalışmada proje sahibine ilişkin demografik bilgiler, firmaya ilişkin demografik bilgiler, destek alınan tedbir ve yatırıma ilişkin demografik bilgiler, destek alan firmaların destek öncesi ve destek sonrasında ilişkin istihdam bilgileri, destek alan firmaların destek öncesine göre yıllık ciro artışı, IPARD I projelerinden yararlanan katılımcıların firma büyüme performanslarına ilişkin bilgiler, IPARD I projelerinin başvuru ve uygulama süreçlerinin değerlendirilmesi ve son olarak IPARD I projelerinin belirli kriterler dahilinde değerlendirilmesinin yapıldığı bölümler bulunmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların cinsiyet dağılımını %93,6 ile erkekler oluşturmakta ve %84,4'ünün evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında ise %49,5 ile büyük bir çoğunluğun 31-40 yaş aralığında olduğu ikinci en yüksek çoğunluğun ise %31,2'lik kısım ile 41-50 yaş aralığındakiler olduğu tespit edilmiştir. Proje sahiplerinin eğitim durumlarına ilişkin değişkenlerde ise %56,9 ile en yüksek paya lise mezunlarının sahip olduğu görülmektedir. Yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitime sahip katılımcı ise hiç yoktur.

Firmaya ilişkin demografik bilgiler kısmında yatırımların %67,9'luk bir çoğunluğu ilçelerde gerçekleştirilirken %27,5'lik kısmı köylerde ve %4,6'lık kısmı da kasabalarda gerçekleştirilmiştir. Firmaların hukuki yapılarına bakıldığında %60,6 ile büyük bir çoğunluk şahıs işletmesi olarak gözükmekte limited şirket %30,3, anonim şirket oranı ise %3,7 seviyelerindedir. Firmaların aile işletmesi olup olmadığı sorulduğunda ise %66,1'lik bir kısım firmasının bir aile işletmesi olduğunu belirtmiştir. Firmaların faaliyet gösterdiği alanla ilgili olarak ihracat gerçekleştirip gerçekleştirmediği sorusuna ise katılımcılar %93,6 ile ihracat yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Yatırıma ilişkin demografik bilgiler kısmında katılımcıların %43,1'lik kısmının yatırım kapsamı yeni yatırım olarak gözükmekte ve bu durum bölgenin ekonomik kapasitesinin artışı ve yeni istihdam olanaklarının meydana gelmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Kapasite artırımı ve teknoloji yenileme alanında yapılan yatırımların oranı ise %37,6 ile ikinci en yüksek paya sahiptir. Özellikle teknoloji yenileme yatırımları verimliliği doğrudan etkileyen bir unsur olduğu için hem firma hem de ekonomik açıdan kayda değer bir yatırım olarak değerlendirilebilir. Diğer

yatırım türlerinin oranları ise tamamlama yatırımları %9,2, sulama yatırımları %6,4 ve diğer grubundaki yatırımların oranı %3,7 olarak gerçekleşmiştir. Verimlilik, bölge ekonomisinin ülke ekonomisine katkısı, istihdam ve firmanın karlılığı gibi faktörleri doğrudan etkileme yeteneğine sahip olan yatırım türü olarak değerlendirebileceğimiz yeni yatırım ve kapasite artırımı veya teknoloji yenileme alanına yapılan yatırımların toplamı %80,7 gibi ciddi bir oran olarak gerçekleşmiştir. Bu durum bölge açısından kayda değer bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür. Yatırım yapılan faaliyet alanındaki tecrübe düzeyine ilişkin bilgilere baktığımızda faaliyet alanı ile ilgili herhangi bir tecrübeye sahip olmayanların oranı %3,7 olarak düşük bir seviyede gerçekleşirken diğer katılımcıların 1 yıl üzerinde tecrübeye sahip oldukları görülmektedir. Tecrübe düzeyleri arasında en yüksek paya sahip 5 ila 10 yıl arasında tecrübeye sahip olanların yer aldığı görülmektedir. Genel olarak faaliyet alanı ile ilgili olarak katılımcıların azda olsa bir tecrübeye sahip olmaları desteklerin çıkar güdüsüyle değil faaliyet alanında daha etkin bir role sahip olmak amacıyla faydalanılmak istendiğini göstermektedir. IPARD I desteklerinden nasıl haberdar oldukları sorulduğunda TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü ve TKDK internet sitesi sayesinde haberdar olduğunu belirtenlerin oranı %31,2 ile en yüksek paya sahiptir. Bu durumda TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü çağrı dönemlerinde destekler konusunda başarılı bir tanıtım süreci yürütmektedir. Çevresindeki diğer insanlardan duyduğunu belirtenlerin oranı ise ikinci en yüksek paya sahip olarak %29,4 olarak gerçekleşmiştir. Tarım İl Müdürlüğü tanıtım toplantıları ve Tarım İl Müdürlüğü internet sitesinden haberdar olduğunu belirtenlerin oranı %26,6 olarak gerçekleşmiştir. Katılımcıların proje hazırlama şekillerine bakıldığında ise %97,2'lik bir kısmı projesini danışmana hazırlattığı görülmektedir. Bu durum katılımcıların çoğunlukla proje hazırlama sürecine hakim olmadıklarını ve bu süreci danışmanlar aracılığıyla sürdürdükleri görülmektedir.

İstihdam ve cirolara ilişkin verilere bakıldığında firmaların destek almadan önceki istihdam seviyeleri ile destek aldıktan sonraki (son durum) istihdam seviyeleri arasında yaklaşık 3 katlık bir artış yaşanmıştır. Bu durum TKDK desteklerinin bölgede istihdam katkısını açıkça gözler önüne sermektedir. İstihdam sorununa çözüm üreten TKDK destekleri bölge halkının geliri ve refah düzeyinde de iyileştirmeler yaptığı söylenebilir. Firmaların TKDK destekleri ile cirolarındaki değişime bakıldığında %20 civarında bir artış meydana geldiği görülmektedir. Bu %20'lik artışın bölge üzerinde bir çarpan etkisi

yaratacağı da göz önüne alındığı zaman bölge ekonomisi üzerinde kayda değer bir gelişme meydana getirecektir.

Çalışmada firma büyüme performansına ilişkin değerlendirmeler satış hacmi, nakit akışı, kar marjı, istihdam seviyesi, yatırım seviyesi ile firma tanınırlığı ve sektördeki konumu kriterlerine göre yapılmıştır. Buna göre katılımcıların yaklaşık olarak %80'i IPARD I desteklerinden yararlandıktan sonra firma büyüme performansına ilişkin tüm kriterler açısından olumlu bir performans gösterdiğini belirtmiştir. Firma büyüme performanslarına ilişkin en iyi performans % 88,1 ile satış hacmi artışı açısından, en kötü performans ise % 78,9 ile yatırım artışı açısından yaşanmıştır. Firma büyüme performansının destek alınan tedbir türleri ile bir ilişkisi olup olmadığını test etmek amacıyla ki-kare analizi uygulanmış ve yatırım seviyesi haricindeki sorularla bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Yatırım seviyesindeki ilişki ise çok zayıf bir düzeyde kalmıştır.

Destek alan firmaların büyüme performansını etkileyen faktörlerin neler olduğunu tespit etmek amacıyla çalışmada logit analizi yapılmıştır. Yukarıda bahsedilen altı kriter açısından firma büyüme performansı değerlendirilmiştir. Buna göre IPARD I projelerinin firma büyüme performansı, satış hacmi artışı açısından değerlendirildiğinde hibe miktarının yeterli olduğu, kırsal halkın becerilerini geliştirdiği, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığı ve tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi satış hacmini pozitif yönde etkilemiştir. IPARD I projelerinin firma büyüme performansı nakit akışı artışı açısından değerlendirildiğinde eğitim seviyesinin üniversite olmasının, hibe miktarının yeterli olduğu, kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığını ve tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi nakit akışını pozitif yönde etkilemiştir. IPARD I projelerinin firma büyüme performansı, kar marjı artışı açısından değerlendirildiğinde, kırsal halkın becerilerini geliştirdiğini, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığını ve tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi kar marjını pozitif yönde etkilemiştir. IPARD I projelerinin firma büyüme performansı istihdam artışı açısından değerlendirildiğinde eğitim seviyesinin üniversite olmasının, kırsal halkın becerilerini geliştirdiğinin ve tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi istihdamı pozitif yönde etkilerken, işletme türünün şahıs işletmesi olmasının ise negatif yönde etkilediği bulunmuştur. IPARD I projelerinin firma büyüme performansı yatırım artışı açısından değerlendirildiğinde firmanın aile işletmesi olmasının, hibe miktarının

yeterli olduğu ve kırsal halkın becerilerini geliştirdiği, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığı, yatırımları pozitif yönde etkilerken, işletme türünün şahıs işletmesi olmasının ise negatif yönde etkilediği bulunmuştur. IPARD I projelerinin firma büyüme performansı firmanın tanınırlığı açısından değerlendirildiğinde hibe miktarının yeterli olduğu, kırsal halkın becerilerini geliştirdiği, yaratıcılık/yenilikçilik gibi konularda olumlu tutum sağladığı ve tarım sektörüne olumlu katkı sağladığının düşünülmesi firmanın tanınırlığı ve sektördeki konumunu pozitif yönde etkilemiştir. İşletme türünün şahıs işletmesi olmasının ise negatif yönde etkilediği bulunmuştur.

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin analiz bulgularında ise katılımcıların bu süreçlere ilişkin memnuniyet düzeyinin genel anlamda yüksek olduğu ve çok büyük problemler yaşamadığı bulunmuştur. IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin yapılan değerlendirmeden sonra bu değerlendirmelerin tedbir türlerine göre farklılık gösterip gösterilmediğine bakılmıştır. Yapılan tanıtımların yeterliliği, hibe miktarları, proje hazırlama dokümanlarının yeterli ve anlaşılır olması, dosya hazırlama maliyetleri, proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasında yaşanan tutarsızlıklar, il koordinatörlüğünün yeterli desteği sağlaması kriterlerinden en memnun olan tedbir türü 302 nolu tedbir türündeki işletmeler olurken yukarıda sayılan kriterlerden en az memnuniyet duyan tedbir türünün 101 nolu tedbir türündeki işletmeler olduğu tespit edilmiştir. Proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği, proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili yaşanan zorluklar kriterlerinden en memnun olan tedbir türü 103 nolu tedbir türündeki işletmeler olurken yine memnuniyet düzeyinin en az olduğu tedbir türü 101 nolu tedbir türündeki işletmeler olduğu tespit edilmiştir. Başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin tedbir türlerine göre farklılıkların genel eğilimi 101 nolu tedbir türündeki işletmelerin diğer tedbir türlerindeki işletmelere nazaran memnuniyet düzeyinin daha düşük seviyede olduğu tespit edilirken, memnuniyet düzeyi en yüksek tedbir türünün 302 nolu tedbir türündeki işletmeler olduğu tespit edilmiştir.

IPARD I projelerinin etkilerinin değerlendirildiği bölüm tarımsal potansiyelin gelişim sağladığı, kırsal halkın gelirinde belirgin bir artış meydana geldiği, geleneksel kültürün olumlu yönde etkilendiği, tarım sektöründe istihdam artışı meydana geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda TKDK IPARD I projeleri kırsal bölgelerin

ekonomik potansiyelinin harekete geçirilebilmesi ve bölgenin ülke ekonomisine sağladığı katkının daha üst seviyelere çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. IPARD I projeleri ile kurulan tesislerin doğal çevreyi olumsuz etkilediği görüşü ise katılımcılar tarafından kabul edilmemiştir. İstihdam artışı katılımcıların en çok memnuniyet duyduğu konunun başında gelmesi, bölgenin istihdam olanaklarının geliştirilmesi için yapılacak çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiğinin açık bir kanıtı olarak sunulabilir. IPARD I projelerinin etkilerinin değerlendirmesinde tedbir türlerine göre bir farklılık olup olmadığına bakıldığında sadece iki kriterde anlamlılık belirlenmiştir. Buna göre kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır kriterine 103 kodlu tedbir türündeki işletmeler 101 ve 302 kodlu tedbire göre daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. TKDK IPARD I projelerinin kırsal halkın gelirini arttırdığını düşünen ise 302 kodlu tedbir türünde yer alan işletmeler olurken 103 ve 101 kodlu tedbir türündeki işletmeler 302 kodlu tedbir türündeki işletmelere göre daha olumsuz bir tutum sergilemişlerdir. Kırsal halkın gelirinin arttığı konusunda en olumsuz tutum sergileyenler ise 101 kodlu tedbir türündeki işletmeler olmuştur.

Araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında benzer sonuçlar ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çalışmada kırsal bölgelerin gelir düzeyinde bir artış sağlanarak refah düzeylerinde artış sağlandığı gözlemlenmiştir. Stanislav vd., (2016) Sırbistan üzerinde yaptığı çalışmada IPARD programının kırsal bölgelerde eşitsizliklerin giderilmesi ve kır-kent arasında parite yaşam koşullarının iyileştirilmesinde etkili olduğunu belirtmiştir. Araştırma bulguları kapsamında yatırım türlerinde yeni yatırım ve teknoloji ve kapasite artırımına yönelik yatırım projelerinin toplam projelerin %80,7'sini oluşturduğu görülmekte bu durum istihdam, verimlilik, üretim ve sürdürülebilir tarımsal işletmelerin oluşmasını sağlayacak alt yapının oluşmasını sağlamaktadır. Çimen (2017) çalışmasında IPARD programının kırsal bölgelerin kalkınmasına yönelik etkilerini, istihdam, küçük ölçekli işletmelerin gelişimi, girişimciliğin teşvik edilmesi ve teknoloji kullanımının yaygınlaşması şeklinde özetlemiştir. Araştırma sonucunda IPARD hibe programının etkili bir kırsal kalkınma enstrümanı olarak kullanıldığı gözlemlenmiş bu bağlamda Akın (2015) Denizli ilinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmada IPARD fonlarının kırsal kalkınmaya ve bölge ekonomisine pozitif katkılar sağladığını ifade etmiştir.

TKDK destekleri imzalanan sözleşmeler ile bölge ekonomisinde sürdürülebilirliği ve üretimde devamlılığı sağlamak üzere verilmekte ayrıca art niyetli girişimlerin faydalanıcı olmalarını engellemektedir. Uygulama öncesi ve uygulama sonrası olmak üzere iki farklı şekilde yapılan yerinde kontroller ile art niyetli girişimcilerin sisteme dâhil olması engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca tedarikçi ile faydalanıcı arasında çıkar ilişkisi tespit edildiğinde kurum sözleşmeyi fesh etme hakkına sahip olmakla birlikte yapılan ödemeyi varsa gecikme faizi ile birlikte geri talep etme hakkına sahiptir. Projelerin Avrupa standartlarında ve teknolojik yeniliklere uygun olarak hayata geçirilmesi de yine verimlilik prensibinin göz ardı edilmediğini göstermektedir. Genel olarak TKDK desteklerinin sürdürülebilirlik ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda uygulanan, girişimciliği teşvik eden, sürdürülebilir ekonomik birimler meydana getiren bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. TKDK IPARD programı bölgesel kalkınmanın finansmanında uygulama açısından oldukça tutarlı ve istikrarlı bir yapıya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında ilerleyen dönemlerde uygulanması planlanan destek programlarında rol model oluşturabilecek bir alt yapıya sahiptir.

Çalışma elde edilen bulgulara göre şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- TKDK IPARD I destekleri bölgesel kalkınma üzerinde etkili bir araç olarak kullanılmıştır.
- TKDK IPARD I destekleri bölge halkının istihdam sorununa çözüm üretmek bölge halkının gelir düzeyinde iyileşme sağlamıştır.
- TKDK IPARD I destekleri bölgenin ekonomik potansiyelini harekete geçirerek ülke ekonomisine olan katkısının artmasını sağlamıştır.
- TKDK IPARD I destekleri için belirlenen hibe miktarlarının projeler için yeterli olduğu değerlendirilmiştir.
- TKDK IPARD I projeleri firma büyüme performanslarına olumlu katkı sağlamıştır.
- TKDK IPARD I projeleri kırsal bölgedeki tarım potansiyelinin yatırımcılar tarafından farkına varılmasını sağlamıştır.

- TKDK IPARD I projelerinin tanıtımları konusunda TKDK Isparta il koordinatörlüğü gerekli çabayı göstererek programın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.
- TKDK IPARD I projeleri kırsal bölge halkının beceri gelişimi ve yenilikçilik yeteneklerinin gelişmesini sağlayarak bölgenin entelektüel sermaye birikimine katkı sağlamıştır.
- TKDK IPARD I hibe programının yerel dinamikleri harekete geçirerek bölgenin ekonomik kapasitesinin daha etkin kullanmasını sağlamıştır.

Isparta ilinde bölgesel kalkınma için hayata geçirilecek olan faaliyetler bölgenin var olan tarım potansiyelini harekete geçirerek hem bölge ekonomisinin canlanmasını sağlayacak hem de bölgenin ülke ekonomisine sağladığı katma değerde bir artış meydana getirecektir. Yapılan destekleme faaliyetleri sonucu meydana gelen gelir artışı çarpan mekanizmasının işleyişi ile hem Isparta hem de civar bölgelerde bir ekonomik canlılık meydana getirecektir.

Sonuç olarak sermaye yetersizliği kırsal bölgelerin temel problemi olduğu için teknoloji kullanımı ve verimlilik gibi konularda arzu edilen çalışmaların hayata geçirilmesinde bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sıkıntıların aşılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması adına sermaye yetersizliği yüzünden gerçekleşmesi mümkün olmayan yatırımların kırsal bölgelerde IPARD vb. programlar aracılığı ile desteklenerek hayata geçirilmesi hem bölge hem ülke ekonomisi açısından büyük bir önem arz etmektedir. İstihdam, sanayi alanındaki hammadde temini, gıda güvenliği ve sürdürülebilir gıda erişimi gibi pek çok konuda stratejik bir öneme sahip olan tarım sektörünün desteklenerek, bu alanlarda dışa bağımlılığın en aza indirilmesi hatta bağımlılığın sıfıra indirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Araştırma verileri ışığında tarım sektörü Isparta ili için bölgesel kalkınma enstrümanı olarak değerlendirilebilecek bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, M. Emre, vd., Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Uygulanabilirliği ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2015 S. 8, ss. 72-90.
- Akın, O., Kırsal Kalkınma Politikalarının AB Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi: Denizli İli Örneği, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Tekirdağ, 2015.
- Aktaş vd., 1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri, Munich Personal RePEc Archive, 2010.
- Aldrich, H., John, vd., Linear Probability Logit And Probit Models, Sage Publications, 1984.
- Altay, A., vd., Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, S. 12, 2007, ss. 96-108.
- Amin, A., An institutional perspective on regional economic development. International journal of urban and regional research, c. 23, S. 2, 1991, ss. 365-378
- Andrew, C., vd., Putting the Political Back into the Region Power, Agency and a Reconstituted Political Economy, Andy Pike, Andreas Pose Rodrigues and John Tomoney (Ed.), Handbook of Local and Regional Development Routledge Publishing, 2011.
- Ankara Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu, Şubat, 2018.
- Anonim, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Türkiye’de Tarım ve Destekleme Politikaları, APK, Ankara, 2002.
- Anriquez, G., vd., Rural Development Poverty Reduction: Is Agriculture Still the Key?, ESA Working Paper No: 07-02, June, 2007, s. 1.
- Armağan, G., Kalkınma ve Kırsal Kalkınma Kavramları, <http://gokselarmagan.com/tr/kirsal/kk01.pdf> , (09.03.2018).
- Artık, S., Türkiye’de Tarımsal Büyümenin Kaynakları: 1980-2010 Dönemi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014.
- Atak, A., Bölgesel kalkınma ve Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları, Galatasaray üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) (2014-2020), https://www.tkd.gov.tr/Content/File/Ipard/IPARDII_Programi-Turkce_3Cagri.pdf , (01.04.2018).
- Aydemir, C., Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı Ve Kalkınma Ajansları Karacadağ Kalkınma Ajansı Örneği, Bursa, Ekin Yayınları, 2011.
- Aziz, A., vd., Regional Development: Problems and Policy Measures, Concept Publishing Company, New Delhi, 1996.

- Bachtler, J., Place-Based Policy and Regional Development in Europe, University of Strathclyde, Horizons, c. 10, S. 44, UK, 2010, ss. 54-58.
- Bahtiyar, K., Kırsal Tarım Politikamızın AB'ye Entegrasyonunda TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) Ankara İl Koordinatörlüğü Örneği ve Süreç Analizi, , Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bakırcı, M., Türkiye'de Kırsal Kalkınma, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.
- Bekmez, S., vd., Beşeri Sermayenin Türkiye'de Bölgeler Arası Ekonomik Gelişme Açısından Önemi, TİSK Akademi, c. 4, S. 7, 2009, ss. 67-81.
- Berber, M., Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, KTÜ İktisat Bölümü, 2005, ss. 146-150.
- Beyhan, B., Yeni büyüme kuramının politika çıkarsamaları üzerine; yeniliğin birikimli özelliği. Ankara üniversitesi SBF dergisi, c. 62, S. 2, 2007, ss. 1-35.
- Blacka, A., vd., Agri-tourism. USA: Virginia, Polytechnic Institute and State University, Virginia Cooperative Extension, 2009.
- Bozdoğan, M. Nur, Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından incelenmesi ve Etkinliğinin Analizi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 2008.
- Bozdoğan, M. Nur, Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 2008.
- Büyüköztürk, Ş., Sosyal bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Pegem Akademi, 2014.
- Candan, E., Türkiye'de Kalkınmanın Finansmanında Tarımın Rolü, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- Çelik, M., Türkiye'de Yatırım Teşvikleri ve Yatırım Teşvik Sisteminin Etkinliği Diyarbakır İli Örneği, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çiloğlu, İ., Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi, Hazine Dergisi, Ekim, S. 8, 1997, ss .1-15.
- Çimen, A., Orhan, IPARD Programının Kırsal Alanda Ekonomik Kalkınmaya ve Yararlanıcılara Katkıları ve Beklentiler Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çolak, O., Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikaları ve Türkiye'nin Uyumunun Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Balıkesir, 2009.
- Dağlıoğlu, E., IPARD Programı Kapsamında Türkiye'ye Verilecek Desteklere İlişkin Ödeme Süreci ve Bu Sürecin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008.

Demirbük, M., Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Değerlendirilmesi Sivas İli Örneği, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2013.

Demirtaş, G., vd., Bölgesel Kalkınmada Kamunun Rolü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz, Sosyoekonomi, 2018, c. 26, S. 37, ss. 171-184.

Deviren, N. Vatansever, vd., Ekonomik Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkileri. Mevzuat dergisi, c. 164, 2011, ss. 1-10.

Dinler, Z., Tarım Ekonomisi, 5. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.

Dinler, Z., Bölgesel İktisat, 9.baskı, Bursa, Ekin Yayın Evi, 2012.

Dobrinsky R., Innovation as a Key Driver of Competitiveness, United Nations Economic Commission for Europe, Report, 2008, s. 52-55.

Doğan, A., Kırsal Kalkınma Yaklaşımlar ve Türkiye Deneyimi, Ankara, Palme Yayıncılık, 2010.

Doğan, Z., vd., Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, Niğde üniversitesi iktisadi idari bilimler fakültesi dergisi, 2015, c. 8, S. 1, ss. 29-41.

Dolun, L., vd., Kalkınma teorileri ve modern kalkınma bankacılığı uygulamaları. Ankara; Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Matbaası, 2006.

DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara.

DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara.

DPT, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ankara, Ocak 1963.

DPT, Bölgesel Gelişme ÖİK Raporu: 245, 8. BYKP, Yayın No:2592, Ankara, 2000.

DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara.

DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara, Nisan 1979.

DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara, 1968.

DPT, Türkiye Cumhuriyeti Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara, Aralık-2003.

DPT, Ulusal Kalkınma Stratejisi, 2006.

DPT, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013), Ankara, 2006, s. 5. DPT, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/strateji/UKKS.pdf>, (06.08.2018).

DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara.

DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara.

DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ankara.

DPT,a. Kırsal Kalkınma Politikaları, 9.BYKP (2007-2013) Özel İhtisas Alt Komisyonu Raporu, DPT Y., Ankara, 2006.

- Dülgeroğlu, E., Kalkınma Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, Bursa, 2003.
- Edgington, David W., vd., The Changing Context of Regional Development, David W. Edgington, Antonio L. Fernandez ve Claudia Hoshino (Ed.), New Regional Development Paradigms, Greenwood Press, 2001, ss. 3-17.
- Ekinci, E. Demet, vd., Yeni Ekonomik Coğrafya Ve Teorik Modelleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 17, S. 3, 2013, ss. 205-224.
- Ekiz, C., Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi, Mülkiye Dergisi, c. 31, S. 256, 2007, ss. 97-136.
- Ellis, F., vd., Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s, Development Policy Review, c. 19, S. 4, 2001, ss. 437-448.
- Eraydın, A., Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, c. 1, 2004.
- Ertuğrul, A., Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi, 1. Baskı, Ankara, Efil Yayın Evi, 2014.
- Eversole, R., vd., Participation And Governance in Regional Development: Global Trends in an Australian Context, Ashgate Publishing, Ltd., USA, 2005, s. 3.
- Fan Q., vd., Innovation for Development and the Role of Government: A Perspective from the East Asia and Pacific Region, Washington: The World Bank, 2009, s. 35.
- Fernando, Nimal A., Rural Development, Outcomes and Drivers: An Overview and Some Lessons, ADB, EARD Special Studies, 2008, s. 22.
- Fujita, vd., The new economic geography; past, present and the future. Regional science, 83, 2004, s.24.
- Fulginiti, vd., Institutions and agricultural productivity in Sub-Saharan Africa, Agricultural Economics, c. 31, S. 2, 2004, ss. 169-180.
- Geray, C., Bölgesel Gelişme İçin Planlama ve Örgütlenme, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara, c. 52, S. 1, 1997, ss. 299-312.
- Geray, C., İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz - Yaklaşım ve Uygulamalara Toplu Bir Bakış, 1998.
- Geray, C., Kırsal Kalkınma Yöneltileri, İlçe Yerel Yönetimi ve İlçe Köy Birlikleri Önerisi, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, c. 8, S. 2, 1999, ss. 11-42.
- Gibbs, D., Ecological Modernisation, Regional Economic Development and Regional Development Agencies, Geo Forum, 31, 2000, s.15.
- Gujarati, D., Temel Ekonometri, Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen (çev.) İkinci Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2001.
- Gülçubuk, B., <https://slideplayer.biz.tr/slide/12044865/>, (04.08.2018).

- Gülçubuk, B., vd., Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikası ve Yükümlülükleri, Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi, 18-20 Eylül, Erzurum, 2002.
- Gülçubuk, B., Türkiye'de Tarım, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2005.
- Gülçubuk, B., vd., Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e443d6819ae22b2_ek.pdf. (13.02.2018).
- Gündüz, A. Yılmaz., Bölgesel kalkınma politikası. Bursa, Ekin yayınevi, 2006.
- Güneş, T .,İsrail'de Bölgesel Kalkınma, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 16-25.
- Güngör, M., vd., Ki Kare Testi Üzerine, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2008, s. 1.
- Güven, C., Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi, , Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2018.
- Halker, H., Regional Development Agencies in Western Europe: A Survey of Key Characteristics and Trends, 1996, s. 9.
- Hasanoğlu, M., vd., Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları, Sayıştay Dergisi, 2006, S. 60, ss. 81-103.
- Hiç, M., Ellili yıllardan günümüze kalkınma ekonomisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 51, S. 2, 2001, s.11.
- Hilchey, D., Agritourism in New York State: Opportunities and Challenges in Farm-Based Recreation and Hospitality, Farming Alternatives Program, New York, Cornell University, 1993, s. 4.
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts , (12.08.2018).
- <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1841463-tarimda-hibe-programi-81-ile-yayilacak> , (11.11.2017).
- <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-tarimsal-kalkinma-fonu.tr.mfa> , (27.05.2017).
- <http://www.tarim.gov.tr/Link/1/Misyonumuz-Vizyonumuz> , (27.03.2018).
- http://www.tarimkredi.org.tr/files/faaliyetRaporuveIstatistikler/2017_YILI_FAAL%C4%B0YET_RAPORU.pdf , (05.06.2018).
- <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/hakkimizda/misyonumuz-vizyonumuz.html> , (07.06.2018).
- <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/hakkimizda/yatirimlar-projelerimiz.html> , (07.06.2018).
- <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=13> , (02.05.2018).
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21507> , (15.05.2018).
- <https://ipard.tarim.gov.tr/Ayarlar/mevzuat/IPARDProgram.doc> , (05.11.2017).
- <https://ipard.tarim.gov.tr/Ayarlar/mevzuat/IPARDProgram.doc> , (05.11.2017).

- Kalkınma Bakanlığı Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara: Kalkınma Bakanlığı, İzleme Değerlendirme ve Analiz Daire Başkanlığı, 2011.
- Karaçay- Çakmak, H., vd., Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları Ve Kamu Destekleme Politikaları; Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 6, S. 3, 2004, ss.77-96.
- Karagöl, E. Tanas, vd., Geçmişten Günümüze Türkiye’de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 37, Temmuz 2013 ss. 329-350.
- Karagöl, M., Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No: 37. Afyon, 2002, s.30.
- Karkacıer, O vd., 4. Ulusal Tarım Ekonomi Kongresi, Türkiye’de Tarımsal Kalkınma ve Sürdürülebilir Çevre İlişkisi, 2000.
- Katar, S., Rural Development: Principles, Policies and Management, Second Edition, Sage Publications, New Delhi, 1999, s. 77.
- Kayıkcı, S., Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar, Türk İdare Dergisi, S. 448, 2005, ss. 69–100.
- Kılınç, E. Can., vd., Bölgesel Kalkınma’da Ar–Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, c. 2, S. 6, 2011, ss. 9-54.
- Kıray, M., Toplum Bilim Yazıları, Gazi Üniversitesi. İİBF.Y. Ankara, 1982.
- Kırsal Kalkınma Çalışma Grubu, Avrupa Birliğine Üyelik Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Politikası Raporu, Ankara, 2003.
- Kleinbaum vd., Applied Regression Analysis and Other Multivariable Methods 1998, s.657.
- Koçberber, S., Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi, Sayıştay Dergisi, S. 61, Ankara, Nisan-Haziran, 2006, ss. 37-55.
- Kollmair, M., vd., The Sustainable Livelihood Approach. Development Study Group, University of Zurich (IP6), 2002.
- Kum, M., İktisadın Yeni Coğrafik Açılımı; Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 30, 2011, ss. 235-255.
- Kumral, N., Bölgesel gelişme ve kalkınma ajansları. İktisat İşletme ve Finans, (105), 1994.
- Küçükler, C., Yeni Ekonomik Coğrafya Ve Kalkınma. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, c. 11, S. 38, 2000, ss. 1-45.
- Lea David A. M., vd., Rural Development and the State, Contradictions and Dilemmas in Developing Countries, Methuen Publication, London, 1983, ss. 1-37.
- Lopez M. R., “Innovation, Competitiveness and Development: Searching for the Link a gesto Economic Development”, IKE Internal Seminar, October 25, 2000, Aalborg University – Denmark, 2000.

- Meardon, Stephen J., Modeling agglomeration and dispersion in city and country: Gunnar Myrdal, François Perroux, and the new economic geography. *American Journal of Economics and Sociology*, 60(1), 2001, s.49.
- Minibaş, T., Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye İstanbul Üniversitesi. SBE. İktisat Ana Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul, 1985.
- Myrdal, G., *Economic Theory and Under developed Regions*, London, University Paperbacks, Methuen, 1957, s. 279.
- Nafziger, E. Wayne, *Economic Development*, New York, Cambridge University Press, 2006, s. 393.
- Nakip, M., *Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar*, Ankara, Seçkin Yayınları, Geliştirilmiş 2. Baskı, 2006.
- Neil, C., vd., *Globalizing Regional Development: A Global Production Networks Perspective*, Royal Geographical Society, 2004.
- Nelly M. Kole, An Evaluation of Integrated Sustainable Rural Development Programme Highlighting Stake holder Mobilisation and engagement, <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/26923/00dissertation.pdf;sequence=1> 2004, s. 18.
- OECD, *New Economy The Changing Role Of Innovation And Information Technology In Growth*, Paris, Organization for Economic Cooperation and Development, 2000, s. 7-8.
- Olhan, E., Türkiye’de Reformlar Kapsamında Yoksullaşan Tarım Sektörü, 10. Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya, 2012, ss. 145-152.
- Onuncu Kalkınma Planı, <http://www.kalkinma.gov.tr/layouts/15/listform.aspx?PageType=4&ListId=%7B8661BCF7%2D9DA5%2D4ECB%2DA190%2DFD4AADBACC02%7D&ID=12&ContentTypeID=0x0100B6043AD55C311E41A48571E65B9E1AD1> (05.01.2018).
- Öğüt, S., Evolution of Agricultural development Strategies, Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 4, S. 1, Adana, 1993, ss. 19-21.
- Özdemir, Y., Türkiye’de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları, *Bütçe Dünyası*, c. 3, S. 27, Güz, 2007, s.72.
- Özel, M., Avrupa Birliği’nde Bölge, Bölgeselleşme, Bölge Yönetimleri Kavramları Üzerine, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2003, c. 58, S. 1, ss.97-117.
- Özen, A., AB Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikalarındaki Değişim ve Kırsal Kalkınma Yatırımları Kapsamında Hibe Projelerinin Değerlendirilmesi; Aydın İli Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2014.
- Özkul, G., Girişimsel Fırsat Tipleri ve Belirleyici Unsurları: Firma Büyüme Performansı ve Bölgesel kalkınma Perspektifinde TR61 Bölgesi İmalat Sanayi Sektörü Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2013.

- Öztürk, İ., AB Müzakere Sürecine Doğru Türkiye Ekonomisi: Bölgesel-Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri. İstanbul; MÜSİAD Yayınları, 2005.
- Öztürk, N., vd., Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 11, S. 2, 2010, ss. 91-110.
- Paksoy, S., vd., Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Geliştirilmesi: GAPGİDEM Örnekleri, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, c. 5, S. 1, 2010, ss. 113-134.
- Participatory Monitoring and Evaluation (Handbook for Training Field Workers), FAO/RAPA Publication Bangkok, Thailand, 1988/2.
- Paul M. Romer, Endogenous technological change. Journal of Political Economy, 98(5), 1990, s. 99.
- Planlama, TMMOB şehir plancıları odası yayını, S. 32, 2005.
- Recepoğlu, M., vd., Türkiye’de Bölgesel Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Düzey 2 Bölgeleri Üzerine Panel Veri Analizleri, (2004-2011), 2016.
- Reichert, M., Adoption And Future Perspective of Precision Farming In Germany: Results Of Several Surveys Among Different Agricultural Target Groups, 2009, c. 10, S. 1, ss. 73-94.
- Riain, Sean O., Globazition and Regional Development, Andy Pike, Andreas Pose Rodrigues and John Tomoney (Ed.) Handbook of Local and Regional Development, Routledge Publishing 2011.
- Robert J. Barro, Economic Growth in a Cross-Section of Countries, Quarterly Journal of Economics, c. 106, S. 2, 1991 s. 410.
- Robert. E Lucas, On The Mechanics of Economic Development, Journal of Monetary Economics, 22, 1998, s. 39.
- Robertes L., vd. Rural Tourism and Recreation Principles and Practice. UK: CABI Publishing, 2003, s. 15.
- Salant, P., vd., How To Conduct Your Own Survey, John Wiley And Sons, Newyork, 1994, s. 55.
- Sanlı, A., Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 1998.
- Sarı, M., Arazi Kullanımı Ve Erozyon İlişkisi, Erozyonla Mücadele TEMA Eğitim Semineri Notları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.76.
- Sarıgül, H., Bankacılık hizmetlerine erişimin sosyo-ekonomik belirleyicileri üzerine bir araştırma, Mevlana Üniversitesi İşletme Fakültesi dergisi, c. 9, S. 1, 2015, ss. 83-102.
- Sarıoğlu, M., Bala İlçesi Tohumlar, Kömürcü ve Evciler Köylerinde Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Tesbiti Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2003.

- Sayın, M., Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP-GİDEM Projesi”, TEPAV Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Avrupa Perspektifi, 2006.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara, 2000.
- Seyfettinoğlu (Kıymalıoğlu), Ü., Taban, S., vd., Türk İmalat Sanayiinde İllere Göre Yerleşme ve Kentleşme Ekonomilerinin Belirlenmesi. BİLİG, (43), 2007, s. 171-172.
- Sharpley, R., vd., Rural Tourism: An Introduction. London: Thomson Business Press, 1997, s. 9.
- Shearlock, C., vd., Regional Sustainable Development: Are The New Regional Development Agencies Armed with the Information They Require?, Sustainable Development, 2000.
- Soyak, A., Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı, Doğu Üniversitesi Dergisi, c. 4, S. 2, 2003, ss. 167-182.
- Sönmez, N., Kamu Bütçesi ve Bütçe Politikası, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1994.
- Sönmez, S., Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye, birinci baskı, İmge Kitabevi, Ankara, yenilenmiş ikinci baskı 2005.
- Stanislav, vd., IPARD Fondovi U Funkciji Razvoja Ruralnih Podrucja Republike Srbije Univerzitet U Novom Sadu, Ekonomski Fakultet, Subotica, Ekonomski Horizonti, c. 18, S. 2, 2016, ss. 169-180.
- Storper, M., From retro to avantgarde; A commentary on Paul Krugman’s The New Economic Geography, Now Middle-aged. Regional Studies, 45(1), 2011, s. 11.
- Sungur, vd., Coğrafi yakınlık hala önemli mi. Yerel inovasyon modellerinden çok yerelli bilgi dinamiklerine dönüşüm. Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, c. 1, S. 2, 2009, ss. 107-131.
- Susam, N., vd., Türkiye’de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi c. 10, S. 1, 2008, ss. 327-357.
- Sznajder, vd., Agritourism, UK: AMA Data Set LTD., 2009, s.3.
- Şahin, Y. Edis., Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Değişim, 1. Yerel Ekonomiler Kongresi Bildiriler Kitabı, Konya, 2005.
- Şenses, F., Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme yazılar, İletişim yayınları, İstanbul, 2009.
- Şimşek, O., Planlamayı Yeniden Düşünmek, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012.
- Taban, S., İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye, Bursa; Ekin Yayınevi, 2010.
- Taban, S., vd., Beşeri Sermaye ve Kalkınma, içinde, Sami Taban ve Muhsin Kar (Edit.), Kalkınma Ekonomisi, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008.

- Taban, S., vd., Kalkınma Ekonomisi, 2. Baskı, Ekin Yayın Evi, Bursa, 2015.
- Tansel, A., vd., The Educational Attainment of Turkey's Labour Force: A Comparison Across Provinces and Over Time, METU Studies in Development, c. 24, S. 4, 1997.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı, Ankara 2017.
- Taşcı, K., vd., Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları.(1. Baskı). Bursa; Ekin Yayınevi, 2011.
- TCMB, Dünyada ve Türkiye'de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim, Mart 2011, s. 1-17.
- Tekin, A., Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, S. 29, ss. 37-48.
- Tezel, Jones, 2001: 18-19). (Jones, C.I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*. 1.Baskı. İstanbul: Literatür Yayınları, 1989.
- Theodore, W. Schultz, Investment in Human Capital, American Economic Review, 61: 1961, s. 17.
- Thirlwall, A. P., Growth and Development: With Special Reference to Developing Countries, Seventh Edition, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 201.
- TKB Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyonu, II. Tarım Şurası Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyon Raporu, <http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/PDFLER/VIII.Komisyon.pdf> , (05.07.2018).
- TKDK –D8 Ülkeleri Kırsal Kalkınma Çalıştayı, Ankara, 2015.
- TKDK Danışman Firma Sektör Toplantısı, Holiday Inn Hotel, Ankara, 26.10.2015.
- TKDK Desteklenen Projeler Etki Değerlendirme Raporu, Ankara, 2015.
- TKDK, IPARD Bilgilendirme Kitapçığı, Ankara, 2015.
- Toksoy, D., vd., Orman Köylerindeki Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi, Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2009 c. 9, S. 1, ss. 12-18.
- Toprak Mahsülleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Stratejik plan (2015-2019).
- Tuna, Y., Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları: Türkiye İle İlgili Bir Değerlendirme, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, No:487., 1993.
- Tutar, E., Bölgesel Kalkınma Olarak Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Türkiye ve Avrupa Topluluğu Tarımlarının Uyumlaştırılmasına Etkisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir, 1991.
- Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471, Eylül, 2008. S.13
- Türk, İ., Maliye Politikası, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992.
- Tüsiad, Türkiye de Bölgesel Farklar ve Politikalar. İstanbul; Graphis Matbaa, 2008, s.19-20.

- UNCTAD, Investment and Technology Policies for Competitiveness, Review of Successful Country Experiences, New York: United Nations, 2003.
- Uysal, Ö. Karahan Manisa İli Yunt Dağı Köylerinde Çiftçilerin Tarımsal Üretime Yaklaşımlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, S. 35, 2015, ss. 76-99.
- Uzgören, N., Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012.
- Üncü, M. Bülent, vd., Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi (KENTGES) Araştırma Raporu, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ocak, 2008.
- Ünlüer, M., Eskişehir İli Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanımının Ekonomik Analizi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Webb, D., vd., Regional development agencies and the new regionalism in England. Regional Studies, c. 34, S. 9, 2000, ss. 857-864.
- Weitz, R., Integrated Rural Development, The Rehovot Approach, Settlement Study Centre, Publications on Problems of Regional Development, 1979.
- Wysocka, A. Szajnowska., Theories of Regional and Local Development, Bulletin Of Geography Socio-Economic Series, No: 12/2009.
- Yaşa, D., Kırsal Kalkınmada Kırsal Kalkınma Projelerinin Rolü: Sivas-Erzincan Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2016.
- Yıldırım, A., IPARD Programı Kapsamındaki Hibelerin Etkinliğinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma: Erzurum, Kars Ve Ağrı İlleri Örneği Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Yıldırım, A., vd., Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Young, Frank W., Interdisciplinary Theories of Rural Development, JAI Pres Inc, London, 1983, s. 45-50.
- Yumuşak, İ. Güran, vd., Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 1, S. 1, 2000, ss. 77-96.
- 639 Sayılı KHK, 2011.
- 639 Sayılı KHK, Madde 2, 2011, s. 1.
- 703 sayılı KHK, sayı:30473, 2018, s. 16.

EKLER

Ek-1: Anket Formu

Bölgesel Kalkınmada Tarımın Rolü: TKDK Destekleri Üzerine Isparta'da Bir İnceleme

Bu araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında yürütülen bir tez çalışması için yapılmaktadır. Anket, TKDK IPARD I projelerinden yararlanan firmalar üzerinde uygulanacak olup, TKDK IPARD I projelerinin Isparta ekonomisine yaratmış olduğu katkı ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ankete vereceğiniz cevaplar bilimsel amaçlı kullanılacak olup kesinlikle gizli tutulacaktır. Katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Ahmet Ali BOZKURT

A. PROJE SAHİBİNE VE FİRMAYA İLİŞKİN BİLGİLER		
A1	TKDK IPARD projelerinden yararlandınız mı?	() Evet () Hayır
A2	Proje sahibinin cinsiyeti	() Kadın () Erkek
A3	Proje sahibinin medeni durumu	() Evli () Bekâr
A4	Proje sahibinin yaşı	() 20 yaş altı () 21-30 () 31-40 () 41-50 () 51 yaş ve üzeri
A5	Proje sahibinin eğitim durumu	() İlkokul () Ortaokul () Lise () Ön lisans () Lisans () Master/ Doktora
A6	Yatırımın bulunduğu yerleşim yeri	() Köy () Kasaba () İlçe () İl
A7	Firmanızın hukuki yapısı nasıldır?	() Şahıs işletmesi () Limited şirket () Anonim şirket () Diğer.....
A8	Firmanız bir aile işletmesi mi?	() Evet () Hayır
A9	Firmanız ihracat yapıyor mu?	() Evet () Hayır
A10	TKDK IPARD projesinden destek aldığımız tedbir (alan)	() 101 - Tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar () 103 - Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar () 302 - Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilme yatırımlar
A11	Yatırımın kapsamı	() Yeni yatırım () Tamamlama yatırımı () Kapasite artırma veya teknoloji yenileme () Sulama Yatırımları () Diğer.....
A12	Yatırım yaptığımız faaliyetle ilgili kaç yıllık tecrübeniz var
A13	TKDK IPARD projesinden nasıl haberdar oldunuz	() Ulusal ve yerel basın yoluyla () Afiş ve broşürler () Tarım İl Müdürlüğü Tanıtım Toplantıları () Tarım İl Müdürlüğü internet sitesi () TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü () TKDK internet sitesi () Üye olduğum kooperatif veya birlikten () Çevremdeki diğer insanlardan () Diğer.....

A14	TKDK IPARD projenizi kime hazırlattınız	() Kendim () Danışman () Diğer.....
A15	TKDK IPARD projesinden yararlanmadan önce firmanızın çalışan sayısı kaçtı
A16	TKDK IPARD projesi tamamlandıktan sonra firmanızın çalışan sayısı kaçtı
A17	Firmanızın şu anki çalışan sayısı kaçtır
A18	TKDK IPARD projesinden yararlanmadan önceye göre firmanızın cirosu yıllık % kaç artmıştır
B. FİRMA PERFORMANSINIZI AŞAĞIDAKİ KRİTERLERE GÖRE DEĞERLENDİRİNİZ		
B1	TKDK IPARD projesinden yararlandıktan sonra firmamızın satış hacmi artmıştır	() Evet () Hayır
B2	TKDK IPARD projesinden yararlandıktan sonra firmamızın nakit akışı artmıştır	() Evet () Hayır
B3	TKDK IPARD projesinden yararlandıktan sonra firmamızın kar marjı artmıştır	() Evet () Hayır
B4	TKDK IPARD projesinden yararlandıktan sonra firmamızın istihdam seviyesi artmıştır	() Evet () Hayır
B5	TKDK IPARD projesinden yararlandıktan sonra firmamızın yatırımları artmıştır	() Evet () Hayır
B6	TKDK IPARD projesinden yararlandıktan sonra firmamızın tanınırlığı ve sektördeki konumu artmıştır	() Evet () Hayır
C. TKDK IPARD PROJELERİNİN BAŞVURU VE UYGULAMA SÜREÇLERİNİ AŞAĞIDAKİ KRİTERLERE GÖRE DEĞERLENDİRİNİZ		
	<i>1=Hiç Katılmıyorum, 2=Kısmen Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Kısmen Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum</i>	1 2 3 4 5
C1	TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	1 2 3 4 5
C2	TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	1 2 3 4 5
C3	TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	1 2 3 4 5
C4	TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	1 2 3 4 5
C5	TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılabilir	1 2 3 4 5
C6	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	1 2 3 4 5
C7	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	1 2 3 4 5
C8	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	1 2 3 4 5
C9	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	1 2 3 4 5
C10	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	1 2 3 4 5

C11	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	1	2	3	4	5
C12	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	1	2	3	4	5
C13	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	1	2	3	4	5
C14	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	1	2	3	4	5
D. TKDK IPARD PROJELERİNİ AŞAĞIDAKİ KRİTERLERE GÖRE DEĞERLENDİRİNİZ						
	<i>1=Hiç Katılmıyorum, 2=Kısmen Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Kısmen Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum</i>	1	2	3	4	5
D1	TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	1	2	3	4	5
D2	TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	1	2	3	4	5
D3	TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	1	2	3	4	5
D4	TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	1	2	3	4	5
D5	TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	1	2	3	4	5
D6	TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	1	2	3	4	5
D7	TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	1	2	3	4	5
D8	TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	1	2	3	4	5

Ankete Katıldığımız İçin Teşekkür Ederiz

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Ahmet Ali BOZKURT
Doğum Yeri : Anamur
Doğum Tarihi : 15.05.1990
Medeni Hali : Bekar
Askerlik Durumu : Tecilli

Eğitim Durumu:

Lise : Karaman Anadolu İmam Hatip Lisesi, (2004-2008)
Önlisans : Cumhuriyet Üniversitesi Yıldızeli MYO, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, 2010-2013

Yabancı Dil:

İngilizce (YÖKDİL) : 56,25